

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KOALİSYON HÜKÜMETLERİNDE
DOĞRU YOL PARTİSİ (1991-1997)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Servet BABACAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul 2017

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Servet BABACAN

Numarası : 2901130021

Danışman : Prof.Dr.Mustafa BUDAK

Anabilim/Bilim Dalı : Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Tez Savunma Tarihi : 06.07.2017

Tez Savunma Saati : 15.00

Tez Başlığı : "TÜRKİYE'DE KOALİSYON HÜKÜMETLERİNDE DOĞRUYOL PARTİSİ (1991-1997)"

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr.Mustafa BUDAK (Danışman)		Kabul
2- Prof.Dr.Cezmi ERASLAN		Kabul
3- Doç.Dr.Ali SATAN (Marm.Üniv.)		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç.Dr.Fatih M. SANCAKTAR		
2- Doç.Dr.Bülent BAKAR (Marm.Üniv.)		

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Türkiye’de Koalisyon Hükümetlerinde Doğru Yol Partisi (1991-1997)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15.05.2017

Servet BABACAN

ÖZET

23 Haziran 1983 tarihinde kurulan Doğru Yol Partisi (DYP), vetolar nedeniyle 1983 milletvekili seçimlerine katılamamış; 29 Kasım 1987 milletvekili genel seçimlerinde %19.1 oyla 59 milletvekili ile TBMM’de 3. Parti olarak temsil edilmiştir. 1989 yerel seçimlerinde ise % 25 oy oranıyla SHP’nin ardından 2. sıraya yükselmiştir. DYP, Turgut Özal’ın 9 Kasım 1989 tarihinde cumhurbaşkanı olmasının ardından 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan erken genel seçimler sonucunda %27.0 oy oranıyla ve 178 milletvekili ile birinci parti olarak meclise girmiştir. Ancak tek başına iktidar olabilmek için 226 milletvekiline ihtiyaç duyulduğundan koalisyon hükümetleri zorunlu hale gelmiştir. DYP lideri Süleyman Demirel koalisyondaki tercihini uzun yıllar siyasi rakibi olan Erdal İnönü’nün genel başkanı olduğu SHP’den yana kullanmış, bu koalisyon Özal’ın ölümüne kadar devam etmiştir. Özal’ın ölümünden sonra Demirel’in cumhurbaşkanı olması nedeniyle Tansu Çiller DYP genel başkanlığına seçilmiş, Erdal İnönü de SHP genel başkanlığı koltuğunu Murat Karayalçın’a devretmiştir. DYP-SHP koalisyonu bu dönemde de devam etmiş, 14 Şubat 1995 tarihinde SHP’nin CHP çatısı altında birleşmesiyle koalisyonun adı DYP-CHP olarak değişmiştir. 1995 genel seçimlerinden oy oranına göre üçüncü (%19.2), milletvekili sayısına göre ikinci (135) parti olarak çıkan DYP önce ANAP ile koalisyona gittiyse de iki ay ömrü olan bu hükümetten sonra 28 Haziran 1996 tarihinde Refah Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu koalisyon da fiilen 28 Şubat 1997 tarihinde, hukuken ise 18 Haziran 1997 tarihinde son bulmuş ve bu tarih itibarıyla DYP muhalefette yer edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğru Yol Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Anavatan Partisi, Refah Partisi, Koalisyon, Tansu Çiller, Süleyman Demirel, 28 Şubat.

ABSTRACT

DYP was unable to take part in 1983 parliamentary elections due to vetoes and was represented as the 3rd party by 59 deputies with a vote percentage of 19.1% in the National Assembly in the general elections held on November 27th, 1987. In 1989 local election, it ranked 2nd after SHP with a vote percentage of 25%. Upon the election of Turgut Özal as the President of the Republic of Turkey on November 9th, 1989, DYP took part as the first party in the parliament with 178 deputies and a vote percentage of 27.0% in the early general election held on October 20th, 1991. However, the need for 226 deputies to come to power alone caused coalition governments to be unavoidable. For this coalition, which would survive until the death of Özal, Süleyman Demirel, the leader of DYP, preferred, SHP, led by Erdal İnönü who had been the political dissident of him for long years. As Demirel elected as the President of The Republic of Turkey after the death of Özal, Tansu Çiller chaired the party and Erdal İnönü handed over the rein to Murat Karayalçın. The DYP-SHP Coalition continued during this period and the name of the coalition was changed to DYP-CHP with the merger of SHP into CHP on February 14th, 1995. Ranked third by voting percentage (19.2%) and second by the number of deputies (135) in the general elections of 1995, DYP formed a coalition with the RP on June 28th, 1995, just after a two-month failed coalition attempt with ANAP. This coalition ended de facto on February 28th, 1997 and de jure on June 18th 1997, as from which DYP won a seat in opposition.

Keywords: DYP (True Parth Party), SHP (Social Democratic Populist Party), CHP (Republican People's Party), ANAP (Motherland Party), RP (Welfare Party), Coalition, Tansu Çiller, Süleyman Demirel, February 28.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1
I.BİRİNCİ BÖLÜM: DOĞRU YOL PARTİSİ'NİN SİYASET SAHNESİNDE YER ALMASI	6
1.1. Doğru Yol Partisi'nin Kuruluşu	6
1.1.1. 20 Ekim 1991 Genel Seçimleri	12
1.1.2. Seçim Süreci	12
1.1.3. İttifak Arayışları	17
1.1.4. Hükümetin Kurulma Süreci.....	20
1.2. Süleyman Demirel Koalisyon Hükümeti (20 Kasım 1991-25 Haziran 1993)	20
1.2.1. Koalisyon Protokolü.....	20
1.2.2. Hükümet Programının Okunması	21
1.2.3. Güven Oylaması	24
1.2.4. Bakanlar Kurulu	24
1.2.5. Koalisyon Dönemi İç Siyasal Gelişmeler	26
1.2.6. Koalisyon Dönemi Ekonomik Gelişmeler.....	34
1.2.7. Koalisyon Dönemi Dış Politika	37
1.2.8. Dönemin Değerlendirmesi	40
1.3. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Ölümü	42
II. İKİNCİ BÖLÜM: DOĞRU YOL PARTİSİ-SOSYAL DEMOKRAT HALKÇI PARTİ (DYP-SHP)KOALİSYONU.....	47
2.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi.....	47
2.2. Doğru Yol Partisi Kongresi	49
2.3. Tansu Çiller Koalisyon Hükümeti (25 Haziran 1993-05 Ekim 1995).....	51
2.3.1. Hükümetin Kuruluşu.....	51
2.3.2. Koalisyon Protokolü.....	51
2.3.3. Güven Oylaması.....	54
2.3.4. Bakanlar Kurulu	54
2.3.5. Hükümet Dönemi Sorunları.....	58
2.3.5.1. Siyasi ve Ekonomik Sorunlar	58

2.3.5.2. Sivas Olayları.....	58
2.3.5.3.Terör	62
2.3.5.4. Güneydoğu Sorunu.....	63
2.3.6. 27 Mart 1994 Yerel Seçimleri	64
2.3.7.Koalisyon Dönemi Siyasal Gelişmeler	67
2.3.8. Koalisyon Dönemi Dış Politika	69
2.3.8.1. Gümrük Birliği.....	71
2.3.9. Koalisyon Dönemi Ekonomik Gelişmeler ve 5 Nisan Kararları.....	74
2.3.10. Dönemin Değerlendirmesi.....	77
III. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DOĞRU YOL PARTİSİ-CUMHURİYET HALK PARTİSİ (DYP-CHP) AZINLIK-KOALİSYON HÜKÜMETLERİ	81
3.1. Tansu Çiller Azınlık Hükümeti (05 Ekim 1995 – 30 Ekim 1995)	81
3.1.1.DYP Azınlık Hükümeti Programı	82
3.1.2.Güven Oylaması.....	83
3.1.3. Bakanlar Kurulu	83
3.2. DYP-CHP Koalisyon Hükümeti (30 Ekim 1995 - 06 Mart 1996)	85
3.2.1.Koalisyon Protokolü.....	86
3.2.2.Hükümet Programı ve Hükümet Programının Görüşülmesi.....	86
3.2.3.Güven Oylaması.....	88
3.2.4.Bakanlar Kurulu	88
3.2.5. 24 Aralık 1995 Seçimleri	90
3.2.6. Kardak Krizi	93
IV. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ANAVATAN PARTİSİ-DOĞRU YOL PARTİSİ (ANAYOL) KOALİSYON HÜKÜMETİ ...	97
4.1. ANAP-DYP (Anayol) Koalisyon Hükümeti (06 Mart 1996-28 Haziran 1996).....	97
4.1.1. Yılmaz-Çiller Protokol Anlaşması	99
4.1.2. Güven Oylaması.....	100
4.1.3. Bakanlar Kurulu	101
4.1.4. Anayol Hükümeti Dönemi Gelişmeleri	103
V.BEŞİNCİ BÖLÜM: REFAH PARTİSİ-DOĞRU YOL PARTİSİ (REFAHYOL) KOALİSYON HÜKÜMETİ	105
5.1.Refahyol Koalisyon Hükümeti (28 Haziran 1996-30 Haziran 1997).....	105
5.1.1. Hükümet Programı ve Hükümet Programının Görüşülmesi.....	107
5.1.2. Güven Oylaması.....	109
5.1.3.Bakanlar Kurulu	110
5.1.4.Koalisyon Dönemi Ekonomik Gelişmeler.....	112

5.1.5.Koalisyon Dönemi Dış Politika	113
5.1.5.1. İslam Ülkelerini Ziyaret	114
5.1.5.2. ABD ile İlişkiler	117
5.1.5.3. Avrupa Birliği ile İlişkiler	119
5.1.6.Refah Yol Hükümeti Döneminde Siyasi ve Sosyal Olaylar	121
5.1.6.1.Susurluk Olayı	122
5.1.6.2. Refah Partili Belediyelerin ve Milletvekillerinin Eylem ve Söylemleri ve muhalif tepkiler ..	124
5.1.6.3. 28 Aralık Baskını.....	125
5.1.6.4. Başbakanlık Konutunda Verilen iftar Yemeği	126
5.1.6.5. Kudüs Gecesi ve Sincan'da Tankların Yürütülmesi	128
5.1.7. 28 Şubat Kararları ve Refah Yol Hükümeti'nin Sona Ermesi.....	130
5.1.8. REFAH-YOL Hükümetinin Değerlendirilmesi	141
SONUÇ	144
BİBLİYOGRAFYA	147

ÖNSÖZ

Türkiye'deki parlamenter sistemin temel öğeleri olan siyasal partiler seçim yoluyla Türkiye Büyük Millet Meclisinde halkı temsil etme fonksiyonu üstlenmişlerdir. Türkiye'de çok partili sisteme geçildikten sonra belirli bir seçim barajı yüzdeliğini aşabilen partiler aldıkları oy oranına göre mecliste sandalye kazanma hakkını elde etmişlerdir. Tez konumuzun son kısmını teşkil eden 28 Şubat dönemine kadarki süreçte Adnan Menderes başkanlığındaki Demokrat Parti, Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi ve Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi haricinde tek başına iktidar kazanmış bir parti yoktur. Tek başına iktidar olma çoğunluğuna erişilemeyen seçimlerde zorunlu bir seçenek olarak koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Tezimizin esasını teşkil eden 1991-1997 yılları arasında beş koalisyon ve bir azınlık hükümeti olmak üzere toplamda altı hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerin hepsinde bulunan ortak aktör Doğru Yol Partisi olmuştur. Diğer koalisyon ortakları sırayla DYP-SHP (21 Kasım 1991-25 Haziran 1993), DYP-SHP (25 Haziran 1993 5 Ekim 1995), Azınlık Hükümeti (05 Ekim 1995-30 Ekim 1995), DYP-CHP (30 Ekim 1995- 6 Mart 1996), ANAP-DYP (06 Mart 1996-28 Haziran 1996) ve RP-DYP (28 Haziran 1996 - 30 Haziran 1997) hükümeti olmuştur.

Tezimiz giriş bölümü haricinde toplamda beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; DYP'nin kuruluşu, DYP-SHP Koalisyon Hükümeti ve bu süreçte yaşanan gelişmeler; İkinci bölümde; Özal sonrası DYP, bu dönemde Kurulan Koalisyon Hükümeti ve bu süreçte yaşanan gelişmeler; Üçüncü bölümde; Çiller Azınlık Hükümeti, DYP-CHP Koalisyon Hükümeti ve bu süreçte yaşanan gelişmeler; Dördüncü bölümde; Anayol Koalisyon Hükümeti ve bu süreçte yaşanan gelişmeler; Beşinci bölümde ise; Refahyol Koalisyon Hükümeti, bu süreçte yaşanan gelişmeler ve 28 Şubat süreci ele alınmıştır.

Doğru Yol Partisi ile ilgili iki adet doktora tezi yapılmıştır. A. Şakir Demirtaş'ın hazırladığı "Türkiye'de 1991-1995 Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Siyasi Muhalefet" adlı doktora tezinde 1991-1995 dönemini anlatmadan önce demokrasi kavramına, seçim sistemlerine ve koalisyon türlerine, koalisyon hükümetlerinin kuruluşlarına vurgu yapmıştır.

Daha sonra ise 1991-1995 tarihleri arasında kurulan koalisyon hükümetlerinin hükümet programlarını, TBMM’de program görüşmeleri ve koalisyon hükümetlerinin uygulamaları hakkında kısa bilgi verilerek suretiyle ele alınmıştır. DYP’nin koalisyonlar içinde yer aldığı dönem tamamıyla ele alınmamıştır. Dönemin koalisyon hükümetlerinin ekonomi politikaları, dış politikaları, dönemin siyasi gelişmeleri yeterince değerlendirilmemiştir. İkinci bir çalışma olan Hüseyin Çavuşoğlu’nun “Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi” adlı doktora tezinde, DYP, partinin kuruluşundan itibaren yapılan kongreler, toplantılar, seçimler, yaşanan gelişmeler, partiye olan katılımlar, seçim kampanyaları ile kurulan koalisyon hükümetleri genel başkanlar esas alınarak işlenmiştir.

Biz ise tezimizde, 1991-1997 tarihleri arasında DYP’nin dahil olduğu koalisyon hükümetlerini ayrı ayrı ele almış ve her koalisyon döneminde yaşanan siyasi, ekonomik gelişmeler, seçimler ve dış politika uygulamaları incelenmiştir. Ayrıca, her koalisyon hükümeti kendi dönemi açısından değerlendirilmiştir.

Tezin hazırlanması sürecinde akademik desteğini esirgemeyen, yapıcı eleştirileriyle araştırmamıza katkı sağlayan ve kaynaklar konusunda şahsımı yönlendiren danışman hocam **Prof. Dr. Mustafa BUDAK’a** teşekkürlerimi sunarım.

Uzun yıllar siyasetin içerisinde bulunan ve bu alandaki tecrübelerini aktarma nezaketinde bulunan **DYP Eski Genel Sekreteri Dr. M. Serhan YÜCEL’e** teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca tez süresince desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Tuba ve kızım Eylül Nisa’ya şükranlarımı sunuyorum.

Servet BABACAN
Haziran 2017-SARIYER

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı Geçen Eser.

a.g.m.: Adı Geçen Makale.

a.g.t.: Adı Geçen Tez.

A.t.: Aynı Tez

A.y.: Aynı Eser.

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

Bkz.: Bakınız

BTP: Büyük Türkiye Partisi

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyeti Köylü Partisi

DP: Demokrat Parti

DYP: Doğru Yol Partisi

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

RP: Refah Partisi

SHP: Sosyal Demokrat Halki Parti.

GİRİŞ

Cumhuriyetin getirdiği siyasal rejim, çok partili sistem dışında, Avrupa parlamentarizmine oldukça benzemeyi başarmıştı. Her ne kadar Mustafa Kemal Atatürk, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi kısa süreli çok partili hayat tecrübelerini yaşamışsa da “rejimin selameti açısından” bu isteğinden vazgeçmiş; rejimin kökleşmesi ve kalkınmasına ağırlık vermişti. Bunda, Avrupa’da ufukta yeni bir savaşın izlerinin görülmesi ve buna uygun siyasi, askeri ve iktisadi tedbirlerin alınmaya çalışılması etkili olmuştu. Ancak bu konuda yeni adımların atılması için II.Dünya Savaşı’nın sona ermesi beklenmiş ve bu adımlar, savaş sonrası uluslararası şartların etkisiyle onun halefi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından atılmıştı¹.

Bu bağlamda ilk adımların 1945 yılının ilk aylarında itibaren Türkiye tarafından atıldığını görmekteyiz, Nitekim Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Japonya ve Almanya’ya karşı savaş ilan ettikten bir gün sonra, 24 Şubat’ta, Birleşmiş Milletler Beyannamesi’ni imzalamıştır. Bunun anlamı, Türkiye’nin demokratik prensiplere uygun bir rejime geçmeyi kabul etmiş olmasıdır. Hatta, 25 Nisan 1945’te San Francisco Konferansı’na giden Türk yetkililer, Reuter Ajansı’na bir demeç vererek “ Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan demokrasi yolunda ilerlediğini ve savaştan sonra her türlü demokratik cereyanların gelişmesine müsaade edileceğini” söylemişlerdir². Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 19 Mayıs 1945 tarihinde Ankara Stadyumunda Gençlik ve Spor Bayramı törenleri sırasında gençlere ve millete hitap eden konuşmasında demokrasi yolunda ilerleneceğini belirterek o dönemde mağduriyet oluşturan harp zamanlarında uygulanan ihtiyati tedbirlerin kaldırılarak daha demokratik bir sisteme geçileceğini beyan etmiş, bu yolda adımlar atılacağını vurgulamıştır. Çok geçmeden Başbakan Şükrü Saraçoğlu 5 Eylül 1945 tarihinde Milli kalkınma Partisi’nin (MKP) kurulmasına izin verildiğini ve üniversite özerkliği, antidemokratik kanunlar ve tek dereceli seçim gibi konulardaki taleplere hükümetin karşı çıkmayacağını belirtmiştir³. Yaşanan bu gelişmeler Türk siyasal tarihinde Tek Partili sistemin bittiğinin ve daha demokratik bir dönemin başlangıcının habercisiydi.

¹ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi Ve İdeolojisi**, 2. Bsk., Ankara, İmge Kitabevi Yay, 1990, s.47.

² Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996, s.128.

³ Eroğul, **a.g.e.**, s.5.

Çok partili döneme geçişi hazırlayan iç etkenler savaşın sonunda ortaya çıkmıştı⁴. II.Dünya savaşı sürdüğü sırada mecliste kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Milli Korunma Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi birçok kanun hem parti içinde hem de toplumda bazı tepkilerle karşılaşmıştı. Özellikle Toprak Reformu, Orman kanunlarının mecliste geçilmesine tepki gösteren milletvekilleri bu kanunlarla mülkiyet hakkının dokunulmazlığının zedeleneceğini ileri sürmüşlerdir. Bu tepkileri dile getirenler meclise önerge vererek bu kanunun daha açık tartışılmasını talep etmişlerdir. Dört kişiden oluşan bu önerge sahipleri daha sonra takrir grubu olarak adlandırılacaktır. Refik Koraltan, Celal Bayar, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes'ten oluşan bu oluşum CHP'den istifa ederek “Yeter Söz Milletindir” sloganı ile 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partiyi (DP) kurmuşlardır⁵.

DP, Cumhuriyet tarihinde kurulan siyasi partiler arasında adında *cumhuriyet* sözcüğü bulunmayan ilk muhalefet partisiydi⁶. DP'ye yakınlığı ile bilinen Samet Ağaoğlu'na göre “Dörtlü Takrir” in sunuluş amacı Halk Partisi içerisinde yeni bir havayı kuvvetle estirmektir. Celal Bayar ise bir gazete söyleşisinde amaçlarının Halk Partisini Parti içi özeleştirisi ile daha demokratik hale getirmek niyetinde olduklarını ima etmiştir⁷. Bu şekilde mücadelenin sonuç vermediğinin anlaşılması üzerine kurulan yeni parti ile seçime girilmiş 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçimde 62 milletvekili kazanarak mecliste yerini almıştır. 14 Mayıs 1950 tarihindeki genel seçimlerde geçerli oyların %53'ünü alarak DP tek başına iktidar olmuştur⁸.

Demokrat Parti kurulduktan sonra tek parti uygulamalarından rahatsız olan muhalifler DP saflarına katılmışlardır. Sina Akşin, DP'yi CHP iktidarını yıkmak için, bir araya gelmiş “türlü-çeşitli⁹” unsurların oluşturdukları bir muhalefet bloku olarak yorumlamıştır.

⁴Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, 1. Bsk, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

⁵ Adem Çaylak-Şükrü Nişancı, “ Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu?”, **Türkiye'nin Ekonomi Politikası 1923-2007**, Ed. M. Dikkaya- D. Özyakışır-A. Üzümcü, Ankara, Orion Kitapevi, 2008, s.303.

⁶ Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.23.

⁷ Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950), İkinci Parti**, C.1., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.313.

⁸ Yeşim Turhan, **Merkez Sağ Partilerin Ekonomi Politikaları Üzerine Bir İnceleme**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2010, s.4.

⁹ Adem Çaylak, **Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,2004,s.39.

DP, savunduğu liberal ve demokratik dűşüncelerle kısa bir zamanda tek parti iktidarı ve politikalarından hoşnutsuz olan kitlelerin sempati ve desteğini kazanmayı bařarmıřtır¹⁰.

1957'den sonra güçlü halk desteğini yitiren ve sert muhalefet söylemleriyle karşılaşan DP gittikçe siyaset dilini sivrileştirmiştir. Ordu ve medyanın desteğini yanına alan CHP ve lideri İsmet İnönü söylemlerini sertleştirmiş ve kısa sürede bu tartışmalar meclis dışına taşmıştır. Üniversite öğrencilerinin yürüyüşlerine yapılan sert müdahaleler karmaşık olan durumu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu şartlar altında silahlı kuvvetler 27 Mayıs 1960 tarihinde meşru iktidara karşı askeri bir darbe yaparak başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Bařbakan Adnan Menderes tutuklanarak, yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderilmişlerdir. Fatih Rűřtü Zorlu, Adnan Menderes ve Hasan Polatkan idam edilmişler ve Demokrat Parti'nin ileri gelenlerinden 31 kiři ömür boyu hapis cezasına çarptırılırken 418 kiři de 6 ay ile 20 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmışlardır.¹¹ Parti ise resmi olarak 29 Eylül 1960 tarihinde kapatılmıřtır¹².

27 Mayıs 1960'da gerçekteşen askeri darbeyle Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde bir ilk yaşanmış ve ordu yönetime el koymuştur. İktidarı devralan Milli Birlik Komitesi (MBK), 1924'ten bu yana yürürlükte olan Anayasa'yı da deđiřtirmiřtir¹³.

Yeni bir anayasanın gelmesi ile beraber bazı demokratik hakların kullanımı sağlanmış ve bu süreçte 11 şubat 1961 tarihinde DP'nin devamı niteliğinde sayılabilecek Adalet Partisi (AP) kuruldu. Partinin ilk genel başkanı Ragıp Gümüşpala idi¹⁴. Gümüşpala'nın ölümünden sonra partinin başına Süleyman Demirel getirildi. Süleyman Demirel başkanlığında girilen 1965 genel seçimlerinde AP, tek başına iktidar olarak meclise girmeyi başarmıştır. Çok geçmeden bu partinin de akıbeti 12 Mart 1971 muhtırasıyla belli olmuştur. Bu muhtıra sonrasında yönetime geçen partiler azınlık hükümeti veya koalisyon hükümeti şeklinde ülkeyi yönetebilmişlerdir. Ülkedeki siyasi iktidarsızlık, ekonomik darboğaz ve sokak anarşisi gittikçe tırmanmış ve çok geçmeden 12 Eylül 1980 tarihinde yeni bir darbeyle karşı karşıya gelinilmiştir. Ülke üç yıl boyunca genelkurmay başkanı ve ordu komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi tarafından yönetilmiřtir¹⁵.

¹⁰ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.25.

¹¹ Hüseyin Çavuşoğlu, **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009, , s.3., Ayrıca bkz: M.Serhan Yücel, **Çankaya'dan Beştepeye**, İstanbul, Ülke Yayınları,2016, s.94.

¹² Turhan, **a.g.t.**, s.15.

¹³ Osman Tarım, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013, s.100.

¹⁴ Tarım, **a.g.t.**, s.25.

¹⁵ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.5-6.

Bir süre sonra askeri yönetimim (idarenin), siyasi partilerin kurulmasına izin vermesiyle beraber 1983 yılında Anavatan Partisi (ANAP), Büyük Türkiye Partisi(BTP) ve Halkçı Parti (HP) kuruldu¹⁶. 31 Mayıs 1983 tarihinde BTP, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kararı ile kapatılınca Hüsametdin Cindoruk ve Mehmet Gölhan dışında Süleyman Demirel, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celal Doğan, Deniz Baykal, Ferhat Aslantaş, Süleyman Genç, Ali Naili Erdem, Ekrem Ceyhun, Saadettin Bilgiç, Nahit Mentеше, Yiğit Köker, İhsan Sabri Çağlayangil ve Yüksel Çakmur Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabii tutuldular ve 30 Eylül 1983 tarihli MGK kararıyla siyasilerin zorunlu ikameti sona erdirildi. Süleyman Demirel, Zincirbozan kararı için “*Çağın Bekirağa bölüğüdür*¹⁷” benzetmesini yapmıştır.

Demirel, Zincirbozan'da kaldığı süre içerisinde yeni bir parti kurma düşüncesi edinmiş ve adını Doğru Yol olarak benimsemişti. BTP'nin kapatılmasından sonra 23 Haziran 1983 günü Ahmet Nusret Tuna başkanlığında Doğru Yol Partisi (DYP) kuruldu. Fakat Genel başkanının MGK tarafından veto edilmesi üzerine bu görevi Yıldırım Avcı üstlendi. 16 Aralık 1984 tarihinde DYP'de Büyük İstişare Toplantısı, 13 Ocak 1985 tarihinde de küçük kongre yapıldı. Asıl büyük kongre 14-15 Mayıs 1985 tarihinde yapılmış ve DYP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkanlık yarışında geçerli oyların 626'sını alan Hüsametdin Cindoruk DYP genel başkanı seçilmiştir¹⁸.

Cindoruk kısa sürede DYP'nin temellerini güçlendirerek askeri ve bürokratik kanattan DYP'ye katılımın artmasını sağlamıştır.15 Mayıs 1986 tarihinde bazı milletvekillerinin DYP'ye katılmasıyla DYP mecliste ilk grubunu oluşturmuş oldu¹⁹. 1986 yılında yapılan ara seçimlerde ANAP geçerli oyların %32.1'ini alarak birinci parti olurken, DYP geçerli oyların %23.5'ini alarak ikinci parti oldu²⁰. Böylece DYP ara seçimde de istediği başarıyı elde ederek iddialı bir parti konumuna gelmiştir. Bu durumdan güç alan Hüsametdin Cindoruk siyasi yasakların kalkması konusunda Başbakan Turgut Özal ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile iletişim kurularak konunun referanduma sunulması kararlaştırıldı ve yapılan referandumda siyasi yasaklar % 50.16 evet oyuyla kaldırıldı²¹.

¹⁶Çavuşoğlu, **a.g.t.**,s.10. Hasan Cemal, **12 Eylül Günlüğü Demokrasi Korkusu**, Ankara,Bilgi Yayınevi, 1986, s. 322-323

¹⁷Bekir ağa, sert kişiliği ve acımasızlığıyla tanınan dönemin (1817-1887) İstanbul Muhafız Kumandanının adıdır. Bekir Ağa'nın mahkumlara karşı sert tutumu nedeni ile bina halk arasında Bekir ağa Bölüğü ile anılmaya başlanmıştır. bkz. <http://www.star.com.tr/pazar/bekir-aga-bolugu-haber-744909/>, 21.07.2017. Bekir ağa bölüğü, Osmanlı'da padişahların önemli siyasetçileri hapsedtiği yer, Bkz. H.Çavuşoğlu, **A.g.t.**, s.14-15.

¹⁸ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.42-57.

¹⁹Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.63.

²⁰**Cumhuriyet Ansiklopedisi (1981–2000)**, Cilt: 4, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 165.

²¹ Bkz.,**Resmi Gazete**, 12 Eylül 1987, Sayı: 19572.

Siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte 8 Eylül 1987 tarihinde parti genel başkanlığından istifa eden Hüsamettin Cindoruk yerini Süleyman Demirel'e bırakmıştır²². 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde ANAP geçerli oyların %36.3'ünü alarak 292 milletvekiliyle birinci, Sosyal demokrat Halkçı Parti (SHP) oyların % 24.74'ünü alarak 99 milletvekiliyle ikinci parti olurken, DYP oyların %19.1'ini alarak 59 milletvekiliyle ancak üçüncü parti olabilmiştir. Refah Partisi(RP), Demokratik Sol Parti (DSP), Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ise %10 barajının altında kalarak meclise girememişlerdir²³. DYP, 26 Mart 1989 tarihinde yapılan yerel seçimlerde geçerli oyların %23'ünü alarak il, ilçe ve belde dahil olmak üzere 552 tane belediyenin idaresini almaya hak kazanmıştır²⁴. Turgut Özal'ın 31 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmesiyle 24 Kasım 1990 tarihinde DYP kongresi yapıldı. Prof. Dr. Tansu Çiller törenle DYP'ye katılmıştır. Güçlü siyasi kişilikleri yanına çekerek güçlenmeye çalışan DYP'ye katılımlar gittikçe artmıştır²⁵.

²²Yalçın Doğan, "Görev Evren'de", **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1987, s. 13

²³Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.89. DYP'nin 29 Kasım 1987 seçimlerinde çıkardığı milletvekillerinin isimleri şöyledir: Mehmet Halit Dağlı, M. Selahattin Kılıç, Orhan Şendağ (Adana), Abdullah Ulutürk, Baki Durmaz (Afyonkarahisar), Zekeriya Bahçeci, Hasan Namal, İbrahim Demir, Adil Aydın (Antalya), Hasan Ekinci (Artvin), Mustafa Tosun Çorapçıoğlu (Balıkesir), Haydar Baylaz (Bingöl), Turgut YaşarGülezer (Bolu), Abdülkadir Cenkçiler, Cavit Çağlar, Beytullah Mehmet Gazioğlu (Bursa), Esat Yıldırım Avcı (Denizli), Ferit Bora (Diyarbakır), Ali Rıza Septioğlu, Ahmet Küçükkel, Mehmet Tahir Şaşmaz (Elazığ), İsmail Köse (Erzurum), Mustafa Murat Sökmenoğlu (Hatay), Süleyman Demirel, Abdullah Aykon Doğan, İbrahim Gürdal, Ertekin Durutürk (Isparta), Fuat Kılıcı (İzmir), Ahmet Uncu, Atilla İmamoğlu (Kahramanmaraş), Alaettin Kurt (Kocaeli), Vefa Tanır, Ömer Şeker (Konya), Hüseyin Cavit Erdemir, Mehmet Korkmaz (Kütahya), ÖnelŞakar, Ümit Canuyar, Sümer Oral (Manisa), Süleyman Çelebi (Mardin), Latif Sakıcı (Muğla), Esat Kırathoğlu (Nevşehir), Doğan Baran, Mahmut Öztürk (Niğde), Mehmet Gölhan, Ahmet Neidim (Sakarya), Hüseyin Özalp, Cemal Aışan, Nafiz Kurt, Ali Eser, İrfan Demiralp (Samsun), Mehmet Abdurrezzak Ceylan, Zeki Çeliker (Siirt), Yaşar Topçu (Sinop), Mehmet Çakıroğlu (Trabzon), Köksal Toptan, Ömer Barutçu, Güneş Müftüoğlu, Tevfik Ertüzün (Kontenjan, Zonguldak), Şinasi Altiner (Zonguldak), Bkz. **Resmi Gazete**, 9 Aralık 1987, Sayı: 19659.

²⁴ Bkz.,**Resmi Gazete**, 28 Mayıs 1989, Sayı: 20178.

²⁵ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.105-115.

I.BİRİNCİ BÖLÜM: DOĞRU YOL PARTİSİ'NİN SİYASET SAHNESİNDE YER ALMASI

1.1. Doğru Yol Partisi'nin Kuruluşu

12 Eylül 1980 askeri darbesi üzerinden yaklaşık üç yıl geçtikten sonra Milli Güvenlik Konseyi, yeniden siyasi partilerin kurulması kararını vermiş, özellikle eski politikacılar vakit kaybetmeden yeniden siyasi parti kurma çalışmalarına başlamıştı. Bu politikacılardan biri de Süleyman Demirel idi. Zaten Demirel, bu faaliyetlerine Zincirbozan günlerinde²⁶ başlamış, izin çıkınca da söz konusu faaliyetleri açıktan yapmaya girişmişti.

Süleyman Demirel, Zincirbozan'a gitmeden bir gün önce Necmettin Cevheri ve İsmet Sezgin ile görüşerek yeni bir partinin kurulması gerektiğini ve bir an önce hazırlıklara başlanmasını söylemişti. 2 Haziran 1983 tarihinde İsmet Sezgin, Necmettin Cevheri, Saadettin Bilgiç²⁷ ve Nahit Menteşe ile birlikte Zincirbozan'a giderken yeni kurulacak partide kimlerin görev alacağını, partinin kurulma sürecinde kimlerle diyaloga geçilmesi

²⁶ Demirel, Zincirbozan'da iken gazeteci Nazlı Ilıcak Demirel'e mektup yazarak, bu zorunlu ikametini kendisini yıldırmasın, ileride çalışacak çok vaktinin olduğunu söyleyerek moral vermek istemiştir. Ilıcak, Demirel ile karşılıklı ilk mektuplaşması şöyledir: Nazlı Ilıcaktan Demirel'e : "Beyefendi, bu gece uyku kaçtı. İçimde bazı endişelerin doğurduğu büyük bir huzursuzluk var. İnsan birçok tecrübesi olsa dahi, bir takım şeyleri kolay hazmedemiyor....Penceremden Boğaziçi'ni seyre diyorum. Saat gecenin dördü. Etraf kapkara. Türkiye'nin geleceğini de öyle karanlık görüyorum. Siz ve arkadaşlarınız için çok üzülüyorum. Hele bir şey yapmadan seyirci kalmak çok acı... Mimar Sinan'ı hatırlayınız. Daha önünüzde uzun hizmet yılları var. Saygılarımla."

Demirel'den Nazlı Ilıcak'a; "Nazlı Hanım, halimizden şikayet aklımızdan geçmez. Tabii ki imrenilecek veya özenilecek bir durumdan bahsetmek mümkün değildir. Ev sahiplerimiz 10 dönümlük vatan toprakları üzerinde azami misafirperverliği gösteriyorlar... millet iradesi üstünlüğü, hürriyet, serbestiyet, manevi ve milli değerlere sahiplik, hak, adalet, refah, saadet, imar, inşa velhasıl ülkenin manevi ve maddi bakımdan güçlenmesi, birlik, bütünlük dedik. Bayrak ve ezan dedik. Bunu hiçe saymak gaflettir, delalettir.... Bu doğru yoldu. Türk milliyetçisi olmak bunu gerektirirdi. Her Türk milliyetçisinin hedefi, bir "Büyük Türkiye" yapmak olmalı....Bu yolun yolcusu olduğum için bahtiyarım. Nereye kadar giderse oraya kadar gideriz... Sevgi ve saygı sunarım..." Bkz. Nazlı Ilıcak, **Zincirbozan Mektupları(Demirel'den Nazlı Ilıcak'a, Nazlı Ilıcak'tan Demirel'e)**, İstanbul, Dem Yayınları,1990, s.16-20.

²⁷ Sadettin bilgiç kaleme aldığı hatıralarında Zincirbozan'a gittikleri günü şöyle anlatmıştır: Her zaman olduğu gibi bir denge politikası uygulandığı için, bizimle birlikte CHP'den Atalay,Baykal, Çakmur, Aslantaş, Genç, Tüzün ve Doğan da Çanakkale Zincirbozan'da "kendine özgü" ne demekse tutuklanacaktı. Evlerimizden ayrı ayrı çıktık. Beni ağabeyim Prof. Emin Bilgiç, Emin Üçok ve akraba gençler Söğütözü'ne kadar getirdiler. Orada Zincirbozan'a gidecekler birleştik. Yeniden yol nizamı aldık. Necmettin Cevheri'nin Mercedes'ine Demirel, ben, Nahit Menteşe ve İsmet Sezgin bindik. Yolda bazı konuları konuşmak istiyorduk. Çünkü Çanakkale'de ne gibi durumlarla karşılaşacağımızı bilmiyorduk. "Mecburi ikamet" denilince "ikamet cezası" akla gelir. Biz de öyle sanıyorduk. Fakat uygulama gerçekten de "nevi şahsına münhasır"dı. Kapalı kapılar arkasına konulmuştuk. Bkz: Sadettin Bilgiç, **Hatıralar**, 2. Baskı, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 2002, s.301.

gerektiğini, partinin amacının ve hedefinin nasıl olması gerektiği, partinin tüzük ve programı ile ilgili çalışmaların nasıl yapılacağını dile getirmişti. DYP'nin kuruluş çalışmaları devam ederken Zincirbozan'da bulunan Demirel bilgilendiriliyor ve çalışmalar hakkında görüşü alınıyordu²⁸. Demirel, sürgün günlerinde yeni kurulacak partinin ismini “Doğru Yol” olarak belirlemişti²⁹. DYP'den bir süre “Demirel'in Yeni Partisi” diye de bahsedildi³⁰. İsmet Sezgin DYP'nin Zincirbozan'a giderken araba içinde kurulduğunu söyleyerek bir röportajında partinin kuruluş sürecini şöyle anlatmıştır:

“Demirel'i iki defa Ankara dışına gönderdiler. Önce Hamzakoy'a gönderdiler, sonrasında da Zincirbozan'a gönderildi. Gitmeden evvel beni çağırdı. Evlerimiz yakındı. “Yarın bizi götürecekler. Parti kuracaksınız. Necmettin Cevheri ile birlikte olun, şu isimleri alın...” dedi. Ertesi sabah Cevheri'nin kırmızı Mercedesi ile yola çıktık. Araba da Cevheri, Demirel, ben, Bilgiç ve Nahit Menteşe vardı.

Benim elimde bir not defteri vardı. Yolda parti kuruluşunda kimleri alacağımızı yazıyorduk. Demirel sürgüne gönderilirken, biz de refakatçi olarak yanında bulunduk. Bunları deftere yazdım ve bu defteri Sayın Cevheri'ye verdim. Yollarda karşılaşmalar oldu. Polisler ve jandarmalar vatandaşların karşılaşmalarını, sevgi gösterilerini engellemeye çalıştılar.

Demirel'i Zincirbozan'da bıraktıktan sonra Bursa'ya döndük. Cevheri ile birlikte geldik diye Bursa'nın ileri gelenleri otele toplanmışlar. Parti kuracağız ya... Hemen konuşmaya başladık. Toplananların bize ilk söylediği, “Ağabey partiyi ne zaman kuracağız? İsmimiz ne olacak?” oldu. Düşünün daha hiç kimseyle konuşmamıştık, ama herkes parti kurulmasını bekliyor ve ismini soruyor. Demirel'i alıp götürmüşler, üç saat sonra o havada “ne olacak halimiz?” diye soruyorlar. “Bize hemen görev verin” diyorlar. Nasıl bir dâvâ gayreti ve azmi...

Bu azimle en kısa zamanda bütün illere teşkilatımızı kurduk. Süleyman Bey bize, onar onar “vilayet grupları” halinde partiyi kurmamızı istedi. “Kapatabilirler. Sizden sonra başkaları gelir, onlar kursunlar...” demişti. Biz de çalışmalara dair her gün yapılanları - çalışmaları notlar halinde

²⁸ Hüseyin Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.18-19.

²⁹ Sadettin Bilgiç de hatıralarında DYP'nin bir araba içerisinde kurulduğunu söyleyerek Hatıralarında konuyu şöyle anlatmıştır: Zincirbozan'a giderken Söğütözü'nde toplanmıştık. Demirel, ben, Menteşe, Sezgin, Cevheri'nin arabasına bindik. Yolda takip edilecek hattı hareketi konuştuk. Yeniden ve acele bir parti kurulmasına karar verdik. Sezgin ve Cevheri'ye başta Aydın Menderes olmak üzere on yıl yasaklı AP Genel İdare Kurulu üyeleri ve isimlerini verdiğimiz arkadaşlarla temas ederek, geniş tabanlı bir parti hazırlığı yapılması gerektiğini söyledik. Bu arkadaşlar geniş temaslar yapacakları yerde maalesef kendilerince öncelik verdikleri arkadaşlarla temas etmişlerdi. Şartlar çok ağırdı. Temas etmek istedikleri arkadaşların çoğu ya kaçıyor ya da olumsuz cevap veriyordu. Fakat Cevheri ve Sezgin'in de, on yıl yasaklı AP Genel İdare Kurulu üyelerinden sadece istedikleri ile temas ettikleri muhakkaktı. 21-22 gün çalışarak kuruluş hazırlıklarını tamamladılar. Partinin adının “Doğru Yol” olması gerektiğini Zincirbozan'da kararlaştırdık. İlk kuruluş dilekçesi 37 kurucu ile 23 Haziran 1983'te verildi. Bkz. Sadettin Bilgiç, **a.g.e.**s.310-311.

³⁰ M. Serhan Yücel, **Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s.70.

Demirel'e bildiriyoorduk. O gün kim gidiyorsa onunla çalışmalarımızı sayın Demirel'e gönderiyorduk, iletiyoorduk³¹.

Ancak, BTP'nin kapatılmasından sonra 23 Haziran 1983 günü Ahmet Nusret Tuna³² başkanlığında Doğru Yol Partisi (DYP) kuruldu³³. Fakat Genel başkanının MGK tarafından veto³⁴ edilmesi üzerine bu görevi Yıldırım Avcı³⁵ stlendi.

³¹ İsmet sezgin ile yapılan röportajın devamı için bkz. http://www.yeniasya.com.tr/roportaj/demirel-zincirbozan-da-taban-yeni-partiyi-ne-zaman-kuracagiz-diyoer_369465, 03.01.2017., <http://www.trtarsiv.com/izle/100420/ismet-sezgi-den-dogru-yol-partisi-nin-kurulusu>, 09.07.2017.

³² Ahmet Nusret Tuna, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi ile İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Hakimlik, Serbest Avukatlık, Gazetecilik, Cumhuriyet Senatosu Kastamonu yeliği (15 Ekim 1961 - 5 Haziran 1977) ile Tarım Bakanlığı yaptı. 1983'de kurulan Doğru Yol Partisi'nin ilk genel başkanıdır. Bkz. <http://www.dp.org.tr/Default.aspx?islem=galeridetay&modul=5&id=260>. 01.01.2017.

³³Nazlı İlcak, Demirel ile mektuplaşırken Demirel'in kendisine gönderdiği mektuplarda DYP'nin kuruluşunu kendisine ima ettiğini sonradan mektupları dikkatlice okuyunca farkedtiğini şu sözlerle dile getirmiştir: Demirel'in mektubunu aldığım ertesini günüydü. Sofrada arkadaşlarla yemek yiyorduk. Birisi "Duydunuz mu, Demirel Doğru Yol diye bir parti kurmuş. Partinin teşkilatlanmasını İsmet Sezgin ve Necmettin Cevheri'ye vermiş." Dedi. Doğru Yol kelimesi zihnimde bir şimşek aktırdı. Doğru Yol... Birden bire Demirel'den gelen mektuba neden "ok önemli" dediklerini anlamıştım. Hemen mektubu birdaha dikkatle okudum. Mektubu yeniden okuyunca Demirel'in bana Doğru Yol Partisi'nin mesajını verdiğini anlamıştım. Nazlı İlcak, **a.g.e.**, s.20-21. DYP'nin kurucular listesi şu isimlerden oluşmaktadır: Ahmet Nusret Tuna (Kastamonu eski Senatörü, Tarım eski Bakanı), Orhan Deniz (Uşak eski milletvekili, Milli Eğitim eski Bakanı), İsmail Dokuzoğlu (Emniyet eski Genel Müdürü, eski Vali), İsmail Heral (Ticaret Bakanlığı eski Müsteşarı), Mehmet Yardımcı (İstanbul eski milletvekili, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Cerrahi Bölümü eski Başkanı), Ali Rıza Yaradanakul (Ankara eski Valisi), Abidin Coşkun (Emekli Vali), Vefa Tanır (Bayındırlık ve Sağlık eski Bakanı, Konya eski milletvekili), Ragıp Cengizğlu (Emekli Tümgeneral), Yıldırım Avcı (Danışma Meclisi yesi), Ahmet Sanver Doğu (Danışma Meclisi yesi), Sedat Akay (Kocaeli eski milletvekili, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu yesi), Rasim Giray (Elazığ eski senatörü), mer Ltfi Hocoaoğlu (Trabzon eski senatörü, Doç. Dr. Atatürk ni. Eski đ. Üyesi), Mujgan Dericioğlu (Bonn Büyük Elçiliği eski Eğitim Baş Müşaviri), Reşit Kurşun (Ziraat Odaları Birliği Başkan Vekili), Enver Kaya (Türk-İş Yönetim Kurulu eski yesi), Galip Onursan (Yargıtay Onursal yesi), Ltfi Erdemir (Yargıtay Onursal yesi), Sezgin Taşkıran (Hukuku, Ticaret Bakanlığı eski Müsteşar Yardımcısı), Turgay z (Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu eski Başkanı), Hasan Fuat Uyar (Belediye eski Başkanı), Kemal Kestelli (Avukat), Tuğrul Toklucu (Avukat), Orhan ok (Kıbrıs Türk Hava Yolları eski Genel Müdürü), Fatih zgr (Sanayici, milletvekili), Hacı Doğan Develioğlu (Elektrik mühendisi), Kenan Kolukısa (Ortaoğretim eski Genel Müdürü), Erkut şenbaş (Tuzcuğlu Nakliyat Genel Müdürü), Muktedir Ballı (Hukuku, Aka Turizm Ltd. şti. yöneticisi), Halil nalp (Yüksek mühendis, müteahhit) ve Ziya Hepbir (Eski sendikacı).Bkz: avuşoğu, **a.g.t.**, s.20.

³⁴ Partinin Genel Başkanının veto edilmesi zerine Nazlı İlcak, Demirel'e 15 temmuz 1983 tarihinde mektup yazarak mücadeleden vazgeçilmemesi gerektiğini şu sözlerle dile getirmiştir: Doğru Yol'un veto ile atlatması ve kapatılmaması, mit kapısını açık bırakıyoer. Nasıl olsa eksiklikler doldurulup yola devam edilir. SODEP'in ikinci vetodan sonra 7 eksiği kaldı. Herhalde nc incelemede 30'u bulurlar. Bu şekildeki keyfi vetolar herkesi rahatsız ediyr. Bizim evremizdeki "cici beyler" dahi, bu işin savunulacak yanını bulamıyoerlar.... Mücadeleden Doğru Yolcuların galip çıkması en samimi dileğim... şu anda Doğru Yol tam glenemedi, bu bakımdan endişeliyim.. Nazlı İlcak, **a.g.e.**, s 38-41.

³⁵ 1927 yılında Denizli de doğmuştur. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunudur. Denizli Devlet Hastanesi Dahiliye uzmanlığı, Denizli Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü, Denizli İl Genel Meclis yeliği, ocuk Esirgeme Kurumu Başkanlığı, Danışma Meclisi Denizli yeliği (15 Ekim 1981 - 6 Aralık 1983), XVIII. Dönem Denizli, XIX. Dönem İzmir Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilliği, Doğru Yol Partisi Kurucu yeliği ve Genel Başkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanvekilliği ve Parlamentolar arası Birlik Türk Grubu Başkanlığı yapmıştır. Bkz. <http://www.dp.org.tr/Default.aspx?islem=galeridetay&modul=5&id=259>. 01.01.2017.

Milli Güvenlik Konseyi'nin siyasi partilerin yeniden kurulmasına ilişkin kararını almışsa da siyasi parti liderlerini ve milletvekili adaylarını veto etme yetkisini elinde bulundurmaya devam etmiştir³⁶. DYP genel başkanlığını üstlenen Yıldırım Avcı'nın hazırladığı kurucular listesi MGK tarafından veto edilmesi üzerine DYP, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacak milletvekili genel seçimlerine katılamamıştır. Bu sebeple Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacak olan seçimlere ANAP, MDP ve HP'nin katılabileceği açıklanmıştı. Yapılan seçimler neticesinde ANAP oyların %45.1'ini alarak 211 milletvekiliyle birinci, HP oyların %30.5'ini alarak 117 milletvekiliyle ikinci ve MDP ise oyların %23.3'ünü alarak 71 milletvekiliyle üçüncü parti olarak mecliste temsil edilmiştir. 7 Aralık 1983 tarihinde ise ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. 24 Aralık 1983 tarihinde güvenoyu alan Özal Hükümeti, Türkiye Cumhuriyetinin 45.Hükümeti olarak görevine başlamıştır³⁷.

DYP Genel Başkanı Yıldırım Avcı ise seçimler sonrası partiye katılımların artması için BTP kurucularına ve partiye katkı sağlayacağına inandığı kişilere mektup göndererek kendilerini DYP'ye davet etmiştir. Avcı'nın bu girişimi neticesinde kapatılan BTP'nin kurucularının da içinde olduğu çok sayıda bürokrat DYP saflarına katılmıştır³⁸. DYP'ye katılımların artması ve 25 Mart 1984 yerel seçimleri sonrası 16 Aralık 1984 tarihinde DYP'de Büyük İstişare Toplantısı, 13 Ocak 1985 tarihinde de küçük kongre yapıldı. Asıl büyük kongre, 14-15 Mayıs 1985'de düzenlenmiş ve sonunda, geçerli oyların 626'sını alan Hüsamettin Cindoruk³⁹ DYP genel başkanı seçilmiştir.

³⁶ Demirel, MGK bu tutumunu 05 Ağustos 1983 tarihli Ilıcak'a gönderdiği mektubunda şöyle eleştirmiştir: Nazlı Hanım; Rahmetli Adnan Menderes ve arkadaşları, Rahmetli Zorlu, Rahmetli Polatkan'ı asan bir devir düşününüz. Seçimle gelmiş bir parlamentoyu, ona dayanan bir hükümeti deviren ve yerine onların siyasi muhafızlarını ikame etmek suretiyle, millete ait olan iktidarı "istediğinden alma-istediğine verme hakkını" zorla istimal edenlerin hayırla yad edilmesi mümkün mü? Kara vicdanlar bir süre için bunu başarsalar bile, sürdürmeleri mümkün değildir. Haksızlıklarla, alçaklıklarla boğuşmak için çıkılan yolda, Zincirbozan'a "ki bir nevi " Bekirağa Bölüğü"dür" gelmiş olmaktan hiç ama hiç yılmam. Mektubun devamı için bkz: Nazlı Ilıcak, **a.g.e.**, s.99-100.

³⁷ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.25-30.

³⁸ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.30-35.

³⁹ 1933 yılında İzmir'de doğan Hüsamettin Cindoruk, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1954 yılında mezun oldu ve 1955 yılında avukatlığa başladı. Siyasal yaşamına Demokrat Parti gençlik kollarında başlayan Hüsamettin Cindoruk, 1958 yılında bu partiden ayrılarak Hürriyet Partisi kurucuları arasında yer aldı. 27 Mayıs'tan sonra Demokrat Parti yöneticilerinin yargılandığı Yassıada Yargılamaları'nda, aralarında meclis eski başkanı Refik Koraltan'ın da bulunduğu 18 eski milletvekilinin avukatlığını yaptı. Demokratik siyasal yaşam tekrar başladıktan sonra Adalet Partisi ve Demokratik Parti'de faaliyet gösterdi. 12 Eylül'le birlikte siyasal yaşamın kesintiye uğramasının ardından, 1983 yılında Büyük Türkiye Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Ancak bu siyasal parti, kuruluşundan 15 gün sonra Millî Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı bildiriyle kapatıldı

Genel başkan seçilen Cindoruk, bundan sonraki süreçte ilkeleri doğrultusunda çalışacağını, demokrasiden ayrılmayacağını, DYP'nin siyasi yasakların kaldırılması için çalışacağını , genel başkanlık makamını emanet olarak aldığını ve emaneti asıl sahibine teslim edeceğini belirterek izleyeceği parti siyaseti hakkındaki görüşlerini belirtmiştir⁴⁰.

Aslında bir hukukçu olan Hüsametdin Cindoruk, bu faaliyetlerin sonucunda kısa sürede DYP'nin temellerini güçlendirerek askeri ve bürokratik kanattan DYP'ye katılımın artmasını sağlamış; askeri kesim ve bürokratların dışında bazı milletvekillerin⁴¹ de katılımıyla DYP, 15 Mayıs 1986 tarihinde mecliste ilk grubunu oluşturmuştur.

Bu dönemde mecliste boşalan sandalyeler için ANAP lideri Turgut Özal MKYK'nın da ara seçim hakkında görüşlerini aldıktan sonra 28 Eylül 1986 tarihinde ara seçimin yapılması kararlaştırılmıştı⁴². Ara seçimler öncesi Süleyman Demirel, Hür Demokrat Parti (HDP) Genel Başkanı Mehmet Yazar ile DYP ile HDP'nin birleşmesi için görüşmeler gerçekleştirdiyse de liderin kim olacağı konusunda mutabakata varılamaması neticesinde görüşmelerden vazgeçilmiştir⁴³. 11 Eylül 1986 tarihinde seçim gezisine Samsun'dan başlayan Demirel, İstanbul, Ankara, Burdur, Niğde, Zonguldak, Gaziantep, Bingöl, İzmir ve

ve aynı bildiri ile Hüsametdin Cindoruk, Süleyman Demirel ve birlikte hareket ettikleri diğer isimlerin Zincirbozan'da zorunlu ikamete tabi tutulmaları kararlaştırıldı. Hüsametdin Cindoruk burada 4 ay tutuklu kaldı. 14 Mayıs 1985 tarihinde Büyük Kongre'de Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı'na seçildi. Genel Başkanlık makamını, siyasi yasağı biten Süleyman Demirel'e bıraktıktan sonra 16 Kasım 1991 - 1 Ekim 1995 tarihleri arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığı yaptı. 17 Nisan 1993 günü, dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı üzerine 17 Nisan 1993 - 16 Mayıs 1993 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı vekâleten üstlendi. Süleyman Demirel cumhurbaşkanı seçilince boşalan DYP genel başkanlığı için aday olmadı. Tansu Çiller'in DYP genel başkanı olduğu dönemde Doğru Yol Partisi'nden ayrılıp Demokrat Türkiye Partisi'ni kurdu. Demokrat Türkiye Partisi, Mesut Yılmaz başkanlığındaki koalisyon hükûmetine katıldı; ama Cindoruk hükûmette görev almadı. Parti 1999 genel seçimlerinde oyların % 0,58'ini aldı ve barajı aşamayarak TBMM dışında kaldı. Cindoruk, bu sonucun ardından Demokrat Türkiye Partisi genel başkanlığından ayrıldı. 16 Mayıs 2009'da yapılan Demokrat Parti 5. Olağanüstü Büyük Kongresi'nde, 3. turda 559 oy alarak partinin genel başkanlığına seçildi. Genel başkanlığa gelmesinin ardından, Demokrat Parti ile Anavatan Partisi'nin birleşme sürecinde etkin rol aldı. İki parti 31 Ekim 2009 tarihinde Demokrat Parti çatısı altında bütünleşti ve Hüsametdin Cindoruk da bu bütünleşmenin başındaki isim oldu. Hüsametdin Cindoruk, siyaset yaşamını Demokrat Parti genel başkanı olarak sürdürmüş ve 2011 yılının Ocak ayına kadar bu görevde kalmıştır. Bkz., <http://www.haberler.com/HUSAMETTIN-CiNDORUK/biyografisi/>, 01.01.2017.

⁴⁰ Çavuşoğlu, a.g.t., s.52-55.

⁴¹ 15 Mayıs 1986 günü DYP'ye katılan milletvekillerinin isimleri şöyledir: Murat Sökmenoğlu (Hatay), Feyzullah Yıldırım (Gaziantep), Abdürrezzak Ceylan (Siirt), Mahmut Altunakar (Diyarbakır), İskender Cenap Ege (Aydın), Memduh Yaşa, Namık Kemal Şentürk, Doğan Kasaroğlu, Sabit Batumlu, Necla Tekinel (İstanbul), Musa Ögün (Kars), Ahmet Sarp (Diyarbakır), Ali Ayhan Çetin (Çorum), Fehmi Memişoğlu (Rize), Ali Mazhar Haznedar (Ordu), Turgut Sera Tiralı (Giresun), Mustafa Çorapçıoğlu (Balıkesir), Cafer Tayyar Sadıklar (Çanakkale), Abdullah Nejat Resuloğlu (Ankara), Süleyman Çelebi (Mardin). Bkz. Çavuşoğlu, a.g.t., s.63., "DYP de Mecliste", **Milliyet**, 16.05.1986., s.8.

⁴²Manisa milletvekili ve eski bakan İsmail Özdağlar'ın milletvekilliğinin düşmesi, Bingöl ilinde bir milletvekilliğinin eksik seçilmesi ve 9 milletvekilinin ölümü nedeniyle TBMM'de boşalan 11 milletvekilliği için ara seçime gidilmiştir. **Serhan Yücel ile yapılan görüşme**, 6 Ocak 2017.

⁴³ "Seçimden Yarına Ne Kaldı", **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1986, s.8.

Manisa’da halka hitap etmiş⁴⁴ “*Kıratın böğürüne vurun damgayı*” sözüyle DYP’ye oy istemiştir⁴⁵.

1986 yılında yapılan ara seçimlerde ANAP geçerli oyların %32.1’ini alarak birinci parti olurken, DYP geçerli oyların %23.5’ini alarak ikinci parti oldu ANAP 6, DYP 4 ve SHP ise 1 milletvekili çıkarmıştır⁴⁶.

Artık bundan sonra DYP’nin amacı, perde arkasındaki asıl liderinin siyasi yasağını kaldırmak idi. Hemen çalışmalara başlayan Cindoruk, siyasi yasakların kalkması konusunda Başbakan Turgut Özal ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile iletişim kurarak konunun referandumla sunulmasını sağlamış ve yapılan referandumda siyasi yasaklar % 50.16 evet oyuyla kaldırılmıştır.

Siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte 8 Eylül 1987 tarihinde parti genel başkanlığından istifa eden Hüsamettin Cindoruk yerini Süleyman Demirel’e bırakmıştır. 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde ANAP geçerli oyların %36.3’ünü alarak 292 milletvekiliyle birinci, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) oyların % 24.74’ünü alarak 99 milletvekiliyle ikinci parti olurken, DYP oyların %19.1’ini alarak 59 milletvekiliyle ancak üçüncü parti olabilmiştir. Refah Partisi(RP), Demokratik Sol Parti (DSP), İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ise %10 barajının altında kalarak meclise girememişlerdir.

DYP, 26 Mart 1989 tarihinde yapılan yerel seçimlerde geçerli oyların %23’ünü alarak il, ilçe ve belde dahil olmak üzere 552 tane belediyenin idaresini almaya hak kazanmıştır. Turgut Özal’ın 31 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmesiyle 24 Kasım 1990 tarihinde DYP kongresi yapıldı. Prof. Dr. Tansu Çiller törenle DYP’ye katılmıştır. Güçlü siyasi kişilikleri yanına çekerek güçlenmeye çalışan DYP’ye katılımlar gittikçe artmıştır.

⁴⁴ “ Demirel’in Samsun Keyfi”, **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1986, s.1.

⁴⁵ “Politika Cıvıl Cıvıl”, “DYP ve Cindoruk’a Sahip Çıkın”, **Milliyet**, 12 Eylül 1986, s.1.

⁴⁶ 28 Eylül 1986 ara seçimlerinde seçilen milletvekillerinin isimleri şöyledir. Hüsamettin Cindoruk (DYP, Samsun), Köksal Toptan (DYP, Zonguldak), Erdal İnönü (SHP, İzmir), Sümer Oral (DYP, Manisa), Mahmut Sönmez (ANAP, Bingöl), Sait Ekinci (ANAP, Burdur), Hasan Celal Güzel (ANAP, Gaziantep), Ümit Canuyar (DYP, Manisa), Vahit Halefoğlu (ANAP, Ankara), Akın Gönen (ANAP, Niğde), Hüsnü Doğan (ANAP, İstanbul). Bkz. “Demirel Silkeledi”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1986, s.1., “Demirel: Hükümet Şamarı Yedi”, **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1986, s.1., “Özal: 11’i de Benim”, **Milliyet**, 21 Eylül 1986, s.9.

1.1.1. 20 Ekim 1991 Genel Seçimleri

1990'lı yıllara girilirken ANAP, meclis çoğunluğunu elinde tutmaktaydı. Bir sonraki seçimlerin de normal yasama döneminin biteceği 5 yıl sonra yani 1992 yılının Kasım ayında yapılması öngörülüyordu. 9 Kasım 1989 tarihinde Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olması, Anavatan partisi içindeki dengelerin değişmesine sebep olmuştu. Parti içerisinde ve mecliste siyasi meşruiyetini pekiştiren Mesut Yılmaz'ın 15-16 Haziran 1991 tarihinde yapılan ANAP kongresinde genel başkan seçilmesi ve ardından başbakan olması Turgut Özal'ı rahatsız etmişti. Sonunda, Özal- Yılmaz arasında yapılan görüşmeler sonrasında erken seçime gidilmesi kararı alındı. Tabiatıyla bu erken seçim kararı sebepsiz alınmamış, ekonomideki olumsuz gelişmeler, yükselen bölücü terör ve en önemlisi Mart 1991'de başlayan Körfez Savaşı bunda etkili olmuştu⁴⁷.

1.1.2. Seçim Süreci

Erken seçim kararını aldıktan sonra Mesut Yılmaz Hükümeti'nin ilk işi, anayasanın 114.maddesi gereğince, Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarına, bağımsız bakanlar atamak oldu.. Yapılan yasa değişikliğiyle seçimlerdeki çevre barajları yeniden düzenlenerek 2, 3 ve 4 milletvekili çıkaran seçim çevrelerinin barajı % 25, 5 ve 6 milletvekili çıkaranları de % 20 olarak belirlendi. Böylece bir önceki seçimlerde çevre barajı % 25 olan 18 seçim çevresi, 20 Ekim 1991 seçimlerinde 62'ye çıkmıştır. Bu düzenlemenin bir sonucu olarak, partiler arasında birleşme ve seçim ittifakları yaşanmıştır. Örneğin ANAP'tan ayrılan bazı siyasetçilerin kurduğu Demokratik Merkez Parti, DYP'ye katılma kararı almıştır. Bir diğer parti, SHP'den ayrılanların kurduğu Halkın Emek Partisi(HEP) ise seçimlere katılmanın gerektirdiği koşulları yerine getiremediğinden SHP ile işbirliğine yönelmiş ve HEP kökenli adaylar SHP seçim listelerinde yer almıştır. Buna benzer bir işbirliği de sağ partiler arasında olmuştur. Refah Partisi, barajı aşma ihtimali olmayan İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile seçim ittifakı yapmış; kararlaştırılan adayların Refah Partisinin listelerinden seçime girmesi kararlaştırılmıştır⁴⁸.

6 siyasal partinin ve bağımsız adayların yarıştığı 20 Ekim 1991 erken genel seçimleri daha ziyade ANAP ile iki muhalefet partisi olan Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal

⁴⁷Engin Güner, **Özallı Yıllarım**, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2014, s.204.

⁴⁸Bülent Tanör, **Bugünkü Türkiye (1980-1995)**, Yay.haz. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s.84-86.

Demokrat Halkçı Parti (SHP)'nin rekabetine sahne olmuştur. Seçime katılacak diğer parti ve adaylar Necmettin Erbakan başkanlığındaki Refah Partisi (RP), Bülent Ecevit idaresindeki Demokratik Sol Parti (DSP), Doğu Perinçek yönetimindeki Sosyalist Parti (SP) ile bağımsız adaylardı⁴⁹.

Şurası bir gerçek ki, bu seçim çok sert geçmişti. Öyle ki, Anavatan Partisi'nin (ANAP) oylarıyla cumhurbaşkanı seçilen Özal'ın Cumhurbaşkanlığından indirilmesi hususunda DYP ve SHP'nin ortak kararlılığı, seçim sonrası oluşabilecek bir koalisyonun ve hatta taraflarının varlığına ilişkin bir görüntü verecek nitelikteydi. Ancak DYP ile ANAP arasında bir koalisyon oluşturulma fikri, seçim öncesi 2 parti tarafından da dile getirilmemişti.⁵⁰ Nitekim Süleyman Demirel (DYP), seçim öncesi mitinglerde 13 Mayıs 1991 tarihinde halka yaptığı konuşmalarda herhangi bir koalisyonun oluşması durumunda, milletin sıkıntılar yaşayacağını dile getirmiş ve mevcut durumdan çıkmanın da aynı şekilde zorlaşacağını vurgulamıştır⁵¹. Özellikle İzmir'de 11 Eylül 1991 tarihinde yapılan Kordon Toplantısı'nda sarf ettiği "Yalvarıyorum, Allah aşkına beni koalisyona mecbur etmeyin" sözleri, onun koalisyondan duyduğu sıkıntının açık bir ifadesi olmuştur⁵².

SHP ise koalisyonlardan korkulmamasını, seçimler sonucunda bir koalisyon kurulması halinde bu koalisyon hükümeti içinde olacaklarını, seçim bildirgelerinde beyan etmişti. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de bu beyanı destekler şekilde: "Koalisyon bir demokrasi kurumudur. Demokrasilerde birtakım kurumları reddedip bir kısmını reddetmemek olmaz. Biz koalisyona hazırız." demişti⁵³. Bunu, SHP, halkın, iktidarı demokratik usuller içinde devireceği ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dan hesap soracağı şeklinde hazırladığı seçim beyannameleri ile açıkça ortaya koymuştu. Buna karşılık DYP de, iktidara tek başına gelme imkânı olmadığını daha seçimler öncesi fark etmiş; SHP ile bir araya gelme ihtimalini yok etmemiştir.⁵⁴

Benzer şekilde DSP lideri Bülent Ecevit de seçim öncesinde 7 Eylül 1991 tarihinde Milliyet Gazetesi'ne yaptığı açıklamada: "Eskiden devletçiydim, artık piyasa ekonomisini savunuyorum, dinsel inanç ve tarikatlara karşı değilim. Hiçbir parti ile koalisyon yapmam

⁴⁹A. Şakir Demirtaş, **Türkiye'de 1991-1995 Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Siyasi Muhalefet**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998, s.84-85.

⁵⁰TÜİK, "Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011", 2012, s. 84.

⁵¹"Koalisyon Bugünleri Aratır", **Cumhuriyet**, 14.10.1991., s.5., "İşi Koalisyona Bırakmayın", **Milliyet**, 15.10.1991, s.10-11.

⁵²Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.117.

⁵³"Koalisyona Herkesle Varım", **Milliyet**, 05.09.1991, s. 14.

⁵⁴"Üsküdar'da Meydan Koalisyonu", **Milliyet**, 19.10.1991, s.17; Demirtaş, **a.g.t.**, s. 85.

diye bir önyargım da yok. Ama sağ sağ, sol da sol. Sağ-sağ ya da sol-sol koalisyonu kurulursa cephe hükümeti olmamalı, öyle davranmamalı” şeklinde açıklamalar yaparak koalisyonlara açık olduğunu söylemiştir⁵⁵. Ancak Ecevit’in yaptığı bu ve buna benzer açıklamalar, toplumun çeşitli kesimlerinde, sağ çizgiye kaymak şeklinde yorumlanırken, parti içinde de Ecevit’e karşı tepkilerin yükselmesine neden olmuştur. Nitekim Ecevit’in bu sözleri, parti içinde birtakım rahatsızlıklara sebep olmuş ve bu görüşlerin sosyal demokrat dünya görüşüne ters düştüğü dile getirilmişti. Bir süre sonra bu muhalif görüşleri belirten bazı parti yöneticileri, seçime giderken istifa kararı almışlardır⁵⁶.

Diğer taraftan, seçimlere Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrat Parti ile Refah Partisi ittifak yaparak girdiler. Her ne kadar ittifak sözkonusu ise de Refah Partisi Genel başkanı Necmettin Erbakan ise Şanlıurfa’da düzenlediği mitingde, sanki “tek başına hükümet kuracaklarmış gibi” 20 Ekim’de iktidar olacaklarını söylemekten geri durmamıştı. Şu sözler Erbakan’a aittir:

“Bir hafta sonra yeni bir devir başlıyor. İlk defa millet kendi inancını milli görüşle iktidara getirecek, refah gelecek”⁵⁷.

DYP ise “21 Ekim Sabahı Yeni Bir Türkiye” sloganıyla seçim kampanyası başlatmış ve toplumun tüm kesimlerine seslenerek vaatlerini sıralamıştır. DYP’nin seçim beyannamesinde 500 gün programı ön plana çıkmıştır. Bir tedavi olarak belirtilen programda, DYP’nin 500 günlük sürede ülkenin önemli ve acil sorunlarını çözmeye kararlı olacağı belirtilmiştir. Öte yandan oldukça yoğun bir seçim gezisi yapan Demirel, bu gezilere “Kırat”, “Baba” ve “Süvari” isimli otobüslerle katılmış, kendisine ve partisine seçmen üzerinde güven sağlamak için AX Ajansı ile anlaşmış ve seçim stratejisini belirlemek için de Amerikalı danışmanı Clifford Botway’dan yardım almıştır⁵⁸.

Seçim Beyannamesini 17 maddede toplayan hukuk devletinin yeniden inşası, eğitim sorunlarının çözülmesi, ekonomik istikrarın sağlanması, terör sorununun çözülmesi ve sosyal devletin kurulması gibi önemli maddeler üzerinde durmuştur. Bu seçimi “Turgut Özal’dan Kurtuluş Savaşı” olarak gören Demirel bu yüzden seçim mitinglerine Samsun’dan başlamıştır. Türkiye’nin sorunlarının tek başına iktidarla çözüleceğine inandığı için seçim

⁵⁵“Değiştim”, **Milliyet**, 08.09.1991, s. 11-15.

⁵⁶“Ecevit’e Sağcı Suçlaması”, **Sabah**, 7.10.1991, s.13

⁵⁷“20 Ekimde Adil Düzeni Kuracağız”, **Milliyet**, 12.10.1991, s. 16.

⁵⁸ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.115-117.

kampanyasını tek başına iktidar politikası üzerine kuran Demirel, seçim mitinglerine de “DYP tek başına iktidar” sloganını kullanmıştır⁵⁹.

Süleyman Demirel, herkese bir araba ve bir ev olmak üzere iki anahtar verileceği, yeşil kart uygulaması getirilerek bedava sağlık hizmeti verileceği, 38 yeni havaalanı, 1000 tane devlet hastanesi, 10 bin sağlık merkezi, 50 bin sağlık evi yapılacağı, her ilde üniversite veya yüksekokul, her ilçeye lise, her kasabaya ortaokul, İstanbul’a olimpiyat köyü ve daha birçok yatırımın yapılacağı, 500-700 bin kişiye yeni iş imkanlarının sağlanacağı, adil gelir dağılımıyla orta direğin ulusal gelirden alacağı payın artırılacağı, işsizlik sigortası ve ev kadınlara sosyal sigorta başlatılacağı gibi vaatler de bulunarak DYP’nin seçim kampanyasında güçlü olmasını amaçlamıştır⁶⁰.

20 Ekim 1991 tarihinde milletvekili erken seçimleri, önceki seçimlere nazaran daha renkli geçmiş, parti liderlerinin yoğun miting ve müzikli propagandalarına sahne olmuştur⁶¹. TRT ekranlarında parti liderlerinin katılımıyla gerçekleştirilen açıkloturum programları çok ilgi görmüş ve seçmen üzerindeki etkisini göstermiştir⁶².

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan erken genel seçimlerinde oyların %27.03’ünü alan DYP birinci parti olmak üzere toplamda beş parti meclise girmeye hak kazanmıştır.

6 siyasal parti (ANAP, DSP, DYP, RP, SHP ve SP) ve bağımsızların katıldığı 20 Ekim 1991 milletvekili genel seçimlerinde 107 seçim bölgesinde yaklaşık 30 milyon seçmen oy kullanmıştır. Altı partiden beşinin ülke genelindeki % 10’luk barajı aşarak Meclise girdiği seçimlerin sonuçları, hiçbir partiye Mecliste çoğunluğu sağlama fırsatı tanımamıştır. Böylece, 450 milletvekilinden oluşan 19. dönem parlamentosunda hiçbir parti, hükümeti kurabilecek kadar sandalye kazanamamıştır. Bunun anlamı 1983–1991 döneminde ANAP’ın üstlendiği tek başına hükümet kurma olgusunun, yerini koalisyon hükümetlerine bırakması demektir.

1991 yılı genel seçimlerinde partilerin aldıkları oylar ve oranları tabloda verilmiştir⁶³.

⁵⁹A.g.t., s. 115-118.

⁶⁰İhsan Karlı, **1946-2007 Türk Basımında Milletvekili Genel Seçimleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009,s.213.

⁶¹“Dönülmez Seçim’in Ufku”, **Cumhuriyet**, 14.10.1991, s.5.

⁶²“Kamuoyu Araştırmacılarının Görüşü”, **Cumhuriyet**, 11.10.1991, s.3.

⁶³Bu seçimde kayıtlı seçmen sayısı 29.979.123, oy kullanan seçmen sayısı 25.157.089, katılım oranı %83.9, geçersiz oy sayısı 740.423, toplam geçerli oy sayısı ise 24.416.666’dır.

Bkz:https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1991, 15.04.2016.

Parti Adı	Genel Başkan	Alınan Oy	Oranı	Milletvekili Sayısı
Doğru Yol Partisi	Süleyman Demirel	6.600.726	27,03	178
Anavatan Partisi	Mesut Yılmaz	5.862.623	24,01	115
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	Erdal İnönü	5.066.571	20,75	88
Refah Partisi	Necmettin Erbakan	4.121.355	16,88	62
Demokratik Sol Parti	Bülent Ecevit	2.624.301	10,75	7
Sosyalist Parti	Doğu Perinçek	108.369	0,44	0
Bağımsız		32.721	0,13	0

Seçim sonuçlarını siyasal partiler açısından değerlendirecek olursak; 17. ve 18. dönemlerde Mecliste çoğunluk sağlayan ve tek parti hükümetleri ile ülkeyi yöneten ANAP, seçimlerden ancak ikinci sırada çıkabilmiştir. Başka bir sağ parti DYP, % 27 oy ve 178 sandalye ile seçimlerde birinci olarak, Mecliste % 39,5'lik bir temsil elde etmiştir. SHP ise % 20,8 oy ile 88 sandalye kazanarak üçüncü sırada yer almıştır. Ancak 1989 yerel seçimlerinde büyük bir başarı yakalayan SHP, bu seçimlerde beklenen başarıyı gösteremeyerek büyük kentlerde oy kaybına uğramıştır. Buna karşın SHP, kentlerde ve Batı bölgelerinde oy kaybına uğrarken HEP ile yaptığı seçim ittifakı sebebiyle Güneydoğu illerinde yüksek oy almıştır. DYP ise kentlerden ziyade köylerden büyük destek almıştır. Özellikle Batı bölgelerinde ve Akdeniz bölgesindeki oyları genel ortalamanın üstünde olan DYP, Orta Anadolu, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bu ortalamanın altına düşmüştür. Refah Partisi listelerinde oluşan ittifak (RP, MÇP, IDP) ise % 16,9 oy oranına ve 62 sandalyeye ulaşmıştır. Ayrıca RP, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da birinci parti olurken kent ve köy bakımından ülke genelinden eşit bir destek almıştır⁶⁴.

⁶⁴ Muzaffer Ayhan Kara, **Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Koalisyonlar**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s.224.

Bir diğerk sol parti DSP ise, bu seçimde Batı bölgesinin gelişmiş kentleri ile Karadeniz illerinden destek almıştır. Kuşkusuz bu desteğin arkasında partinin milliyetçi-solcu söylemine uygun bir toplumsal desteğe ulaşması ve SHP-HEP ittifakından kuşku duyan sol seçmeni etkilemesi de vardı⁶⁵. Nitekim 1989 yerel seçimlerinden zaferle çıkan SHP, listelerinden aday yaptığı HEP kökenli milletvekilleri yüzünden Karadeniz ve Ege başta olmak üzere ülke genelinde ciddi bir oy kaybına uğramıştır⁶⁶.

Diğerk taraftan bu seçim sonuçlarını bir siyasal kategori olan sağ-sol açısından değerlendirmeye tabi tutulduğunda, merkez sağın partilerinin % 51 oy aldığı, merkez solun ise , % 31,6 da kaldığı görülmektedir. Sağın diğerk partileri RP ve MÇP ise ittifakla da olsa % 16,9 oy oranıyla yükselişge geçmiştir. Bunun anlamı, merkez sağ ve merkez solun birbirlerine alternatif olmaktan çıktıkları ve sağ partilerin ön plana geçtiğidir. Diğerk taraftan ülke barajı, 1991 genel seçim sonuçlarına pek etki etmediyse de çevre barajları büyük etkide bulunmuştur. Bu çerçevede, ülke barajını aştığı halde DSP % 9.2, RP ise % 3.1 oranında temsil kaybına uğramıştır⁶⁷. 20 Ekim 1991 sonrasında oluşan bu tablo, Türk siyasetinde yeni bir dönemin başlayacağıının habercisi, koalisyon tartışmalarının başlangıcı olmuştur.

1.1.3. İttifak Arayışları

Seçim sonrasında oluşan tabloya göre sandıktan koalisyon çıktığını belirten Demirel, bunun için bütün partilerle görüşeceğini, kimse hakkında ön yargı taşımadığını ifade etmiş, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Çankaya'dan indirilmesini de şöyle değerlendirmiştir: “Çankaya sorunu herkesin sorunu, hükümetle de ilgisi var. Hükümet modeli Çankaya sorununun çözüm şekline bağlıdır”⁶⁸. Diyerek Cumhurbaşkanlığını değıştirme meselesini kurulacak yeni hükümetin vereceğı karara bağlamıştır.

Seçimden kısa bir süre sonra koalisyon hakkında değerlendirmelerde bulunan RP lideri Necmettin Erbakan ise, RP olmadan kurulacak bir koalisyonun toplum beklentilerine cevap veremeyeceğini ileri sürerek iktidar yarışında saf tutmuştur. Gazetecilere yaptığı basın toplantısında “geniş tabanlı sağ koalisyon” formülünü dile getiren Erbakan, kendilerinin

⁶⁵Burhanettin Duran, **Türk Parlamento Tarihi (1991-1995)**, C.1, Ankara, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s. 7-8.

⁶⁶Kara, **a.g.e.**, s.224.

⁶⁷Duran, **a.g.e.**, s.9.

⁶⁸“Pazarlıklar Başladı”, **Sabah**, 22.10.1991, s. 1.

görev almadığı bir hükümetin, ülkeyi yeniden çıkmaza sokacağını, böylece kısa sürede seçimin zorunlu hale geleceğini dile getirmiştir⁶⁹.

RP, listelerindeki kurmayları da, kendilerine olası bir koalisyon ortaklığı önerisi gelmesi halinde, dini inançlarından ötürü insanların ceza görmemeleri, bu amaçla gerekli örgütlenme özgürlüğünün sağlanması, üniversitelerdeki başörtüsü yasağının kaldırılması, dış Türkler ve Kıbrıs konusunda gevşek politikalarından vazgeçilmesi ve TRT yayınlarının gözden geçirilmesi koşullarında ısrarcı olacaklarını ifade etmiş, koalisyonla alınmamaları halinde, Özal'ın Çankaya'dan indirilme girişimine destek vermeyeceklerini de bildirmişlerdir⁷⁰.

DYP Genel Başkan Yardımcıları Hasan Ekinci ve Hüsamettin Cindoruk ise, seçim sonrası Demirel'i kutlamak için genel merkeze gelen çok sayıda partili ile görüştikleri süre içerisinde aldıkları izlenime göre, halkın RP ile koalisyonla karşı olduğunu, ANAP ile de koalisyon yapmalarının söz konusu olmadığını ve genel eğilimin DYP-SHP koalisyonundan yana olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte DYP'nin, RP ile koalisyon yapmasının, "iki partinin mahiyetlerinin farklı olması" gerekçesiyle mümkün olamayacağını da ifade etmişlerdir⁷¹. Öte yandan seçim sonrası oluşan mevcut tabloyu değerlendiren iş çevreleri, 'ANAYOL' deyiminde tarifini bulan bir koalisyondan söz etmiş ve iş dünyasının büyük çoğunluğu da ilk ağızda DYP ile ANAP koalisyonundan yana olduklarını belirtmişlerdir⁷².

SHP cephesinde ise seçim yenilgisinin sorumlusu olarak parti yönetimi gösterilmiş ve bununla beraber parti tabanındaki HEP'li milletvekillerinin SHP'den bağımsız hareket etmeleri de tepkilere neden olmuştur. SHP Büyük Kurultay Delegeleri, seçimdeki başarısızlık üzerine parti yönetimini değiştirmek için Olağanüstü Kurultay yapılmasını ve Genel Başkan İnönü'nün istifasını istemiştir⁷³. DYP'li milletvekili Hüsamettin Cindoruk ise seçimden kısa bir süre önce yaptığı açıklamada, seçimden 10 ay önce DYP ve SHP heyetlerinin oluşturduğu 'Sine-i Millet Komisyonu'nun çalışmaları sırasında iki parti tarafından hazırlanan bildirinin; bir koalisyonun kurulması da dikkate alınarak hazırlandığını

⁶⁹"Erbakan'ın Gönlü 3. MC'de", **Cumhuriyet**, 24.10.1991, s.6.

⁷⁰"İttifak'ın Kozu Özal", **Cumhuriyet**, 25.10.1991, s.7.

⁷¹"DYP Genel Merkezi'nden Notlar", **Cumhuriyet**, 25.10.1991, s.8

⁷²"İş Dünyası "anayol" istiyor", **Milliyet**, 22.10.1991, s. 5.

⁷³"SHP 9 Kasım'da Kurultay Yapacak", **Sabah**, 26.10.1991, s. 1.

ve söz konusu bildirinin DYP ve SHP koalisyonunun protokolü niteliğinde olduğunu söylemiştir⁷⁴.

DSP lideri Bülent Ecevit de, seçim sonrası açıklamalarında; “DSP, oyların yüzde 10’undan çoğunu kazandığı halde, milletvekilliklerinin ancak yaklaşık yüzde 1.5’ini kazanabilmiştir. Eğer Türkiye’de normal bir nisbi temsil sistemi bulunsaydı, DSP bu seçimlerde 7 değil 40 kadar milletvekilliği elde etmiş olacaktı” ifadesiyle, ortaya çıkan sonuçtan duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir. Ecevit, seçim kampanyasına başlarken partisinin bir hayli şanslı durumda bulunduğunu, bunun adaylık başvurularının yoğunluğundan da anlaşıldığını belirtmiş ve seçimlerden iyi sonuç alınabileceğinin anlaşılması sonrasında basının ve kamuoyu yoklamalarının kendilerine karşı yoğun bir kampanya açıldığını savunarak: “Bu kampanyada SHP ile onu kayıran çevreler, DSP’ye verilecek oylar ziyan olur iddiasını ısrarla işlediler. Bu kampanya gerek kararsızlar arasındaki, gerek sağcı partilerin tabanındaki demokratik sol eğilimli seçmenler üzerinde caydırıcı bir etken oldu, onların DSP’ye yönelmesini büyük ölçüde önledi. Ama bunun SHP’ye de bir yararı olmadı. DSP’ye gelebilecek oyların önü kesildiği halde SHP oylarında büyük düşüş oldu” ifadelerini kullanmıştır⁷⁵.

DYP lideri Demirel ise seçimin ardından, koalisyon konularına “ulusal uzlaşma” çerçevesi içerisinde yaklaşarak, hükümet kurma çalışmalarından önce bütün partilerle konuşacağını ve düşüncelerini alacağını belirterek: “Herkes soracağım, sonra kendi kurullarıma, grubuma danışacağım. Sonra da döneceğim halkıma, ‘işte çözüm’ diyeceğim, ‘işte çözümsüzlük’ demeyeceğim. Bugün Türkiye’de kimse yalnız, serbest değil. Herkesin Türkiye’nin sorunlarını düşünmesi lazım. Hep beraber düşüneceğiz. Herkesin ne söylediğine azami dikkat gösteriyorum. Bir iyiniyetli arayış içerisindeyiz” diyerek koalisyon konusundaki yeni yaklaşımını ortaya koymuştur⁷⁶.

⁷⁴ “DYP-SHP 10 ay önce anlaşmıştı”, **Tercüman**, 24.10.1991, s. 1.

⁷⁵“Tesellim Meclise Girmek”, **Cumhuriyet**, 22.10.1991, s.5.

⁷⁶“Şimdi Koalisyon Zamanı”, **Cumhuriyet**, 26.10.1991, s.4.

1.1.4. Hükümetin Kurulma Süreci

20 Ekim 1991’de yapılan seçimlerden sonra, Başbakan Mesut Yılmaz, partisinin seçim başarısızlığı üzerine hükümetinin istifasını Cumhurbaşkanı Turgut Özal’a sunmuş ve ANAP’ın herhangi bir koalisyona katılmayacağını bildirmiştir. Anlaşılan o ki, ANAP peşinen muhalefette kalacaktı⁷⁷.

Bu arada, Cumhurbaşkanı Turgut Özal da, seçimde hiçbir partinin hükümeti tek başına kurabilecek çoğunluğa ulaşamadığını görmüştü. Onun yapması gereken tek bir iş vardı. Sonunda Özal, anayasa ve siyasi teamüller gereği seçimlerde birinci parti çıkan DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel’i hükümeti kurmakla görevlendirdi⁷⁸.

7 Kasım 1991 tarihinde hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanından alan Demirel koalisyon arayışlarına başladı. Dört gün sonra Demirel ile SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, DYP-SHP koalisyonunun kurulması konusunda mutabakata vardıklarını açıkladılar. Koalisyon hükümetinin bu kadar kısa sürede kurulmasını ise Süleyman Demirel şöyle açıklamaktaydı: “Bunun dışında hükümet çıkmaz çünkü meclisteki kompozisyon yine geçmişin getirdiği sebeplerden, insanların şahsi kusurlarından dolayı toplanamaz, bir araya getirilemez. Bir araya getirilmesi mümkün olan DYP-SHP’dir”. 20 Kasım 1991 tarihinde kabine listesini Çankaya’ya sunan Demirel’in bu listesi Turgut Özal tarafından onaylanmış ve koalisyon hükümeti, Süleyman Demirel başbakanlığında görevine başlamıştır⁷⁹.

1.2. Süleyman Demirel Koalisyon Hükümeti (20 Kasım 1991-25 Haziran 1993)

1.2.1. Koalisyon Protokolü

Koalisyon protokolü, bir koalisyonun oluşabilmesi için partilerin üzerinde anlaştıkları maddelerden oluşan belgedir. Bu protokolün önemli bir bölümü, hükümet programının ne olacağına ilişkindir. Protokol hazırlanırken partilerin kendi çizgilerine yakın politikalarda birleşmeye çalışması söz konusudur⁸⁰. Bu minval üzere kurulan DYP-SHP arasındaki koalisyon görüşmeleri tamamlanmış, 19 Kasım 1991 tarihinde iki parti arasında

⁷⁷ Yalansız, a.g.e., s. 447-448.

⁷⁸ Duran, a.g.e., s.11.

⁷⁹ A.e., s.448-449.

⁸⁰ Fuad Aleskerov-Hasan Ersel-Yavuz Sabuncu, *Seçimden Koalisyona Siyasal Karar Alma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.165.

ortak hükümet protokolü ve ekleri imzalanmıştır. Protokolün girişinde :“Yeni hükümet, ekonomik ve siyasal yaşamı sağlıklı bir düzeye ulaştırmakla sınırlı kalmayacak, Türkiye’nin devlet ve toplum yapısını yeniden onarmak güçlüğüyle karşı karşıya bulunacaktır⁸¹” ifadesi yer almaktadır.

Protokolün “temel ilkeler” başlığı altında özgürlükçü, katılımcı, demokratik, Türkiye’nin, devleti, ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olduğu, ülkenin ve toplumun katılımcı ve tam demokratik bir çağdaş anayasa ’ya ihtiyacı olduğunu, çağdaş anayasa, siyasi partilere serbestlik, İnanç, düşünce ve ifade özgürlükleri, laik ve Atatürk ilkelerine bağlı Türkiye’nin, aynı zamanda din ve inanç özgürlüğünü, toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir ilkesi sayıldığı gibi esaslar üzerine temellendirilmiştir⁸².

Koalisyon protokolünün sonuç bölümü ise ekonomik, sosyal, kültürel, savunma ve diğer temel ülke sorunlarına ilişkin yaklaşımları saptayan ilkeler üzerine temellendirilmiştir ve bunların çözümlenmesi hususunda büyük bir gayret içine girileceği vurgulanmıştır⁸³.

1.2.2.Hükümet Programının Okunması

Süleyman Demirel, 24 Kasım 1991 tarihinde TBMM’de koalisyon hükümetinin programını okumuştur⁸⁴. Süleyman Demirel, DYP ve SHP arasında kurulan hükümetin, %48 oranında millet iradesi desteğine sahip olduğu ve bunun “son on bir yılın en geniş tabanlı hükümeti” olduğu sözleriyle başlamıştır⁸⁵.

Başbakan Süleyman Demirel, hükümet programında; Hükümetin önünde bulunan sorunlar tablosu, çözümünü bulan ama zorluğu tartışılmaz olumsuzluklarla dolu olduğunu, her gün ülkemizde anarşi ve terörün can almaya devam ettiğini, faili meçhul cinayetlerin arttığını, Türkiye, Birleşmiş Milletler ölçülerine göre insan hakları ve demokrasi değerlendirmesinde 66. sıraya düştüğünü, ekonomik bakımdan ise; 24 OECD⁸⁶ ülkesi içinde

⁸¹İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (1989-1995)**, C. VIII, Ankara, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 6533.

⁸²Koalisyon protokolünün tam metni için Bkz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, **a.g.e.**, s. 6533-6534.

⁸³İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, **a.g.e.**, s. 6543-6545.

⁸⁴**T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: I, 25.11.1991, s. 109-115.

⁸⁵**T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: I, 25.11.1991, s. 110.

⁸⁶OECD(Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü): OECD, uluslararası bir ekonomi örgütüdür. 14 Aralık 1960 tarihinde imzalanan Paris sözleşmesine dayanılarak 1961’de kurulmuştur ve savaş yıkıntıları içerisindeki

en pahalı ve en fakir ülke konumunda olduğunu, nüfusumuzun %50'sinin sosyal güvenlikten yoksun olduğunu, yıllık enflasyonun yüksek olduğunu, yatırım ve sanayileşmenin hemen hemen durma noktasına geldiğini vurgulamış⁸⁷ ve hükümet programının amacını şöyle açıklamıştır:

“Hükümeti oluşturan iki siyasi partinin ortak amacı, ülkemizin bugün karşı karşıya bulunduğu ağır sorunları çözmek, ülkede siyasi, ekonomik ve sosyal huzuru ve esenliği kurmak, vatandaşlarımızı ezen hayat pahalılığına çare bulmak, milletimizi, yarınını güvence altında gören dengeli bir toplum haline getirmek, toplumsal adaleti gerçekleştirebilecek tüm önlemleri almak, istikrar içinde kalkınmayı sağlamak, Türkiye’yi uygar dünya ile bütünleştirmek ve böylece barış, hoşgörü, güvenlik ve refah Türkiye’sini yaratmaktır”⁸⁸

Ayrıca Demirel, gelişen dünya ile bütünleşme ve evrensel değerleri savunmayı “bir gelişme süreci” olarak değerlendirmiştir⁸⁹.

Demirel’in hükümet programında üzerinde durduğu en önemli meselelerden birisi Güneydoğu ve terör sorunu olmuştur. Bu meselede terörün önlenmesi; ülkenin tamamında insan hakları ve hukuk devleti ilkelerinin yerleştirilmesi, yaşam şartlarının düzeltilerek bölgenin kalkınması gibi konular hükümet programında yerini almıştır. Güneydoğudaki terörün partiler üstü bir sorun olduğu ve koruculuk sisteminin gözden geçirilmesi, Silahlı Kuvvetler ve diğer güvenlik güçleri arasında komuta, karar ve uygulamada birlik sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Demirel, programda ayrıca, yöre halkına şefkatle davranılarak devletle halkın güven bağının yeniden inşa edilmesi gerektiğini söylemiştir⁹⁰.

Demirel, Türkiye Cumhuriyeti’nin üniter bir devlet olduğu ilkesi çerçevesinde sorunun çözümü için AGİK⁹¹ ve ‘Paris Şartı’nın getirdiği hak ve özgürlüklere dayalı hukuk devleti ilkelerini vazgeçilmez bir öncelik olarak görmüştür. Kimlik boyutunda ise üniter devletle farklılıkları bir araya getirmeye çalışan bir dil kullanılmıştır: “Yurttaşlar arasındaki kültür, düşünce, inanç, dil ve köken farklılıklarının doğal olduğu ve bu durumların ülkeler

Avrupa’nın Marshall Planı çerçevesinde yeniden yapılandırılması amacıyla 1948’de kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün doğrudan mirasçısıdır. Üyelerinin büyük bir bölümü AB ve İTÜ üyeleridir, çoğunluğu da gözlemci üyelerdir. OECD ülkeleri sanayileşmiş zengin ülkelerdir. Bkz. http://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-oecd.tr.mfa, 20.04.2016.

⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: I, 25.11.1991, s. 109-110.

⁸⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: I, 25.11.1991, s.110.

⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: I, 25.11.1991, s. 110-111.

⁹⁰ Duran, a.g.e., s. 159.

⁹¹ AGİK: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı adı altında 1970’li yılların başında soğuk savaş koşullarındaki Avrupa’nın bölünmüşlüğüne son verilmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanması ve katılan devletler arasında bu amaca yönelik işbirliğinin geliştirilmesi düşüncesiyle kurulmuş teşkilattır. Bkz. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit.tr.mfa>, 20.04.2016.

için de geçerli olduğu dile getirilmiş bu çeşitliliğin demokratik ve üniter devlet için bir zaaf olmadığı vurgulanmıştır”⁹². Programda kimliğe yapılan göndermenin ardından bu sorunun azınlık kavramına başvurularak tartışılmayacağı net bir şekilde ifade edilmiştir. Programda: “Ülkemizde, uluslararası anlaşmalarla kabul edilen azınlıklar dışında hiçbir yurttaşımız azınlık değildir. Türkiye’de herkes eşittir ve birinci sınıf yurttaşdır. Herkesin kendi ana dilini, kültürünü, tarihini, folklorunu, dini inançlarını araştırması, koruması ve geliştirmesi, temel insan hak ve özgürlüğü kapsamı içindedir. Bu haklar yasalar çerçevesinde sağlanacaktır, ancak devletin resmi dili, bayrağı, simgeleri, sınırları ve Türkiye Cumhuriyeti’nin hükümlerlik hakları, her türlü tartışmanın dışındadır”⁹³ şeklinde ifade edilmiştir.

Sendikal hakların Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)⁹⁴ standartlarına uygun çerçevede kurumsallaşmasını vaat eden hükümet programı, sosyal güvenlik ağını bütün vatandaşları kapsayacak şekilde genişletmeyi de gündemine almıştır. Bu bağlamda kadınların 20 hizmet yılını erkeklerin ise 25 hizmet yılını tamamlamaları halinde, yaş haddine bakılmaksızın, emekli olabilmesi ve işsizlik sigortası sisteminin kurulması, hükümetin vaatleri olarak sıralanmıştır. Kamu görevlilerine, sendikal hak ve özgürlüklerinin tanınması için yasal düzenleme yapılması, genel sağlık sigortasının yaygınlaştırılarak, ödeme imkânı olmayan vatandaşların sigorta primlerinin devlet tarafından karşılanması ve herkese tedavi olma imkânı sağlayan “Yeşil Kart” sisteminin uygulanması bahsedilen vaatlere eklenmiştir⁹⁵.

Demirel, programda son olarak, son yıllarda dünyanın çeşitli yerlerinde meydana gelen gelişmelerin yeni tehdit ve riskler ürettiği ve bu çerçevede gerçekçi tehdit ve risk değerlendirmelerine dayanılarak milli bir savunma politikası oluşturma zorunluluğu üzerinde durmuştur⁹⁶.

⁹²TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: I, 25.11.1991, s. 113.

⁹³A.e. s.113.

⁹⁴ILO(Uluslararası Çalışma Örgütü). Ülkelerdeki çalışma yasalarında ve bu alana ilişkin uygulamalarda standartları geliştirmek ve ileriye götürmek gibi bir amaçla kurulan kuruluştur. Merkezi İsviçre’nin Cenevre kentinde bulunmaktadır. Bkz. http://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang--tr/index.htm, 20.04.2016.

⁹⁵Duran, a.g.e., s. 161.

⁹⁶A.e., s. 163.

1.2.3.Güven oylaması

Sonunda, Süleyman Demirel Hükümeti, 30 Kasım 1991’de, TBMM’den yapılan güven oylamasında, 164 red oyuna karşılık 280 kabul oyuyla güvenoyu almıştır⁹⁷. Daha sonra kürsüye gelen başbakan Süleyman Demirel, TBMM’ne şu sözlerle teşekkür etmiştir:

“20 Ekim 1991 tarihinde yapılan seçimlerle, Türkiye Büyük Millet Meclisini yüce milletimiz yenilemiştir. Yenilenen Meclisin, Anayasa usulüne göre, Anayasaya dayanarak cereyan eden muamele neticesinde, içinden çıkardığı Hükümet, bugün güveninize mazhar olmuş bulunuyor. 49’uncu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve şahsım adına, Yüce Meclise şükranlarımızı sunuyorum. Güveninizin değerini çok iyi biliyorum. Bu güvene layık olmanın sorumluluğu içinde olacağız. Bunun da çok ağır bir sorumluluk olduğunu yine biliyorum; ama, güveninize layık olacağımızdan emin olmanızı istiyorum. Yeni bir hevesle, yeni bir şevkle ve yeni ve aydınlık ufuklara doğru ülkemizi yönlendirmek ve milletimizi mutlu yapmak için elimizden gelen her türlü gayreti göstereceğiz. Kararımız, milletimiz, ülkemiz, ve devletimiz için hayırlı uğurlu olsun. Cenab-ı Allah'tan bizi başarılı kılmasını niyaz ediyorum, hepinize saygılar sunuyorum”⁹⁸.

1.2.4.Bakanlar Kurulu

Süleyman Demirel öncülüğünde kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinin Bakanlar Kurulu üyeleri şu şekildedir:

Başbakan: Süleyman DEMİREL (Isparta, DYP) 20.11.1991-16.05.1993

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Erdal İNÖNÜ (İzmir, SHP)

Devlet Bakanı: Cavit ÇAĞLAR (Bursa, DYP)

Devlet Bakanı: Tansu ÇİLLER (İstanbul, DYP) 20.11.1991-09.06.1993

Devlet Bakanı: Ertuğrul Ekrem CEYHUN (Balıkesir, DYP)

Devlet Bakanı: İbrahim TEZ (Ankara, SHP)

Devlet Bakanı: Akın GÖNEN (Manisa, DYP)

Devlet Bakanı: Güler İLERİ (Tokat, SHP) 20.11.1991-22.02.1992

⁹⁷ 450 milletvekiline sahip TBMM’ndeki bu oylamaya toplam 444 vekil katılmış ve 6 milletvekili çekimsiz oy kullanmıştır. Bkz: <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler>, 15 Ocak 2017.

⁹⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: I, 30.11.1991, s.239-240. “Bir Bilene Meclis’ten Tam Güven”, **Tercüman**, 01.12.1991, s.1.

Devlet Bakanı: Türkan AKYOL (TBMM dışından, SHP) 04.03.1992-25.06.1993

Devlet Bakanı: Gökberk ERGENEKON (Antalya, DYP)

Devlet Bakanı: Orhan Sefa KİLERCİOĞLU (Adana, DYP)

Devlet Bakanı: Mehmet KAHRAMAN (Diyarbakır, SHP)

Devlet Bakanı: Ömer BARUTÇU (Zonguldak, DYP)

Devlet Bakanı: Mehmet Ali YILMAZ (Trabzon, DYP)

Devlet Bakanı: Erman ŞAHİN (Muğla, SHP)

Devlet Bakanı: Şerif ERCAN (Edirne, DYP)

Devlet Bakanı: Mehmet BATALLI (Gaziantep, DYP)

Adalet Bakanı: Mehmet Seyfi OKTAY (Ankara, SHP)

Milli Savunma Bakanı: Nevzat AYAZ (Çankırı, DYP)

İçişleri Bakanı: İsmet SEZGİN (Aydın, DYP)

Dışişleri Bakanı: Hikmet ÇETİN (Gaziantep, SHP)

Maliye ve Gümrük Bakanı: Sümer ORAL (Manisa, DYP)

Milli Eğitim Bakanı: Köksal TOPTAN (Bartın, DYP)

Bayındırlık ve İskan Bakanı: Onur KUMBARACIBAŞI (Hatay, SHP)

Sağlık Bakanı: Yıldırım AKTUNA (İstanbul, DYP)

Ulaştırma Bakanı: Yaşar TOPÇU (Sinop, DYP)

Tarım ve Köyişleri Bakanı: Necmettin CEVHERİ (Şanlıurfa, DYP)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Mehmet MOĞULTAY (İstanbul, SHP)

Sanayi ve Ticaret Bakanı: Mehmet Tahir KÖSE (Amasya, SHP)

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Mehmet Ersin FARALYALI (İzmir, DYP)

Kültür Bakanı: Durmuş Fikri SAĞLAR (İçel, SHP)

Turizm Bakanı: Abdülkadir ATEŞ (Gaziantep, SHP)

Orman Bakanı: Vefa TANIR (Konya, DYP)

Çevre Bakanı: Bedrettin Doğancan AKYÜREK (İstanbul, DYP)⁹⁹.

Görüldüğü gibi, Devlet Bakanlığı sayısı 15'e çıkarılarak, bu bakanlıklardan iki tanesi insan hakları ve kadın sorunlarına ayrılmıştır. Kurulan yeni kabinede 32 bakanlıktan 20'si DYP'ye 12'si SHP'ye verilmiştir. 5 Devlet Bakanlığının yanı sıra Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, SHP'ye verilirken diğer bakanlıklar DYP de kalmıştır. Bakanlıkların dağılımında Başbakan Demirel, 'coğrafi dengenin' korunduğunu söylemiştir¹⁰⁰.

Demirel, kurduğu kabineye yakın çalışma arkadaşları olan merkez sağ geleneğinden gelen, Ertuğrul Ekrem Ceyhan, Necmettin Cevheri ve İsmet Sezgin'i dâhil etmiştir. Ayrıca ekonomi profesörü olan ve uzun yıllar ABD'de ki üniversiteler de ders veren sonra tek parti dönemi CHP'sinin valilerinden Necati Bey'in kızı Tansu Çiller yeni bir sima olarak DYP kontenjanından kabineye girmiştir. Koalisyon ortağı SHP'de ise kabineye Genel Başkan Erdal İnönü'ye yakın isimler dâhil olmuştur. Parti içi muhalefeti oluşturan Deniz Baykal ve arkadaşları da kabinede Onur Kumbaracıbaşı ile temsil edildiler¹⁰¹.

1.2.5.Koalisyon Dönemi İç Siyasal Gelişmeler

Türkiye'de koalisyon hükümeti kurma süreçleri daima sancılı geçmiştir. Bu yüzden farklı tabanlara sahip partilerin ortak bir mutabakat zemininde buluşmakta çoğu zaman zorlanmışlardır. Bu dönemde yaşanan zorluklara ilaveten Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Süleyman Demirel arasındaki siyasi çekişmeler de eklenince durum daha da karmaşık hal almıştır.

Süleyman Demirel'in öncelikli amacı Turgut Özal'ı cumhurbaşkanlığı makamından indirmektir. Özal'ın cumhurbaşkanlığı görevine başlamasından itibaren başta Demirel olmak üzere bütün muhalifler ortak bir zeminde buluştular. Bu bağlamda geliştirilen politika

⁹⁹<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler0>,20 Şubat 2015.

¹⁰⁰Duran, a.g.e., s. 11.

¹⁰¹ Kara, a.g.e., s. 227-228.

doğrultusunda Erdal İnönü, “Cumhurbaşkanlığı bugün, anayasada değiştirilmesi, düzeltilmesi gereken bir kurumdur. Özal ben tarafsız olamam dedi. Tarafı davrandı. Özal’ı indireceğiz ve Özallardan hesap soracağız” açıklamasını yapmıştır. Necmettin Erbakan ise; “Cumhurbaşkanı’nın yeniden seçilmesinde mutabıkız. Milletın seçmesi, bünyemize, milli ananelerimize en uygun yöntemdir. Ama önce aday üzerinde anlaşmalıyız.” vurgusunu yapmıştır¹⁰². Süleyman Demirel de “Önce Çankaya’daki fuzuli işğali sona erdirmek gerekir. Bunu mecliste mutabakat ile yapacağız, ”ifadelerini kullanmıştır.¹⁰³

Başbakan Süleyman Demirel ile Cumhurbaşkanı Turgut Özal arasında özelleştirmeden, dış politikaya kadar birçok konuda yetki çatışmaları yaşanmıştır. Bu çerçevede 2 Ocak 1992 tarihinde Cumhurbaşkanlığı’ndan yapılan açıklamada, Cumhurbaşkanı sunulmadan yapılan kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin veya Bakanlar Kurulu kararlarının imzalanmayabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanıın yetkilerinin sarıh olduğu ve devletin başı olarak sorumluluğunun bulunduğu dile getirilmiştir¹⁰⁴.

Cumhurbaşkanlığından yapılan bu açıklama sonucunda Demirel ise yaptığı açıklamalarda cumhurbaşkanının emri vaki tavırlarını kabul etmeyeceğini fakat kendisinden bilgi istendiğinde Çankaya’ya çıkabileceğini söylemiştir¹⁰⁵.

Cumhurbaşkanı Özal ile Başbakan Demirel arasında yetki çekişmesiyle ilgili bir diğeri olay ise 24 Haziran 1992 tarihinde İstanbul’da toplanan KEİB¹⁰⁶ Zirvesi olmuştur. Özal bu işbirliğini kendisinin başlattığını söyleyerek deklarasyona Başbakan Demirel’le birlikte Türkiye adına imza atmak istemişti. Başbakan Demirel ise “müşterek imza” fikrine sıcak bakmaması üzerine, Özal, KEİB zirvesine katılmamıştır. Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin ise o günü şöyle anlatmıştır:

“Özal gece beni çağırdı. Sordu, nasıl olacak? Yani benim rolüm nedir, başbakanın nedir, diye. Ben de bunu mutlaka aşacağımızı söyledim. Sayın Demirel’de; “ben de geleyim, o da gelsin. Yani ikimizde bulunalım. Gerekirse iki kişi parafe eder.” Dedi. ...Meseleyi çözdüm. İkiisi beraber katılacaklar. Sabahleyin ben kendisini aradım. Ayrıldı dediler. İstanbul’dan ayrıldı, güneye gitti. Marmaris’teki o yazlık yerine gitti, dediler. Yani bir nevi böyle bir tepki olarak gittiğini anladım. Öğleden sonra toplantı başlayacak, ama kendisi

¹⁰² “Çankaya Kuşatıldı”, **Milliyet**, 05.11.1991, s. 1-14.

¹⁰³ “İlk Hedef Çankaya”, **Milliyet**, 08.09.1991, s. 1- 17.

¹⁰⁴ Duran, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁰⁵ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 86.

¹⁰⁶ KEİB (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi), 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul’da düzenlenen zirvede imzalanan anlaşma ile kurulan ve Karadeniz havzasındaki ülkelerin ekonomik işbirliğini amaçlayan kuruluştur. Bkz. <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>, 20.04.2016.

İstanbul dışındaydı. Telefon ettim bir iki defa. ... istirahatte dediler, denizde dediler falan, ulaşamadım ve gelmedi o toplantıya. Başbakan olarak Sayın Demirel toplantıyı yönetti, bitti »¹⁰⁷.

Özal, yaşanan bu olay üzerine 30 Haziran 1992 tarihinde yaptığı açıklamada açıklamasında ise, Cumhurbaşkanı'nın herhangi bir yetki belgesine gerek olmaksızın, uluslararası antlaşma ve belgeleri imzalayabileceğinin altını çizmiştir. Kanunen ve teamülen bu belgelerin tarafından imzalanması gerektiği halde misafirlerin huzurunda herhangi bir münakaşaya sebebiyet vermemek ve Cumhurbaşkanlığı makamının itibarını zedelememek için, devletin yüksek menfaatlerini de göz önünde bulundurarak, Zirve'deki bütün angajmanlarını Başbakan'a devrettiğini açıklamıştır¹⁰⁸. Başbakan Demirel ise uluslararası anlaşmalara imza atma hakkının anayasal olarak Başbakan'a ait olduğunda ısrar ederek şunları dile getirmiştir: "Türkiye'de tek parti devri, askeri parti devri hariç, cumhurbaşkanlarının, hükümeti angajman altına sokacak bir belgeyi imzaladığına dair tek bir örnek yoktur »¹⁰⁹.

Hükümet, buna ek olarak Cumhurbaşkanı Özal'ın dış gezilerine büyükelçi ve bakan göndermeyerek ve dönüşünde karşılamaya gitmeyerek, Özal'ı yalnız bırakmıştır. Bu tavırla dış politika konusunda yetkinin Cumhurbaşkanı'nda değil, hükümette olduğu vurgulanmıştır.

Özal ile Demirel arasındaki yetki kavgasının arkasında yatan sebeplere baktığımızda ise, bunların başında 1982 Anayasası'nın Cumhurbaşkanı'na tanıdığı yetkiler gelmektedir. Çünkü 1982 Anayasa'sı Cumhurbaşkanı'nı meclise karşı güçlendirmiştir. Hikmet Özdemir de "Tarih ve Politika" isimli eserinde, bu güçlendirilmiş Cumhurbaşkanlığı profilinin, 1980 askeri müdahalesinin lideri Orgeneral Kenan Evren için formüle edildiğine dikkat çekerek: "Yapılan iş, kişiye göre madde yazmaktı... Orgeneral Evren'in ardından o makama gelen kişi kim olursa olsun anayasadaki yetkilerini kullanmak isteyince parlamento ve hükümet ile sürtüşme doğması kaçınılmazdı. Gerçekten 'tarafsız' biri dahi olsa "ifadelerini kullanmıştır¹¹⁰.

Demirel, Cumhurbaşkanı Özal ile Başbakanlık arasında yaşanan krizi, "devlette tıkanıklık vardı, açmaya çalışıyoruz. Biz kimin hakkı neredeyse orada durmasını söylüyoruz, durmayı da durduracağız" sözleriyle açıklamaktaydı¹¹¹. Sonuçta bu kriz, DYP-SHP

¹⁰⁷ M. Ali Birand-Soner Yalçın, **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001, s. 495.

¹⁰⁸ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 110-111.

¹⁰⁹ **A.e.**, s.111.

¹¹⁰ **A.e.**, s.111.

¹¹¹ **A.e.**, s.108.

Koalisyonunun ‘Özal’ı indirme’ planlarının yeniden gündeme gelmesine neden oldu. Bununla birlikte Başbakan Demirel, Özal’ı indirmek için öncelikle partilerin Cumhurbaşkanı adayı konusunda anlaşmaları ve bununla ilgili anayasa değişikliğini gerçekleştirmeleri gerektiği görüşünü savunmaktaydı¹¹².

Bu çekişmenin ekonomi üzerindeki etkilerini ise söylemeğe gerek bulunmamaktadır. Ne yazık ki, söz konusu gerçeklere rağmen genel seçimler öncesinde başlayan söz düellosu, koalisyon hükümetinin kurulmasından kısa bir süre sonra yeniden alevlenmiştir.

İlk olarak Cumhurbaşkanı Özal, 5 Aralık’ta koalisyon hükümetinin terör konusundaki politikasını eleştirmiş, ardından Başbakan Demirel’in KİT’lerin önce özleştirilip sonra satılması konusundaki düşüncesine karşı çıkmıştı. Bu ise, Demirel hükümetini kamuoyu karşısında zor durumda bırakmıştı. Demirel, Cumhurbaşkanı’nın bu açıklamalarına önce cevap vermemeyi tercih etmişse de; hükümetin yerel seçimlerin ertelenmesine ilişkin yasa teklifi ve bazı atama kararları Özal tarafından veto edilince tepkisini: “Devletin işlemesi tıkanırsa baypas olacaktır. Atamaların üçlü yerine ikili kararla yapılmasını öngören yasa hazırlanmaktadır” açıklamasını yaparak dile getirmiştir. Demirel’in bahsettiği bu yasayla, Cumhurbaşkanı’nın hükümet çalışmalarına müdahalesi engellenecekti. Cumhurbaşkanı Özal bu tavrından vazgeçip gerginleşen ortamı yumuşatmış ve 4 Ocak’ta kararları imzalamıştır¹¹³.

Diğer taraftan 20 Ekim seçimlerinde Demirel’in dile getirdiği yolsuzluklar meselesi de yeni hükümetin gündeminin ana konulardan biri olmuştur. Çünkü Demirel, seçimler öncesinde kamuoyuna söz vermiş, bütün yolsuzlukların hesabının sorulacağını söylemişti. Bu çerçevede hükümet, Devlet Bakanlarından Orhan Kılercioglu’nu yolsuzluklardan sorumlu bakan olarak görevlendirmiş, 10 adet yolsuzluk dosyasının savcılığa iletilmesini sağlamıştır. Fakat denetim mekanizmasının eksikliğinden dolayı bu meselede ciddi mesafe alınmamıştır. Hükümetin gündeme getirdiği yolsuzluk dosyalarının belli başlıları ise şunlardı:

- Karayolları Genel Müdürlüğü’nün yönetiminde süren otoyol yapımı,
- PTT’nin Türksat ihalesindeki kuşkulu tutumu,
- Emlak Bankası’nın ihaleleri,
- Göçmen evlerinin yapımında bazı firmalara sağlanan ayrıcalıklar,
- Toprak Mahsulleri Ofisi’ni iflasın eşiğine getiren usulsüz alımları,

¹¹² M. Ali Birand-Soner Yalçın, *a.g.e.*, s.450-460.

¹¹³Hakkı Devrim, *Demokrasi’nin 50. Yılı 1945-1995*, C.2, İstanbul, Radikal Yayınevi, 1995, s. 1041-1045.

- 1980’li yıllarda çok konuşulan hayali ihracat dosyaları¹¹⁴.

Yolsuzluk dosyalarının yanı sıra hükümeti uğraştıran diğer bir mesele de şiddetini artıran PKK terörü idi. 24 Aralık 1991 tarihinde öldürülen PKK’lıların cenazesini almak isteyen grupların, Diyarbakır’ın Kulp ve Lice ilçelerinde çatışması sonucu 1’i asker toplam 10 kişi hayatının kaybetmişti. Ayrıca, 25 Aralık 1991 tarihinde, OHAL Valisi Necati Çetinkaya’nın kardeşinin İstanbul’daki mağazasına, PKK’lı bir grup tarafından molotof kokteyli atılması sonucu çıkan yangında, Vali Çetinkaya’nın yeğeninin de aralarında bulunduğu 11 kişi yaşamını yitirmişti¹¹⁵.

Bu üzücü olaylar yaşanırken, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, PKK, Kuzey Irak ve buradaki Kürt liderlerle ilgili görüşlerini açıklamış ve terörden vazgeçilirse af çıkarabileceğini de söylemişti. Özal bu açıklamasını, 1992’nin Ocak ayı sonunda Şırnak’ın İdil İlçesi Belediye Başkanı Abdurrahman Abay başkanlığındaki heyetle görüşmesi sırasında yapmış ve af görüşüne ilaveten babaannesinin de Kürt olduğunu dile getirmişti:

“Güneydoğu’da demokrasi devrinde halk ayaklanması olmamıştır. Şu son hadiseler hariç. Ben bunu da halk ayaklanması olarak görmüyorum. Tunceli, Dersim, Şeyh Sait ve Ağrı hadiseleri, hepsi tek parti devrinde olmuştur. Bölgenin gelişmesiyle birlikte dağlar da boşalacak. Kentler büyüyecek. Diyarbakır şu son hadiseler olmasa çok büyüyecek bir yer. Irak’ın kuzeyine bakınız. Herkes biliyor ki, Irak Kürtleriyle ben yakından alakadar oldum. Talabani’yi ben çağırıp konuştum. Hatta bana bu yüzden ihanet içerisinde dediler. Ama sonra kendileri de kucakladılar. Niçin Irak Kürtleri’ne ben yardım eli uzattım? Niçin Amerikan Başkanı’ni ikna ettim? Yardım etsin diye. Ben olmasaydım, yardım gelmezdi. Gelenler, Türkiye’nin ve sizlerin başına bela olurdu. Saddam Halepçe’de zehirli gaz kullandı. Peşmergeler bizim hududa dayandılar. Bana almayın dediler. Eskiden alınmamış, silahla geri çevrilmiş. ‘Hayır, alacağız’ dedim. Bunlar bizim vatandaşlarımızın soydaşları. Daha önce Bulgaristan’dan da aynı şekilde vatandaşlarımızın soydaşlarını aldık. Açık söylüyorum, önümüzdeki dönem, Türk Silahlı Kuvvetleri çok büyük bir güçle bölgeye gelecek. Hatta bu güç olağanın çok üzerinde bir güç. Yani dağında taşında bırakmazlar o eşkıya denilen adamları. Hatta o yüzden de ikaz ettim. Vazgeçin bu işten diye. Hatta şunu söylüyorum: Vazgeçin, vazgeçtiğinizi söyleyin. Ben de genel af çıkarayım. Kendi adamlarını öldürdü. Öldürdükleri aynı soydan insanlar değil miydi? Şimdi ondan sonra şehre kaydırılmış. Bu doğru değil ki, bu sizin geleceğinizi alakadar eder. Orada harp gibi bir şey olursa, bu çocuklar ne olur? Yani bir de şunu düşünün; Türkiye devleti’nin gücüyle

¹¹⁴Cüneyt Arcayürek, **Bekleyen Adam’ın Gerçekleşen Düşü**, Ankara, Bilgi Yayınları, 2000, s.90.

¹¹⁵Nedim Yalansız, **Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri, (1961-2002)**, İstanbul, Buke Kitapları, 2006, s. 450-451.

bunlar karşı karşıya gelebilir mi? Ben Cumhurbaşkanı olarak o bölgedenim. Hatta bu yüzden bana kızıyorlar. Ben söylüyorum, çekinmiyorum¹¹⁶”.

Demirel açıklamalarına bakıldığında, PKK konusunda görüş olarak Özal’dan farklı bir çizgide olduğunu ve terör örgütü ile uzlaşamayacağını altını çizerek: “Terörle uzlaşmak kolaylıktır, yeni terörlerin mayasıdır. İngilizler Londra’nın göbeğinde terörü göğüslüyorlar, ama teröriste ‘gel kardeşim, seninle uzlaşalım’ demiyorlar. Kimse böyle bir şeyi aklından geçirmesin”¹¹⁷ terör konusundaki tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. DYP ve SHP dışında Mecliste bulunan diğer partiler (ANAP, DSP ve RP) Kürt Meselesinin çözümü konusunda çok ciddi bir girişimde bulunmayıp genel manada bu konuda Özal karşıtı bir tutum sergilemişlerdir.

Özal’ın, PKK ve terörün sona erdirilmesiyle ilgili görüşleri iç siyaseti yönlendiren ana mesele olmaya devam etmiştir. Özal, vefatından kısa bir müddet önce onun terörün sona erdirme yönündeki görüşlerine istinaden aralarında Milletvekili Fehmi Işıklar (Diyarbakır), Ercan Karakaş (İstanbul) ve Mümtaz Soysal (Ankara)’ın da yer aldığı SHP’li 36 milletvekili, 13 Nisan 1993 tarihinde hükümeti ve TBMM’yi Kürt Meselesini çözüme kavuşturmak için göreve çağırmıştır. Bildiride, olağanüstü hale son verilmesi, operasyonlara son verilmesi, Kürtçe eğitim ve yayının serbest bırakılması, şartsız genel af yasasının çıkartılması ve bölgeden göçü durduracak ekonomik ve toplumsal adımların atılması istenmiştir¹¹⁸. Kısa bir süre sonra da Özal, SHP’li milletvekillerinden¹¹⁹ oluşan bir grubun Öcalan ile görüşme isteklerini bu meselenin çözümü için önemli görmüştür. Fakat Özal’ın ani vefatı ile bu yöndeki girişimler sonuçsuz kalmış ve kesintiye uğramıştır.

¹¹⁶ Arcayürek, **a.g.e.**, s.92.

¹¹⁷ Arcayürek, **a.g.e.**, s.92.

¹¹⁸ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s. 139. “Koşulsuz Genel Af Çağrısı”, **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1993, s.1-14.

¹¹⁹ Bu heyetin içinde bulunan DEP Muş Milletvekili Sırrı SAKIK ve DEP Diyarbakır Milletvekili Hatip DİCLE bu görüşme için önemli açıklamalarda bulunmuştur. Sırrı SAKIK, “Şam’a gittik, risk alarak gittik... O tarihte bir ateşkes vardı. Süre dolmak üzereydi. Özal: gidin bu süreyi uzatın dedi, biz yeni bir projeye bu sorunu çözeceğiz. Türkiye’nin rahat bir nefes alması gerekir, yani barış bir miktar tartışılıp konuşuluyordu. Türkiye’nin bunu konuşabilmesi için silahların susması gerekirdi. Biz de buna inanıyorduk. Bize böyle bir görev düştü... Döndük geldik tabii, Özal’ın ölümünden sonra bilindiği gibi Türkiye yeni bir sürece girdi. Aslında orada yeni bir ateşkes süreci başlamıştı. Hepimizin umutları vardı. Ateşkes sürecini başlatan PKK ve Önder kadrosunun da bu noktada büyük beklentileri vardı.” diyerek durumu özetlemiştir. Hatip DİCLE ise; “Özal tarafından gönderilmişiz, devlet bizi göndermiş. Hatta Şam’a indiğimizde bizi karşılayan kimdi biliyor musunuz? Şam’daki Türkiye Büyükelçiliğinin ikinci adamı olan siyasi müsteşar, yani biz resmi bir heyettik aslında... Öcalan ile görüştük. Bize ilginç bir şey söylemişti o dönemde. Demişti ki: Gidin ailesine benden taraf başsağlığı dileyin biz Özal’a çok değer verdik. Özal bizimle çok amansız mücadele etti. Ama biz yine de onun bu son çıkışlarını çok önemsiyorduk. Tarihi çıkışlar olarak görüyorduk. Ve onun istediği şekilde ateşkes ilan ettik... Bazı güçler Özal’ın bu çıkışından, Kürt Sorunun çözümünden memnun olmadılar ve büyük ihtimalle Özal öldürüldü.” şeklinde açıklama yapmıştır. Bkz. M. Ali Birand, **Son Darbe: 28 Şubat**, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2012, s. 17-20.

Tüm bu gelişmelerin yanında terör örgütü PKK, 21 Mart günü Türkiye'nin her şehrinde Nevruz'u kutlamayı istiyordu. Cumhurbaşkanı Özal'ın "Dağdan insinler af çıkarayım" açıklamasına karşılık PKK dağdan inmeyi hedeflemişti ancak Nevruz'u kutlamak için. Herhangi bir olay yaşanmaması için güneydoğu bölgesine asker sevkıyatları yapıldı ve ülke adeta olağanüstü hal ortamına getirilmişti. Alınan tüm tedbirlere rağmen Nevruz kutlamalarında Cizre, Van, Şırnak, Adana ve Diyarbakır'da meydana gelen olaylarda 57 kişi yaşamını yitirmiş, yüzlerce kişi ise yaralanmıştı. Yaşanan bu hadise neticesinde açıklama yapan Başbakan Süleyman Demirel: *"Huzur ve güven zedelenmiştir. Öyle olunca da, hareket halktan taban bulmuştur. PKK'nın kurtaracağız dediği vatandaşlar ölmüştür. Bu bir gerilla hareketidir. Sorunları demokrasi içinde çözüme kararlılığı içindeyiz. Bundan demokratik devletin olmadığı anlamını çıkarmayın.... Olağanüstü hal valisinin önceki gün Şırnak'ta.... halka "Türkiye'yi böldürmeyiz, gelin bunlara kanmayın" dendi. "Hayır, sonuna kadar savaşıyoruz" mı diyor adam, o zaman günah bizden gitti"* sözleriyle Türkiye'de artık terörle mücadelede yeni bir dönemin başlayacağını açıklamıştır¹²⁰. Süleyman Demirel'in açıklamaları sonra SHP içerisinde HEP kökenli milletvekilleri Nevruz'da yaşanan olaylardan SHP'yi sorumlu bularak 31 Mart 1992 tarihinde Zübeyir Aydan, Orhan Doğan, Mahmut Kılıç, Ahmet Türk, Sırrı Sakık, Necmettin Toguç, Muzaffer Demir, Remzi Kartal, Selim Sadak, Mehmet Sincar, Emin Sever, Sedat Yurttaş, Naif Güneş ve Ali Yiğit partilerinden istifa etmiş, Fehmi Işıklar, Mahmut Alınak, Adnan Ekmen, Salih Sümer, Mahmut Uyanık ve Abdülkerim Zilan ise SHP'yi sorumlu tutmuş ancak partilerinden istifa etmemişlerdir¹²¹.

Öte yandan 7 Haziran 1992'de yerel ara seçimler yapılmış ve hükümet ortakları oylarını artırmıştı. Öyle ki, 341 belediyede yapılan seçimler sonucunda; DYP, oyların %35'ini, SHP, %23'ünü, ANAP, %18,5'ini, RP ise %14,9'unu aldı. Böylece koalisyonun arkasındaki halk desteği %60'lara dayanmış oldu. Bu tablo bile Demirel ve Özal arasındaki tansiyonu düşürmeye yetmemiştir. Ancak seçimlerden sonra 25 Haziran'da İstanbul'da yapılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) zirvesine Özal da imza atmak istemiş ise de Demirel, ev sahibinin kendisi olduğunu söyleyerek buna karşı çıkmıştır.¹²².

Diğer taraftan Özal'ın, DYP-SHP koalisyonunun protokolünde yer alan demokratikleşme paketinin önemli uygulamalarından biri olan yargı reformunu, "gözaltı

¹²⁰ Arcayürek, a.g.e., s.95-96.

¹²¹ A.e., s.97-98.

¹²² A.e., s. 106.

süresini kısalttığı ve tutuklulukta geçecek süreye sınırlama getirdiği” gerekçesiyle veto etmesi, Cumhurbaşkanı’nın, hükümetin çalışmalarını engelliyor görüntüsü vermesine yol açmıştır. Bunun üzerine Başbakan Demirel ve Yardımcısı İnönü’nün, reform yasalarının çıkmasının zorunlu olduğunu ve demokratikleşmeden vazgeçilemeyeceği yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır¹²³. Bir süre sonra DYP-SHP Koalisyonu bu doğrultuda iki önemli adımı atmıştır. Bunlardan ilki; TBMM’de kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen Ceza Muhakemeleri Kanununun yasallaşması, İkincisi ise; ILO sözleşmelerinin¹²⁴ Meclis tarafından onaylanmasıdır¹²⁵.

1993 yılına girerken Cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki bu çekişme, genel siyasi gerginliği artırmaktaydı. Nitekim, bu yılın başlamasıyla beraber Türkiye’de, faili meçhul cinayetler ve şüpheli ölümler yaşanmaya başladı. İlk olarak, 24 Ocak 1993 tarihinde gazeteci yazar Uğur Mumcu¹²⁶, evinin önünde, aracına konulan bomba ile öldürüldü. Bu bombalı suikastın etkisi geçmeden Maliye ve Gümrük eski Bakanı Adnan Kahveci, 5 Şubat 1993’te şüpheli bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetti. En manidarı ise 17 Şubat 1993’te ise Jandarma Genel Komutanı Eşref Bitlis¹²⁷’in de içinde bulunduğu helikopterin Ankara Yenimahalle’de yere çakılması ve Bitlis’in ölmesiydi¹²⁸. 17 Mart 1993 tarihinde Abdullah Öcalan’ın Bekaa Vadisinde düzenlediği toplantıda “ Bu savaşa son verelim masaya oturalım” sözleriyle tek yanlı geçici ateşkes kararı almış, 16 Nisan da ise süresiz ateşkes kararı almıştır¹²⁹. 17 Nisan 1993 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal vefat etti.

¹²³Yalansız, **a.g.e.**, s. 452-453.

¹²⁴ Bkz. 7 No’lu Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi. Kanun Tarih ve Sayısı: 25 Kasım 1992 / 3847 ; Resmi Gazete Yayın Tarihi ve Sayısı: 22 Aralık 1992; 21432 mükerrer; Bakanlar Kurulu Kararı Tarih ve Sayısı: 8 Ocak 1993 / 93-3967; Resmi Gazete Yayın Tarihi ve Sayısı: 25 Şubat 1993 / 21507. Bkz. http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377261/lang--tr/index.html. 20.04.2017.

¹²⁵Kemali Saybaşı, **DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 52-53.

¹²⁶Dönemin Cumhuriyet gazetesinde, fikir yazılarının yanı sıra araştırma yazılarıyla da öne çıkan Uğur Mumcu’nun öldürülmeden önceki dönemde yoğunlaştığı konular, PKK terörü, terörün yurtiçi ve yurtdışı bağlantıları, terör eylemlerinde kullanılan silahların nereden geldiği, Papa suikastı ve silah kaçakçılığı gibi konular olmuştur. Bkz: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yazi_dizileri/665658/30_yil_once_bugunu_yazdi.html, 26.04.2017.

¹²⁷Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis, ABD’nin Kuzey Irak’ta oluşturmaya çalıştığı Kürt Devleti’nin Türkiye’nin zararına olduğunu söylüyor ve orada konuşlanmış bulunan Çekiç Güç kuvvetlerinin Türkiye’den ayrılması gerektiğini dile getiriyordu. Bu nedenle ABD’nin büyükelçiliği tarafından birkaç defa hükümete şikâyet edildiği iddia edilmiştir. Bkz: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/ve-esref-bitlis-davasi-kapandi-1512684/>, 26.04.2017.

¹²⁸M. Serhan Yücel, **Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanı Seçimleri**, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2012, s. 138.

¹²⁹ 16 Nisan 1993’te ise PKK Lideri Abdullah Öcalan, düzenlediği basın toplantısında süresiz ateşkes kararı aldıklarını ve Türkiye’den de operasyonların durdurulmasını istemiştir. Öcalan’ın basın toplantısına Kürt lider Celal Talabani ile HEP Genel Başkanı Ahmet Türk ve HEP milletvekilleri Sırrı Sakık, Hatip Dicle, Orhan Doğan, Sedat Yurttaş ve Feridun Yazar da katıldı. Bkz: Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.139.

Tabiatıyla bu olayların etkisi sadece siyasi alanda görülmedi, en önemlisi ekonomik gelişmeleri de etkiledi.

1.2.6.Koalisyon Dönemi Ekonomik Gelişmeler

Enflasyonu önlemek, ihracatı artırmak, ekonomide serbest piyasa koşullarını sağlamak amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlar neticesinde dış ticaret hacmi artmış, mal ve hizmet fiyatları düzene girmiştir. Bu gibi tedbirler kısa vadeli sonuçlar öngördüğünden istenilen hedefe de ulaşamamıştır. Kamu harcamalarının artması iç ve dış borçlanmalara neden olmuş, devletin ekonomideki ağırlığı azaltılamamıştır. 1990 yılına gelindiğinde büyüme hızı yavaşlaması, gelir dağılımındaki adaletsizlik artması ve enflasyon artması ve faiz oranlarının artmasıyla iç ve dış borçlanma da artış meydana gelmiştir¹³⁰. Ekonomide yaşanan tüm bu olumsuzluklar Başbakanlığı devralan Süleyman Demirel'i de hayli etkilemiştir. Öyle ki 20 Ekim 1991 genel seçimi öncesinde ülkede sürekli artan enflasyondan, iç ve dış borçlanmadan rahatsızlık duyduğunu sürekli dile getiren Süleyman Demirel, ekonomide yaşanan olumsuzlukları koalisyon hükümetinin ekonomi politikaları içerisinde de ele almıştır. DYP-SHP koalisyonunun ekonomik politikaları hükümet programında şu şekilde ele alınmıştır:

- Halkı enflasyon ve geçim sıkıntısından kurtarmak,
- Denk Bütçe kuralının hükümetin temel hedefi olması ve bunun kalkınma için vazgeçilmez şartı sayılması,
- Dışa açık Pazar ekonomisini uygulamak,
- Refahı tabana yaymak ve gelir dağılımındaki çarpıklıkları eritmektir¹³¹.

Koalisyon hükümeti demokratikleşmeye hız verirken diğer yandan da bozulan ekonomik dengeleri yeniden inşa etmek için çalışmıştır. Bu çalışmalar neticesinde Koalisyon Hükümeti, 1992 yılını, “restorasyon yılı” olarak ele almış ve ekonomik hedeflerini şu şekilde belirlemiştir:

- Büyüme hızı %5,5 ve enflasyon %52 seviyesinde gerçekleşecek,
- 1992 yılı sonu kamu kesimi borçlanma gereği %12,6'dan %8,8'e inecek,

¹³⁰ Zeynep Karaçor ve Volkan Alptekin, “1980 sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, sayı 11, Nisan 2006, s.307-310.

¹³¹Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)**,(y.y), İmaj Yayınevi, 2007, s.236-238.

- Toplam sermaye yatırımlarının Gayri Safi Milli Hâsıla içindeki payı %22,6 olacak, bu yatırımların içerisinde, kamu kesimi yatırımlarının payı %44,5 seviyesinde kalacak,
- İhracat %12 oranında artarak 15,8 Milyar dolar'a, İthalat ise, %11 oranında artarak 23,3 Milyar dolar'a ulaşacaktır.

Yıllar Bazındaki Ekonomik Durum (Milyar dolar) aşağıdaki tablodur¹³².

	1992	1993
Enflasyon (Toplam %)	61,4	60,3
Büyüme Hızı (%)	6,4	8,1
Dış Ticaret	-8,2	-14,1
Cari İşlemler Açığı	-0,9	-6,4
Dış borçlar toplamı	55,6	67,4

DYP-SHP koalisyonun 1993 ekonomik verilerine bakıldığında bir önceki seneye nazaran pozitif yönde gelişmenin yaşandığını ve enflasyonda kısmi de olsa düşüş yaşandığı görülmektedir¹³³.

KİT'lerin bütçeye getirdikleri mali yükün yanı sıra, vergi kaçakçılığı, sermayenin yeterince vergilendirilmemesi, devletin özel teşebbüslere verdiği destekler bütçe açıklarına sebep olmuş. Bu da enflasyonun artmasına neden olmuştur. Bütçe açığının artmasının engellenmesi ve enflasyonun dengesini sağlamak amacıyla özelleştirme politikalarına yönelinmiştir¹³⁴.

Prof. Dr. Kemali Saybaşı'ya ise, DYP-SHP Koalisyon hükümetinin enflasyona neden olan asıl sebepleri gidermeye çalışmak yerine bütçe açıklarını kapatmak için özelleştirme yoluna gidilmesini üç açıdan eleştirmektedir. Bunlar:

¹³² A.e.,s.267., Yeşim Turhan., a.g.t., s.54.

¹³³ Saybaşı, a.g.e., , s. 56-57.

¹³⁴ Kara, a.g.e., s. 243.

- 1) İlk olarak yapısal bir soruna köklü bir çözüm getirmek yerine, konuya günü kurtarmayı amaçlayan yöntemlerle yaklaşılmış olması. Böylelikle, gelir-gider açığı kapatılmak istenirken bir kez yaratılan gelir, uzun dönemde yitirilen sürekli bir gelir kaynağına dayanmaktadır.
- 2) İkinci olarak; DYP-SHP Koalisyonu protokolü özelleştirme değil özerkleştirme öngörüyordu. Hatta öngörülmüş bir KİT reformuydu. KİT reformunun temel hedefi KİT'lerin Türk halkına ve kalkınmasına hizmet etmesinin sağlanması olacaktır. Bu hedefe öncelikle KİT'erin verimliliklerinin artırılmasıyla ulaşılabilecektir.
- 3) Üçüncü olarak da, özelleştirmenin çalışanlar ve tüketici açısından getirdiği sorunlar üzerinde durulabilir. Özelleştirmenin tüketiciye daha iyi bir hizmet sağlamak bakımından yararı olmayabildiği gibi, işçi çıkarmaları yoluyla, toplumsal bazı sorunlara da yol açabildiği görülmektedir.¹³⁵

Nihayetinde yapılan özelleştirmeler sonucu AKTAŞ Elektrik, TEK'ten aldığı elektriği yurttaşlara dağıtarak önemli ölçüde kar elde etmişse de tüketicilerde hizmetin niteliğinden bedelinin yüksekliğine kadar birçok konuda şikâyetlere sebep olmuştur¹³⁶.

Çimento fabrikalarının özelleştirilmesi sonucunda ise fabrikaların, fiyatları kendi aralarında anlaşarak belirledikleri iddia edilmiş ve tüketiciye bir yarar sağlamadığı görülmüştür. Buna ek olarak da 1400 işçi işten çıkarılmış ve yerlerine sadece 300 çalışan alınmıştır. Bu durumda yapılan özelleştirmelerin ne kadar faydalı olduğu tartışma konusu haline gelmiştir¹³⁷.

DYP-SHP Koalisyonununun iktisat politikalarına bakıldığında refah düzeyinin artırılması doğrultusunda önemli adımlar atılmadığı görülmektedir. İşsizlik sigortası oluşturulmadığı gibi, sağlık sigortası alanında atılan adımlar da yetersiz kalmıştır. Gelir dağılımının düzeltilmesi ya da koalisyon protokolündeki ifadesiyle; “Ülkenin önemli ve acil gereksinimi olan refahı, tabana yaymak ve gelir dağılımındaki çarpıklıkları eritmek için gerekli bütün önlemlerin alınması” konusunda, ciddi bir gelişme sağlanamamıştır¹³⁸.

¹³⁵Saybaşı, **a.g.e.**, s. 58-59.

¹³⁶“Neresinden Baksan Aktaş'ta Sigorta Atıyor”, **Milliyet**, 06.03.1993, s. 7.

¹³⁷“Özelleştirme 4 Yaşına Bastı”, **Milliyet**, 12.03.1993, s. 5.

¹³⁸Saybaşı, **a.g.e.**, s. 59.

1.2.7.Koalisyon Dönemi Dış Politika

Başbakan Süleyman Demirel dış politikada ABD, Rusya ve Yunanistan ile dostane ilişkiler kurmayı benimsemiştir. Ülkeler arasında varolan sorunların ikili ilişkilerle çözülmesi gerektiğini ve ülkemizin çıkarlarını ön planda tutmak şartıyla uluslararası dayanışma içinde olma prensibini temel almıştır. Bu doğrultuda dış gezilere ağırlık vermiş ve gittiği ülkeler ile ikili ilişkileri geliştirmek için ticaret anlaşmaları yapmıştır. Demirel'in dış politika hedefleri hükümet protokolüne de yansımıştır.

DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nin protokolünde, dış politika konusundaki hedefler ve yol haritası, şu şekilde ifade belirlenmiştir:

“Diğer ülke devletleriyle, uluslararası dayanışma içinde olmak, ülkemizin çıkarlarını ön planda olduğu dış politika izlemek ana hedeftir. Türkiye, evrensel değerleri savunan, barışçı tutumunu sürdürecektir ve dış ilişkilerin karşılıklı yarara dayalı olduğu bilinciyle hareket edilecektir.. Komşularımızdaki ve tüm bölgedeki gelişmeler, dikkatle izlenecektir. Kıbrıs sorununun çözülmesi, iki toplum arasındaki görüşmelerle ve adada, iki eşit toplumun varlığını kabul eden ve siyasal eşitlik çerçevesinde iki topluma eşit haklar ve güvenceler veren bir federatif devlet yapısı içinde çözülebileceğine inanıyoruz. Yunanistan'da yaşayan, Trakya Türklerinin savunulması Türkiye için bir hak ve görevdir. Hükümet Ege sorunu dâhil, tüm ikili sorunları Yunanistan Hükümeti ile samimî bir diyalog içinde çözümlenmeye hazırdır. Evrensel değerlere inanan ve bunları savunan ülkemiz, Batı Avrupa ile her yapıdaki yakın ilişkiyi ve işbirliğini samimiyetle karşılar. Türkiye'nin AT üyeliğinin, gerçekleşmesi için her türlü çaba gösterilecektir. Hükümetimiz, ABD ile dostluğa ve yakın siyasî, ekonomik ve ticarî işbirliğine özel bir önem vermekte ve ABD'leriyle ülkemizin karşılıklı çıkarları çerçevesinde, en iyi ilişkileri sürdürmeye kararlı bulunmaktadır. Sovyetler Birliği ile her alanda iyi komşuluk ilişkilerimizi geliştirmeye devam edeceğiz. Üyesi bulunduğumuz İslam Konferansı üyesi ülkeler diğer Müslüman ülkelerle olan ilişkilerimizi dikkat ve özenle geliştireceğiz”¹³⁹.

Anlaşıyor ki, koalisyon hükümetinin dış politikasındaki temel hedefi ise, AB ile ilişkiler idi. Buna göre Hükümet, güvenoyu aldıktan sonra açıkladığı programında, AB ile ilişkiler kurulması, Türkiye'nin AB ile bütünleşme hareketi içerisinde konumunun güçlendirilmesi, AB ile Türk halkının tarihsel, siyasî, ekonomik ve kültürel olarak ortak yönlerini artırmak, ekonomik ve parasal birlik yönünde yeni aşamalara ulaşmakta bulunan

¹³⁹Neziroğlu-Yılmaz, a.g.e., s.6729-6730.

Avrupa’da Türkiye’nin de hak ettiği yeri alması gibi hususları ulusal hedef olarak ortaya koymuştu¹⁴⁰.

Başbakan Süleyman Demirel, Avrupa devletleriyle izleyeceği politikaları düzenlenen basın toplantısında “Türkiyesiz bir Avrupa, Avrupasız bir Türkiye’nin olamayacağını” söyleyerek “Avrupa’nın bir parçasıyız ve öyle kalmak istiyoruz. Avrupa’daki tüm kuruluşlarda yer almak istiyoruz. Türkiye, ülkesi, halkı ve devletiyle bunu istiyor. Bugün içinde bulunmadığımız bir kuruluş varsa, yarın yer almak istiyoruz” açıklamalarında bulunmuştur. Hükümet AB ile sorunsuz bir politika yürütmek istemesine rağmen reelde bu mümkün olmamıştır. Bu bağlamda ilk sorun; Avrupalı parlamenterlerin Türkiye’deki insan hakları uygulamaları idi. Türk ve Avrupalı parlamenterlerin katıldığı “Türkiye-Avrupa Topluluğu (AT) İlişkilerinin Geleceği” konulu toplantıda, Türkiye’deki PKK terörünün toplumsal boyutuna dikkat çekilmiş ve Türkiye’nin AT’ye girebilmek için Kürt sorununun barışçı yollardan çözülmesi gerektiği, Avrupalı parlamenterler tarafından savunulmuştur. Buna ek olarak ikili ilişkilerin gerginleşmesine sebep olan 30 Haziran 1992 tarihli “Türkiye’de İnsan Haklarının Durumu” başlıklı raporunda; “Türkiye’nin ‘Kürdistan’a, kendi toprakları içerisinde özerklik tanımaması için bir neden yok” gibi ifadelerin yer alması ikili ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş olan bu rapora karşılık, Avrupa Konseyi Dönem Başkanlığı’nı almak üzere Strasburg’da bulunan Türk Delegasyonundan SHP İstanbul Milletvekili İsmail Cem, bir açıklama yapmış ve raporda önyargılar, hakarete varan bölümler ve büyük yanlışlıklar olduğunu söylemiştir. Cem’e göre, “Bu rapor değişmezse, Konsey’in karar alacağı toplantının Türk parlamenterler tarafından boykot edilmesi düşünülmektedir”¹⁴¹.

Dönemin politikalarını iyi analiz eden gazeteci-yazar Sami Kohen Milliyet gazetesindeki yazısında Koalisyon Hükümeti’nin dış politikasını şöyle değerlendirmektedir:

“Eski SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Türk kökenli ve ayrıca Slav Cumhuriyetlerle ilişkilerin kurulması, Balkanlardaki yeni karışıklık içinde Yugoslavya’dan ayrılan veya ayrılmak isteyen çeşitli Cumhuriyetler’in tanınması, Moskova’daki geniş kapsamlı Ortadoğu konferansında oturulması, Türk-Yunan diyalogunun yeniden başlatılması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesinin uygulama yoluna sokulması, birbirini hızla izleyen bu önemli gelişmelerden sadece bir kaç... Türk Dış Politikasının nasıl bir döneme girdiğini anlamak için, Dış işleri bakanı

¹⁴⁰Umut Karabulut, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikaları (1983-2004)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008, s. 92.

¹⁴¹Karabulut, **A.g.t.**, s. 92-95.

Hikmet Çetin'in bu göreve geleli, vaktinin ne kadarını dış gezilere ayırdığına bakmak yeter. Bunu Türk diplomasisinin ve aynı zamanda Çetin'in başarılı bir performansı olarak görmek gerek. Yeni durumu, bazı sıkıntılara rağmen, Türkiye için tarihi bir fırsat olarak kabul etmeliyiz. Dünyadaki köklü değişim, gerçekten ülkemiz için 2-3 yıl öncesine kadar hiçbirimizin hayal edemeyeceği yeni avantajlar yaratıyor. Örneğin; Türk kökenli Cumhuriyetlere "açılma" sürecinin başlaması ile Türk Dış Politikası yepyeni bir boyut ve ağırlık kazanıyor... Rusya'dan ABD'ye, Almanya'dan Japonya'ya kadar dünyanın etkili devletleri, Ankara'nın bu konuda artan rolünü ve önemini anlıyor.

Aynı şekilde, Balkanlardaki durum da Türkiye'nin manevra yeteneğini artırıyor. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi, Ankara'yı Balkanlar'dan Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir bölgede, yeni bir oluşmanın odak noktası haline getiriyor. Kısacası, Türk Diplomasisi uluslararası konjoktürün yarattığı elverişli ortamda "çok yönlülük" niteliğini kazanıyor. Başbakan Demirel'in ilk yurtdışı gezisini Davos'a yapması, yeni Türk Dış Politikasının bütün yönleriyle yansımaları ve dünyaya bazı mesajların verilmesi için ideal bir fırsat yarattı...Bush yönetimi Demirel iktidarın dış politikasını, bir "devamlılık" çizgisinde görüyor. Nitekim hükümetin "çekiç gücü" konusundaki kararı, ayrıca "Kıbrıs" konusundaki tavrı ve genelde Türk-ABD ilişkilerine bakış şekli, şimdiye kadar Washington'da olumlu karşılanmıştır¹⁴².

Sami Kohen'in işaret ettiği ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin üzerinden değerlendirdiği yoğun dış ilişkiler ve bunun göstergesi olan dış seyahatler konusunda Başbakan Süleyman Demirel de, dışişleri bakanı Çetin'den geri kalmamaktaydı. Öyle ki, Demirel, altı aylık başbakanlığı sırasında dokuz kez yurtdışına çıkmış ve "Yurt dışına en çok çıkan lider rekorunun sahibi olmuştu.

Demirel'in ilk yurtdışı gezisi İsviçre'nin ekonomi şehri Davos'a olmuş ve orada, çeşitli temaslarda bulunmuştu. Daha sonra Demirel, ABD, Orta Asya Cumhuriyetleri (Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan) İtalya, Macaristan, Rusya, Nahcivan ve Arnavutluk'a resmi ziyaretler yaptı. Bu şekilde, Demirel'in dış politikaya ağırlık vermesi ve 'yurtdışı gezi rekoru'nu kırmaya aday gözükmeye de, muhalefet kulislerinde "Baba ülkeyi dış politika rüzgârıyla idare ediyor..." yorumlarının yapılmasına sebep oldu¹⁴³. İkili ilişkilere önem veren Demirel, gittiği ülkelerde uluslararası toplantılara katılmış burada Türkiye'nin de uluslararası camiada yerinin olduğunu vurgulamış ve gerçekleştirdiği ziyaretler neticesinde bir dizi ticaret anlaşmaları yapmıştır. Bunun haricinde yurtdışı gezileri ile ilgili kayda geçen çok fazla malumata rastlanmamıştır.

¹⁴²"Dış Politikada Yeni Dönem", **Milliyet**, 06.02.1992, s. 13.

¹⁴³"Baba Demirel'den 6 Ayda 9 Gezi", **Milliyet**, 01.06.1992, s. 7.

1.2.8.Dönemin Değerlendirmesi

Öncelikle dönemin başat aktörleri Süleyman Demirel ve Erdal İnönü'nün iktidarlarına yönelik değerlendirmelerini aktarmak yerinde olacaktır. 1993 yılında Milliyet gazetesinde yer alan röportajlarında Süleyman Demirel şu değerlendirmede bulunuyordu: “ 21 Ekim 1991 seçimleri hiçbir partiyi iktidar yapmamıştır. Yıllardır Türkiye’de birbirine karşı olmuş iki siyasi akım bir araya gelmişler ve bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır. Koalisyon iktidarı ülkeyi hükümete, devletin işlerini sahipsiz, halkın sorunlarını çözümsüz kalmaktan kurtarmıştır. Türkiye 1991 seçimleri ertesinde istikrarsızlığa, belirsizliğe, ve arayışa sürüklenmemiş, aksine istikrar arayan bir ülke olmaktan çıkıp istikrarlı bir ülke olmuştur. Bu, önemli ve ülke yararına bir gelişmedir. 1991 seçimleri sonrasında devletin kapıları halka açılmış ,halk devletini kucaklamıştır. Ülkenin güneydoğusunda dağa taşınan terör ve 10 yıldır artan enflasyon üzerine azimle kararlılıkla yürünmüştür. Terör büyük şehirlerimizde kontrol altına alınmıştır. Ülkenin her köşesinde hakimiyet sağlanmıştır. Ülkenin ikinci sorunu olan ekonominin düzeltilmesi için kararlı bir mücadeleye girişilmiştir. 1992 yılı devletin bütçe gelirlerinin faiz borçları ve personel giderleriyle bütçe gelirlerinin tamamına yakını alıp götüren kıskaçtan kurtulması için derlenip toparlanma ve restorasyon yılı olarak geçirilmiştir.1991 yılındaki sıfır büyümeden yüzde 5.5 büyümeye ulaşılmıştır. Demokrasi de restorasyona tabi tutulmuş, parlamenter rejim bütün kurum ve kurallarıyla işletilmiştir. Dış politika alanında uluslararası ilişkilere istikrar ve barışın hakim olması için dünya ölçeğinde çaba gösterilmiştir. Türkiye Avrasya'nın kalbidir. Türkiye, hür, güvenli, istikrarlı bir dünya devletinin adıdır”¹⁴⁴.

Erdal İnönü'nün düşünceleri ise şu şekildeydi: “Türkiye 1991 seçimler sonrasında hem onarım yılı hem de ülkenin aydınlık geleceğine yönelik önemli adımların atıldığı bir yıl olarak geçirmiştir. Ülkemizin en büyük iki partisinin oluşturduğu hükümetimiz, ülkeyi yeni yüzyılın yeni bilgi toplumu haline getirecek altyapı oluşturma sorumluluğunu üstlenmiştir. Hedefimiz hoşgörünün, barışın sosyal ve ekonomik huzurun gerçekleştiği bir toplumsal dayanışma Türkiye'sidir. 1992 yılı 1991 yılı ile kıyaslanmayacak kadar başarılı ve olumlu geçmiştir. Hükümetimiz ekonomiyi devraldığı anda tüm dengeler bozulmuş ve bir borç batağına saplanılmıştı. Koalisyon hükümeti ilk iş olarak uyumlu bir uzlaşma yöntemiyle ekonomiyi canlandırmaya başladı. Yüzde 5.5 büyümeye elde ettik. Dış ticaret hacmimizi de artırdık. Enflasyonun önlenebilmesi için temel önlem olan kamu finansman açıklarını kapatma yolunda önemli gelişmeler görülmüştür. Kit açıkları kısılmış, fonların önemli bir kısmı bütçe denetimine alınmış ve kamu gelirlerinde artışlar sağlanmıştır. Terörle

¹⁴⁴ “Düşünenlerin Düşüncesi”, **Milliyet**, 01.01.1993, s.15-17.

mücadelede önemli yol alındı. Hedefimiz gelir dağılımında, kalkınmada ve geri kalmış yörelerdeki dengesizlikleri gidermektir”¹⁴⁵.

Bu öz değerlendirmelerin yanı sıra dönemle alakalı olarak çalışan Kemali Saybaşı’ının farklı yönlerden ele aldığı DYP-SHP koalisyonuna yönelik eleştirileri de dönemin resmini net bir şekilde ortaya koymuştur. Saybaşı, DYP-SHP Hükümeti’ni Türk demokrasisinin gelişme trendi açısından şöyle ele almaktaydı:

“1970’li yıllarda da koalisyonlar kurulmuştu; ancak bunlar, taraflar arasında bakanlıkların paylaşılmasının ötesinde ciddi bir programa sahip olmayan birer iktidar ortaklığı niteliğini taşımışlar, iktidar ortaklığını da şimdiki koalisyon hükümeti örneğinde olduğu gibi ciddi bir toplumsal, ekonomik ve siyasal programa dayandırmamışlardı. Öte yandan, DYP-SHP Koalisyonu, doğal olarak iktidar ortaklığı özelliğine de sahip olmakla birlikte, program ortaklığı olma özelliği ön plana çıkmakta ve daha belirgin bir nitelik oluşturmaktadır.”¹⁴⁶

DYP-SHP koalisyonunu başarılı olarak kabul eden Saybaşı, bunu üç nedene dayandırıyor:

“İlk neden, çok partili yaşama geçilmesinden sonra iki uzlaşmaz kanada ayrılmış olan Cumhuriyet devlet geleneğinin temsilcilerinin, 1946 yılından sonra, ilk kez gönüllü bir demokratikleşme programı temelinde bir araya gelmiş olmalarıdır.

İşte DYP-SHP Koalisyonu, birbirini dışlamayan iki ilkenin uzlaşmaz savunucularının, demokratik bir iktidar ortaklığı bağlamında bir araya geldikleri bir süreçtir. Bu açıdan da son derece önemli bir gelişmeyi simgelemektedir.

İkinci neden, Koalisyon ortakları tarafından, demokratikleşmenin başlıca amaçlarından biri olarak benimsenmiş olmasıdır. Bu konuda koalisyona yönelik eleştiriler bile, demokratikleşmenin gündemde tutulmasını sağlamaktadır. Böylelikle, muhalefetin de kendini, demokratikleşme amaçlarıyla bağlaması sonucuyla karşılaşmasının beklenebileceği bir süreç içinde bulunmaktayız.

Üçüncü neden de, demokratikleşme konusunda, koalisyonun kuruluşundan bu yana atılmış olan adımlardır. Bundan sonra atılması gereken, anayasa değişikliği gerektiren ve gerektirmeyen adımlar da bulunmaktadır. Ancak, demokratikleşme süreci bakımından söz konusu doğrultuda atılmış olan adımlar da henüz atılmamış bulunan adımlar kadar önemlidir.”¹⁴⁷

Saybaşı’ya göre DYP-SHP koalisyonunun başarısına benzer bir durumun gerçekleşmesi ancak demokrasi çerçevesinde şekillenecekti. Çünkü: “Çağ demokrasi çağıdır. Türkiye Cumhuriyeti de evrensel tarihle ülkenin özgün tarihinin çakışması anlamında, evrensel olan gerçeği saptamıştır. Çünkü demokrasi, Batı Avrupa-, ABD, ya da başka herhangi bir ülke merkezli bir değer değildir;

¹⁴⁵ “Düşünenlerin Düşüncesi”, **Milliyet**, 02.01.1993, s.15-17.

¹⁴⁶ Kara, **a.g.e.**, s. 228.

¹⁴⁷ Saybaşı, **a.g.e.**, s. 60.

toplum, iktisat, bilim, teknoloji ya da öteki herhangi bir teknik etken-merkezli bir siyasal sistem de değildir. Genel olarak yurttaş, özel olarak da seçmen-merkezli bir siyasal sistem ve süreçtir. Bundan sonrası ise, gelecekteki uzun dönemli uygulamanın başarısına ya da başarısızlığına bağlı bulunacak bir gelişme olacaktır.”¹⁴⁸

Yine koalisyonun başat aktörü DYP'nin içerisinde, sonraki dönemlerde Doğru Yol Partisi'nde Genel Sekreterlik yapmış, Dr.Serhan Yücel'e göre de SHP ile yapılan koalisyon tabanda beklenen tepkiye yol açmamıştır. Bunun sebebi olarak 12 Eylül Darbesinden on bir yıl geçtikten sonra partinin seçimlerden birinci çıkması ve iktidara yakın olması gösterilebilmektedir. Ayrıca sekiz yıl süreyle ANAP'a karşı yürütülen muhalefetin başarıya ulaşması SHP'den başka bir alternatifin bulunmamasıydı. Gerçi 1991 seçimlerinde SHP'nin HEP ile yaptığı seçim ittifakı DYP tabanında tepkiyle karşılanmıştı. Ancak SHP seçimlerde aldığı %20.8 oyla bu ittifakın bedelini ödemişti. Üstelik HEP'liler DYP-SHP koalisyonu kurulmadan SHP'den ayrılmışlar, dolayısıyla *DYP, HEP'le ortak oluyor* iddiaları mesnetsiz kalmıştı. Parti tabanı iktidarı özlemişti.¹⁴⁹

Sonuç olarak koalisyonun tarafları yukarıda yer alan görüşlerden de anlaşılacağı üzere kendilerini başarılı olarak addetmişlerdir. Türk demokrasisi açısından bu birliktelikten doğan başarının bir kazanç olarak değerlendirilebilmesi ve sonraki dönemlere aktarılması demokratik ilkelerin sağlamaştırılmasına bağlıdır denilebilir.

1.3.Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Ölümü

Yapı olarak hareketli bir kişi olan Özal, Cumhurbaşkanı olmasına rağmen hem iç politikada ve hem de dış politikada aktifliğini sürdürmeye çalışmaktaydı. Bu konuda Başbakan Demirel ile çatışma halindeydi. Yine de Özal, Türkiye'nin dışa açılması yönünde ısrarlı tavrını sürdürmekte ve bu amaçla fırsat bulduğunda dış gezilere çıkmaktaydı. Nitekim Özal, vefatından önce, önce Balkan ülkelerine ve daha sonra da oldukça uzun Orta Asya seyahatine çıkmıştı. Tabiatıyla bu seyahatler C.başkanı Özal için oldukça yorucu olmuştu. Ayrıca Özal'ın yoruculuğunu artıran bir başka sebep de kurucusu olduğu ANAP'ın içine düştüğü durum idi. Bu yüzden yeni bir değişme programı üzerinde çalışmaktaydı. Belki de C.başkanlığından istifa edecek ve yeni bir parti kurarak aktif siyasete dönecekti. Onun başkanışmanı Engin Güner'in şu sözleri Özal'ın içinde bulunduğu ruh halini özetler nitelikteydi:

¹⁴⁸ A.e., s. 49-50.

¹⁴⁹ M. Serhan Yücel, ile yapılan görüşme, 6 Haziran 2016/ 21.20-23.30.

“... Son zamanlarındaki davranış ve düşüncelerinden edindiğim izlenimleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Kendisi, elleriyle kurup büyüttüğü ANAP’ın içine düştüğü durumdan mutlu değildi. O ANAP’ın kuruluşunu baştan sona planlamış ve büyük mücadele ile yürütmüştü. Partinin kurucularını, seçimler öncesi milletvekili adaylarını tek tek belirlemiş, teşkilatları kurmuş, binayı seçmiş, amblemi seçip başkaları tarafından alınmasını engellemiş, propaganda usulünü tespit etmiş, propagandada kullanılacak şarkıları seçmiş, otobüsü düzenletmiş, seçim gezilerinde teknik düzenlemeleri yapacak kişiyi belirlemiş, genel merkezin yerini en akılcı biçimde seçerek Türkiye’nin ilk modern genel merkez binasını yaptırmış, rozetinden kravat iğnesine kadar her ayrıntıyı kararlaştırmış, partiyle ilgili, her şeye büyük emeği geçmişti. Aslında tüm bunları tek başına yapmıştı... Özal, inandığı misyonun en önemli kısmını ölümünden önce tamamlamak istiyordu... Ancak gelişen olaylar sonucu parti bugünkü duruma gelmişti. Özal’a göre Mesut Yılmaz başkanlığında partinin hiçbir zaman eskisi gibi olmayacağı kesindi... Özal hiç şüphesiz yeni bir partiyi kurmanın ve yaşatmanın güçlüklerini de çok iyi bilip takdir edebiliyordu. Fakat eğer tek çıkar yol buysa onu da denemeye hazırdı. Bu konuda cesur ve kararlıydı. Tabii zamanlama çok önemliydi. Çok önceden bana söylediği gibi ancak ülke bir kaosa gittiği takdirde Köşk’ten inecekti. Bu bakımdan uygun zamanı seçerek o anki talep ve ihtiyaca cevap verebilmek son derece önemliydi... İşte uzun süre bu duygularla tereddütler geçiren Özal, kurulacak yeni parti için bir türlü startı vermiyordu. Ne zaman konuyu açsak “Çalışmaya devam edin” diyerek konuyu geçiştiriyordu... Tüm amacı kafasında çoktan geliştirdiği ikinci değişim programını bir an önce uygulamaya koyabilmektir.¹⁵⁰

Tabii ki bu programı uygulamak için ömrü vefa etmedi. Özal, 17 Nisan 1993 Cumartesi günü, Çankaya köşkünde sabah sporuna başlamadan önce rahatsızlandı ve hastahaneye yetiştirilemeden hayatını kaybetti.¹⁵¹

Bu sırada Demirel, Aydın’da halka hitap etmekteydi. Özal’ın ölüm haberini alınca, hemen konuşmasını kısa keserek vilayete geçmişti. O anı Demirel şu sözlere anlatmaktaydı:

“Aydın Meydanı’nda konuşurken konuşmamın yarısında kulağıma birisi geldi fısıldadı. Dedi ki: “Sayın Özal ölmüş.” Tabii bütün gök kubbe başıma göçtü. Konuşmayı derledim, toparladım, kestim. Doğru vilayet konağına gittim. Valiyle oturdum, Ankara’yı aradım¹⁵²”.

Turgut Özal’ın vefat haberini alan ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, Mersinde partisinin düzenlediği mitingden sonra haberi alarak Ankara’ya döndü, RP Genel Başkanı

¹⁵⁰ Engin Güner, **Başdanışman Engin Güner Anlatıyor: Özal’lı Yıllarım**, Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2014, s. 239-242.

¹⁵¹M.Ali Birand-Soner Yalçın-Serdar Akinan, **Özal’lı Yıllar**, 10.Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=GpNYQ4BTpTM&list=PLE1A78D385FBAF9E7&index=11>, 11.11.2014.

¹⁵²M.Ali Birand, **Son Darbe 28 Şubat Belgeseli**, www.youtube.com/watch?v=wYIyNhCo8EY, 10.02.2015.; Can Dündar-Celal Kazdağlı, **Ergenekon: Devlet İçinde Devlet**, 12. Baskı, İstanbul, İmge Yayınevi, 2005, s.165-166.

Necmettin Erbakan da Erzurum’da düzenlediği miting sırasında vefat haberini almış ve konuşması sırasında halka “Milletimizin Başı sağ olsun” diyerek Ankara’ya dönmüştür. Tekirdağ’da mitingde bulunan Deniz Baykal ise vefat haberini öğrenince halka “sizinle paylaşmak istediğim acı bir haberim var, Türkiye’ye başsağlığı diliyorum, Milletimizin Başı sağ olsun” diyerek Konuşmasını tamamlamıştır¹⁵³. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise vefat haberini Ankara’da almış ve Özal’ın ailesine ve Türk Milletine Baş sağlığı dilemiştir¹⁵⁴. 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren de Özal’ın vefat haberini alınca şoke olduğunu söylemiş ve “Üzücü bir haber aniden olan hastalık. Zaten rahatsızdı, biliyorsunuz ABD’de ameliyat olmuştu. Kendisine dikkate etmesi gerekirdi, bunu yapmadı. Çok üzüldüm. Beraber çalıştığım bir arkadaşım. Milletimizin başı sağ olsun” sözleriyle üzüntüsünü dile getirmiştir¹⁵⁵.

O sırada, Türkiye’de herkes şaşkındı. Çoğu insan için bu ölüm zamansız idi. Özellikle muhafazakar camia, ölümün hak olduğunu bilmesine rağmen Özal’ın ölümüne son derece üzülmüştü. Aynı üzüntü, doğal olarak Çankaya Köşkü’nde de vardı. Başdanışman Engin Güner, Özal’ın vefat ettiği günün ertesinde Ankara’ya ulaştığında çıktığı Çankaya Köşkü’ndeki bu üzüntülü havayı şu sözleriyle aktarmaktaydı:

“Köşke 18 Nisan günü akşamüstü yetiştiğimde, üst salonda büyük bir kalabalık vardı. Ağlayanlar, birbirine sarılanlar... Semra Hanım’a sarılırken gözyaşlarımı tutamıyorum. Korkut Bey olayı inancı dolayısıyla büyük tevekkülle karşılamakta ve havadan sudan konuşmaktaydı. Beni görünce, “Eee Engin Bey siyaset nasıl gidiyor?” diye sormaz mı? Benim siyaseti düşünecek halim yoktu. Tabii üzüntü büyüktü. Tüm aile oradaydı. Özal’ı çok sevenlerden biri olan Cengiz Çandar beni görünce şahit olduğu bir olayı anlattı ve “Seni çok severdi; bir keresinde Okluk’ta senin arkandan etrafındakilere aman Engin’e söyleyin başına şapka taksın daha ameliyat olalı yeni oldu” dedi¹⁵⁶”.

Sonunda, T.C.’nin sekizinci Cumhurbaşkanı Özal’ın naaşı, kaldırıldığı Hacettepe Hastanesi’nden alınarak 20 Nisan 1993 tarihinde TBMM’de katafalka konmuş ve daha sonra İstanbul’a gönderilmiştir. 22 Nisan 1993 Perşembe günü İstanbul Fatih Camiinde, halkın büyük katılımıyla kılınan cenaze namazından sonra merhum başbakan Adnan Menderes’in Topkapı’daki anıt mezarının bitişiğinde hazırlanan anıt mezarda toprağa verilmiştir¹⁵⁷. Böylece Türkiye, Atatürk ve Menderes’ten sonraki üçüncü büyük reformcu

¹⁵³ “Özal İçin Tüm Yurtta Yas İlan Edildi”, **Cumhuriyet**, 18.03.1993, s.14.

¹⁵⁴ “Siyasi Liderler Ankara Dışındaydı”, **Sabah**, 18.03.1993, s.21.

¹⁵⁵ “Özal İçin Tüm Yurtta Yas İlan Edildi”, **Cumhuriyet**, 18.03.1993, s.14.

¹⁵⁶ Güner, **a.g.e.**, s. 238.

¹⁵⁷ Duran, **a.g.e.**, s.19.

liderini, devrin gazetelerinin yazdığı şekliyle “dindar Cumhurbaşkanı’nı, Başbakan Süleyman Demirel ise, siyasi çekişmelerine rağmen kadim bir dostunu ve müsteşarını kaybetmiş oldu.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın vefatı iç ve dış basında oldukça geniş bir yer almıştı. Özal’ın vefat haberini manşetlere taşıyan gazetelere bakıldığında Sabah Gazetesi “Bir Işık Söndü” manşetiyle verdiği haberinde “Türk Siyasi hayatının son 13 yılına damgasını vuran ülkemize yeni ufuklar unutulmayacaklar arasına giren Cumhurbaşkanı Özal’ı kaybettik, Bir fırtına hızıyla zirveye tırmanan, fırtına gibi ülkenin kaderini değiştiren kararlara imza atan Özal’ın ayrılışı da şok edici oldu, Türk Milletinin başı sağ olsun” sözleriyle ülkenin önemli bir siyasi kişisini kaybettiğini yazmıştır¹⁵⁸. Tercüman Gazetesi “... ve Bir Devrin Kalbi Durdu” manşetiyle verdiği haberde “Türk ve Dünya siyaset aleminin renkli simalarından 8.Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ani vefatı adeta şok etkisi yaptı. Milletimizin Başı sağ olsun” sözleriyle gazete çalışanları olarak çok büyük teessür içinde olduklarını ifade etmiştir¹⁵⁹. Türkiye Gazetesi “Milletimizin Başı Sağ olsun” manşetiyle verdiği haberde “Turgut Özal’ın vefat etmesi, bütün yurttta büyük üzüntüye yol açtı” sözleriyle 12 gün süren Türk Cumhuriyetleri gezisinde programının yoğun olması sebebiyle çok yorulduğunu yazmıştır¹⁶⁰. Milliyet Gazetesi, “Türkiye Sağ olsun” manşetiyle verdiği haberde Özal’ın hasta kalbinin yoğun çalışma temposuna dayanamadığını söyleyerek milletçe yasta olduğumuzu yazmıştır¹⁶¹. Zaman Gazetesi “... ve Bir Yıldız Kaydı” manşetiyle verdiği haberde Turgut Özal’ın vefatının ülkeyi yasa boğduğunu ve tüm dünyada yankı uyandırdığını ifade etmiş ve Özal’ın Allah’a yürüdüğünü yazmıştır¹⁶². Cumhuriyet Gazetesi ise; “Özal yaşamını yitirdi” manşetiyle verdiği haberde Tansiyonunun kalp yetmezliğine bağlı olarak sıfıra düşen Özal’ın kurtarılamadığını ifade etmiş ve Turgut Özal ve Semra Özal’ın ölene kadar el ele olduklarını yazmıştır¹⁶³. Dış basına baktığımızda; Alman Gazete ve Radyoları Özal’ın vefat haberini “Flash” haber olarak duyurmuş ve Türkiye’ye başsağlığı dilemiştir. İngiliz Yayın Kurumu BBC haberinde, Özal’ın Türkiye’nin Avrupa ve İslam Ülkeleri arasında saygın bir yere gelmesi için çaba gösterdiğini yazarak başsağlığı dilemiştir. Fransız radyosu da Özal’ın ölüm haberini ilk haber olarak duyurmuş ve üzüntü duyduklarını dile getirmişlerdir, Amerikan The Associated Press, Fransız Agence France

¹⁵⁸ “Bir Işık Söndü”, **Sabah**, 18.03.1993, s.1.

¹⁵⁹ “... ve Bir Devrin Kalbi Durdu”, **Tercüman**, 18.03.1993, s.1.

¹⁶⁰ “Milletimizin Başı Sağolsun”, **Türkiye**, 18.03.1993, s.1.

¹⁶¹ “Türkiye Sağ olsun”, **Milliyet**, 18.03.1993, s.1.

¹⁶² “... ve Bir Yıldız Kaydı”, **Zaman**, 18.03.1993, s.1.

¹⁶³ “Özal Yaşamını Yitirdi”, **Cumhuriyet**, 18.03.1993, s.1.

Presse ve Rus Haber Ajansı TASS tarafından da “Flash” haber olarak verilmiştir¹⁶⁴. Devlet başkanlarının, iç ve dış basının paylaştığı bağ sağlığı mesajlarının yanında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin’in oğlu Uday’ın çıkardığı gazete ise “oh olsun” haberini vermiş devamında “Tarih, Irak’a saldıran 30 uluslu ittifakın sembollerinden birinin daha işini bitirdi” haberiyle adeta şok etkisi yaratmıştır¹⁶⁵.

Turgut Özal’ın vefat haberi dünyada da geniş yankı uyandırdı. Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfeyz Elçibey, “Tanrı onu çok sevdiği Türk dünyasına veda seferine gönderdi. Bu tür seferler mukaddeslere nasip olur” sözleriyle Özal’ın önemli siyasi kişiliğine vurgu yaparak taziye mesajı yayınlamıştır. İngiltere başbakanı John Major; “Türkiye’nin ekonomik kalkınmasında lider rolü oynayan Özal’ın yokluğu sadece İngiltere ve Avrupa için değil, bütün dünya için kayıptır” sözleriyle baş sağlığında bulunmuştur. Almanya Cumhurbaşkanı Richard Von Weizsacker; “Özal’ın, Türkiye’nin demokrasiye dönüşü ve ekonomik gelişimi için sarfettiği çabalar her zaman adıyla bağlantılı olacaktır” sözleriyle üzüntüsünü dile getirmiştir¹⁶⁶. ABD Başkanı Clinton; Turgut Özal’ın vefatı nedeniyle çok derinden sarsıldıklarını ve Özal’ın değişimin sembolü olduğunu dile getirmiş ve Washington Özal’ın yasını tutuyor sözleriyle üzüntüsünü ifade etmiştir¹⁶⁷. ABD eski başkanı George Bush ise Özal’ın ölümünden büyük bir üzüntü duyduğunu belirterek, Özal’ın Amerika’nın güvenilir bir dostu olduğunu söylemiş ve dostumu kaybettim, onu çok arayacağım diyerek başsağlığı dilemiştir¹⁶⁸.

¹⁶⁴ “Özal’ın Ölümü Birinci Haber”, **Cumhuriyet**, 18.03.1993, s.14.

¹⁶⁵ “Irak Memnun”, **Cumhuriyet**, 18.03.1993, s.12-15.

¹⁶⁶ “Liderler Üzgün”, **Sabah**, 19.03.1993, s.12.

¹⁶⁷ “Özal’ın Ölümü Dünyada Yankılandı”, **Zaman**, 18.03.1993, s.3-8., “Washington, Özal’ın Yasını Tutuyor”, **Sabah**, 19.03.1993, s.12

¹⁶⁸ “Onu Çok Arayacağım”, **Sabah**, 18.03.1993, s.1.

II. İKİNCİ BÖLÜM: DOĞRU YOL PARTİSİ-SOSYAL DEMOKRAT HALKÇI PARTİ (DYP-SHP)KOALİSYONU

2.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan'da ani vefatıyla Türk siyaseti Cumhurbaşkanlığı seçimine odaklanmıştı. Öyle ki, vefat haberi duyulduğu andan itibaren Cumhurbaşkanlığı makamına kimin geleceği tartışılmaya başlanmış; kamuoyu ve siyaset çevrelerinde ağırlıklı olarak Başbakan Süleyman Demirel'in adı ön plana çıkmıştı¹⁶⁹. Koalisyon ortağı olan SHP ise, ilk başlarda Demirel'in cumhurbaşkanlığı adaylığı fikrine sıcak bakmamış ve Demirel'in parti grubundaki adaylık imalarına tepki göstermişti¹⁷⁰. SHP milletvekilleriyle tek tek görüşen parti lideri ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ise, parti kadrolarının duyarlı olduğu 1980 öncesi bir olaya, cepheleşmeye işaret ederek 'III.Milliyetçi cephenin kurulmasına neden olan kişi olmak istemediğini' belirtmişti. Ayrıca, partisinin milletvekillerine, DYP lideri Demirel'in cumhurbaşkanlığı adaylığına destek olmazlarsa, DYP'nin koalisyonu bozacağını ve liderinin Köşk'e çıkarılması karşılığında ANAP'la bir koalisyon kuracağını ve bunun da III.Milliyetçi Cephe anlamına geleceğini anlatmıştı¹⁷¹. Nitekim Demirel de, SHP'nin kendisine destek olmaması durumunda ANAP'la koalisyona gitmeyi B planı olarak ajandasına kaydetmişti. Sonunda, koalisyonun bozulmasını istemeyen SHP, Demirel'i destekleme kararı aldı. Böylece Demirel, cumhurbaşkanı olabilmek için partisinin yeterli sayısal çoğunluğu sağlayamamasından kaynaklanan boşluğu, SHP'nin gerekli ve zaruri desteğini alarak kapatmış ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine en güçlü aday olarak girebilmeyi başarmıştır¹⁷².

Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanlığı seçimleri için 4 farklı partiden aday çıkmıştır. Bu seçimin sonucu 3 tur neticesinde ortaya çıkmıştır. 8-16 Mayıs 1993'te üç tur oylamayla yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde, birinci tur 8 Mayıs, ikinci tur 12 Mayıs'ta,

¹⁶⁹Birand, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁷⁰Buna göre, SHP'de Sivas Milletvekili Azimet Köylüoğlu başta olmak üzere, bazı milletvekilleri Demirel'in cumhurbaşkanlığını desteklerken, Celal Kürkoğlu, Mümtaz Soysal ve Halil Çulhaoğlu ise Demirel'in adaylığına karşı çıkmıştır. Aynı şekilde SHP İstanbul İl Başkanı Yüksel Çengel ve Ankara İl Başkanı Şerif Vural da Demirel'in adaylığına karşı çıkanlar arasında yer almışlardır. Bkz.: M. Serhan Yücel, **Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2012, s. 138.

¹⁷¹İhsan Karlı, **a.g.t.**,s. 219-220.

¹⁷² M. Serhan Yücel, **a.g.t.**, s. 138,139.

üçüncü tur oylama ise 16 Mayıs 1993 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Adaylar DYP'den Isparta milletvekili Süleyman Demirel, ANAP'tan Bitlis milletvekili Kâmrân İnan, CHP'den İstanbul Milletvekili İsmail Cem ve RP'den Gümüşhane Milletvekili Lütfü Doğan aday oldu. 1. ve 2. turda gerekli seçilme sayısını bulamayan Süleyman Demirel üçüncü turda 244 oy sayısıyla en çok oy alan aday olmuş ve 9. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Aynı gün mecliste yemin ederek cumhurbaşkanlığı görevine resmen başlamıştır¹⁷³.

Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir¹⁷⁴.

Adaylar	1.Tur (8.05.1993)	2.Tur (12.05.1993)	3.Tur (16.05.1993)
Süleyman Demirel	234	235	244
Kâmrân İnan	95	95	94
Lütfü Doğan	46	49	47
İsmail Cem	25	25	27
Boş	19	24	19
Geçersiz	3	1	-
Toplam	422	429	431

¹⁷³M. Serhan Yücel, **a.g.t.**, s. 139.

¹⁷⁴**A.t.**, s.140.

2.2.Doğru Yol Partisi Kongresi

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra başbakan vekilliğini kendi partisinden kimseye vermeyen Demirel, yeni hükümet kuruluncaya kadar bu vazifeyi Erdal İnönü'ye tevcih etmiştir. Bunun anlamı, Demirel'in DYP'nin 13 Haziran 1993 tarihinde yapılacak olan olağanüstü kongre için herhangi bir adaya doğrudan işaret etmeyeceği idi¹⁷⁵.

DYP'de Demirel'in ardından boşalan genel başkanlık koltuğu için Hüsametdin Cindoruk, Bedrettin Dalan, Tansu Çiller, Cavit Çağlar, Köksal Toptan ve İsmet Sezgin isimleri ön plana çıkmaktaydı. Bu isimlerin yanı sıra Yaşar Topçu, Sümer Oral ve İsmail Köse gibi isimler de adaylıklarını açıklamış; ancak, bir süre sonra karar değiştirip adaylıktan çekilmişlerdir. Demirel'e yakınlığıyla bilinen Devlet Bakanı Cavit Çağlar ise 22 Mayıs günü partisinin Bursa İl Kongresinde yaptığı konuşmasında adaylıktan çekildiğini söylemiş, yine aynı şekilde genel başkan adaylarından olan Bedrettin Dalan da kongreden bir gün önce yaptığı açıklamayla, İsmet Sezgin lehine adaylıktan çekildiğini ilan etmiştir. Yaşanan bu son gelişmelerle birlikte genel başkanlık için Hüsametdin Cindoruk ismi ön plana çıkmıştır. Ayrıca parti içerisinde kendisine ciddi bir telkin ve baskı da yapılmaktaydı. Bunun üzerine Hüsametdin Cindoruk adaylık meselesi için Demirel ile görüşmüş ve kendisinin aday olmayacağını kamuoyuna eleştirel bir şekilde şu sözlerle açıklamıştır:

“Böyle bir hükümetin varlığı ilk bakışta istikrar sağlayıcı bir çözüm gibi gözükebilir. Hatta iyimserlik te yaratabilir. Ancak zaman geçtikçe parlamenter sisteme aykırı böyle bir oluşumun ülkemizdeki gelişim ve dönüşümü önlediği, şikâyet ve itirazları, yeni tıkanmaları, hatta çözümü zor bunalımlar yarattığı görülebilecektir. Parlamenter sistemde hükümet etme işlevi, sorumlu olmayan bir cumhurbaşkanı ile paylaşılmaz. Bunun tek çözümü, Cumhurbaşkanlığı kurumunun ağırlığını, günlük siyasetle ilişkisini ve taraf olma durumunu gidermektir. Ne var ki, dünyanın güçlü yirmi ülkesinden biri olan Türkiye Cumhuriyeti başbakanlığı görevi, hesapsız ve ilkesiz yüklenilemez. Siyasetçiler, bu alandaki kararlarını kamuoyu önünde tartışarak ve gerekçelerini açıkça belirterek vermelidir. Çünkü belli görevleri üstlenme kararları sadece şahsımızı değil, bütün Türkiye'nin ve 60 milyon insanımızın kaderini etkilemektedir. Siyasal düşünce ve kararlar ahlak ve akıl ölçüleri içerisinde açıklandığı sürece kimsenin incinmesi ve üzülmeye gerekmez. Böylesi kararlar da belli kişiler de hedef değildir.

Bütün bu gerekçeler ışığında herhangi bir makama aday olmama konusunda ilk verdiğim kararı değiştirmeyi faydasız buluyorum. DYP genel başkanlığı görevini 1980'lerin ümitsiz, ağır ve karanlık günlerinde üstlendim. Bugünün pırlıtlı iktidar ortamında aday olmama kararımın tek nedeni

¹⁷⁵ Burhanettin Duran, **Türk Parlamento Tarihi (1991-1995)**, s. 19.

gerçekçiliktir. Bu tavrımın Cumhurbaşkanlığı seçiminde olduğu gibi bu konuda da öngörülen çözümü kolaylaştıracağıma inanıyorum”¹⁷⁶.

Anlaşıyor ki, Demirel, Cindoruk gibi düşünmemişti. Demirel, TBMM Başkanı olarak Cindoruk’un görevine devam etmesini istemişti. Bu şekilde Demirel, hem cumhurbaşkanlığının hem TBMM Başkanlığı’nın hem de Başbakanlığın DYP’de kalmasını sağlamış oluyordu. Böylece Demirel, kurucusu olduğu partinin yekpare olarak kendisine karşı tavır almasını önlemiş olurken diğer taraftan da kendisinin siyasette “bir bilen/danışılan” konumunu güçlendiriyordu.

Hüsamettin Cindoruk’un yarıştan çekilmesiyle birlikte meydan, Tansu Çiller, İsmet Sezgin ve Köksal Toptan’a kalmıştır. Köksal Toptan 9 Haziran 1993 tarihinde Demirel’i ziyaret etmiştir. Yapılan bu görüşmede Demirel, Toptan ve Sezgin’in anlaşmasını tavsiye etmiştir. Anlaşma için İsmet Sezgin ile görüşen Toptan bu görüşmeden bir sonuç alamamıştır. Böylece 13 Haziran’daki kongreye 3 aday katılmıştır. Kongrenin ilk tur oylaması sonucunda Tansu Çiller 524, İsmet Sezgin 320, Köksal Toptan ise 212 oy almıştır. Çiller’in ilk turda aldığı bu başarıdan sonra bir süre baş başa görüşen Sezgin ve Toptan adaylıktan çekilme kararı aldılar. İkinci tur oylamasında Tansu Çiller 933 oy alarak DYP’nin Genel Başkanı seçilmiştir¹⁷⁷.

Mehmet Ağar döneminde DYP Genel Sekreterliği yapmış Dr. Serhan Yücel’e göre Çiller’in DYP kongresince Genel Başkan ve dolayısıyla Başbakan seçilmesi merkez sağ siyasetinde çok önemli bir gelişmeydi. Delegatesi, seçmeni ve hedef kitlesi ağırlıklı olarak kırsal alanda yer alan Demokrat Parti’den itibaren taşra oyları ile ayakta duran DYP geleneği bir kadını, üstelik profesör ve “şehirli” bir kadını genel başkan seçmişti. Hatta bu seçim Cumhurbaşkanı Demirel’e rağmen gerçekleşmiştir. Demirel “Kasım’a kadar İsmet Abi” formülünü kendisini ziyarete gelen delegelere aktarmış, ancak delege siyasi önderleri ve cumhurbaşkanı Demirel’in sözlerine kulak vermemiştir. Yücel’e göre merkez sağ, CHP’nin karşısına açılmış dev siyasi çadırıdır. Her ne kadar SHP ile koalisyon devam etse de büyük siyasi rakip CHP zihniyeti olarak görülmüştür. Delegates pragmatist davranmış, Demirel sonrası partiyi iktidarda tutabilecek kişi olarak İsmet Sezgin’i değil Tansu Çiller’i görmüştür¹⁷⁸.

¹⁷⁶ “Cindoruk’tan Ağır Suçlama”, *Milliyet*, 28.05.1993, s.11.

¹⁷⁷ Yücel, *A.g.t.*, s. 150-151.

¹⁷⁸ M. Serhan Yücel ile yapılan görüşme, 10 Haziran 2016/ 21.00-23.00.

2.3. Tansu Çiller Koalisyon Hükümeti (25 Haziran 1993-05 Ekim 1995)

2.3.1.Hükümetin Kuruluşu

Cumhurbaşkanı Demirel, Çankaya'ya çıktıktan sonra partisini kendi kaderine bırakmamış, Tansu Çiller'in Başbakanlığının önünü açmış ve bunu yaparken de diğer adayların çekilmesini sağlamıştı. Sonunda Demirel, 13 Haziran 1993 tarihinde Prof.Dr. Tansu Çiller'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Görevi alan Çiller, hükümet kurma çalışmalarına hemen başladı. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ile 16,18 ve 22 Haziran tarihlerinde görüştü. Bu görüşmesini partisinin ilgili kurullarında müzakere ettikten sonra SHP ile 24 Haziran 1993 tarihinde koalisyon protokolünü imzaladı. Çiller hemen hükümet üyelerini belirledi ve Çankaya'ya çıkarak listeyi Demirel'e verdi. Türkiye'nin ilk kadın başbakanı Tansu Çiller tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 50.Hükümetini Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 25 Haziran 1993 tarihinde onaylamıştır¹⁷⁹. Böylece DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuş oldu.

DYP-SHP hükümetinin kurulması sonrasında Çiller, yaptığı basın toplantısında, hükümet programını en kısa sürede meclis gündemine getirileceğini ve yeni hükümetin kurulmasıyla "beyaz sayfa" açıldığını söylemiş ve bu sayfada "hoşgörü, çok çalışmak ve dürüst bir yönetim" ilkelerinin olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Çiller şu sözlerle basın toplantısını tamamlamıştır: "Günün birinde tarih bizi yorumlayacak olursa şunu yazmasını isterim. Çok çalıştı, ülkesini daima kendisinin önünde tuttu"¹⁸⁰.

2.3.2.Koalisyon Protokolü

Çiller-İnönü arasında 24 Haziran 1993 tarihinde imzalanan koalisyon protokolünün önemli maddeleri şu şekildedir:

- ✓ Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Türkiye'nin üniter devlet niteliği, toplumsal yapımızdan kaynaklanan tarihsel ve geleneksel bir beraberlik ve birlik fikrini yansıtmaktadır. Bu birlik ve beraberlik, ortak bir "siyasi kültürün" sonucudur. Bunu korumaya kararlıyız.

¹⁷⁹ "İşte Çiller Kabinesi", **Zaman**, 26.06.1993, s.1.

¹⁸⁰ "Reformist Kabineyi Kurduk", **Milliyet**, 26.06.1993, s.1.

- ✓ İnsan hakları ve temel özgürlüklere dayalı, her yönden çağdaş ve demokratik bir rejim hedefimizdir. Bu çerçevede, laik ve Atatürk ilkelerine bağlı Türkiye, din ve vicdan hürriyetini toplumsal hayatının vazgeçilmez ilkesi sayar.
- ✓ 1982 Anayasası ve onun doğrultusunda çıkarılmış diğer yasaların demokratik bir niteliğe kavuşması ve demokratikleşmenin hızlı ve sağlıklı bir süreç izlemesi ertelenemez bir görevdir. Bu çağdaş ve mutlu insanların yaşadığı bir Türkiye'yi amaçlayan tüm siyasal partilerin gündeminin ilk sırası olmalıdır.
- ✓ 1982 Anayasası, hazırlanış, sunuluş ve kabul ediliş süreci, şartları ve içeriği ile ülkemizin demokratik gelişmesi önünde çok önemli bir engel olarak durmaktadır.
- ✓ 1982 Anayasası, toplumsal ve parlamento içi uzlaşmalarla, değiştirilmeye, yenilenmeye ve demokratikleştirmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede;
 - Temel hak ve özgürlükler sağlam güvencelere bağlanacaktır. Kişinin hakları genişletilecek ve güvenceleri artırılacaktır. Sosyal ve ekonomik haklar, başta sendikal haklar ve toplu sözleşme ve grev hakkı olmak üzere çağdaş demokrasi ve ILO standartlarına yükseltilecektir. Basın özgürlüğü ile yurttaşın gerçek, doğru ve çoğulcu bilgi alma hakkı daha da güçlendirilecektir.
 - Siyasi haklar genişletilecektir. Siyasal partilerin örgütlenme ve faaliyetleri ile ilgili çeşitli kısıtlama ve sınırlamalar kaldırılacak, siyasal yaşama katılma hakkı genişletilecektir. Seçme, seçilme ve siyasal partilere üye olabilme ile ilgili anayasal ve yasal engeller kaldırılacaktır. Siyasal partilerin, program ve görüşlerini tam bir özgürlük içinde geliştirebilmeleri sağlanacaktır. Başta sendikalar ve çeşitli meslek kuruluşları üzerindeki siyaset yasağı kaldırılacaktır.
 - Kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi hem yasal düzenlemelerini hızlandıracak, hem de TBMM'nin yasama yetkisini zayıflatmayacak bir biçimde yeniden düzenlenecektir.
 - Demokratik sivil otorite güçlendirilecektir.
 - Olağanüstü hal ile sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halleri ile ilgili düzenlemeler hukuk devletinin ilkeleri ile uyumlu hale getirilecektir.
- ✓ Terörle, bütün olanaklarla ve büyük bir kararlılık içinde mücadeleye devam edilecektir. Ancak her koşulda hukuk devleti ilkelerine ve insan haklarına saygı gösterilecektir. Hükümeti oluşturan partilerin; tüm halkımıza saygı, sevgi ve insan

hakları anlayışı ile yaklaştığı ve hep böyle yaklaşacağı konusunda kimsenin kuşku olmamalıdır.

- ✓ “Olağanüstü Hal” rejimi, yetki boşluğu yaratmayacak yeni yasal düzenlemelerin yapılmasıyla birlikte, yürürlükten kaldırılacaktır. Koruculuk sisteminin tasfiyesi ilke olarak benimsenmektedir. Ancak bunun yaratacağı istihdam ve güvenlik sorunları zaman içinde çözülerek, bu hedefe varılacaktır.
- ✓ Türk ekonomisi bugün kabuğuna sığmamaktadır. Dünyadaki gelişmeler, ekonominin geldiği nokta çok daha süratle hareket etmemizi gerektirmektedir. Bunun için de kararlı çözümlere ve farklı yaklaşımlara ihtiyaç vardır. Halkımızı başka türlü refaha kavuşturmak imkanı yoktur. Amaç, devleti asli görevlerinde etkinleştirmektir.
- ✓ Özelleştirme, büyük zararlara yol açan ve satışı mümkün olmayan kuruluşların tasfiyesi ve kapatılması uygulaması ile birlikte yürütülecektir. Özelleştirme gerçek bedel üzerinden ve saydam yöntemlerle gerçekleştirilecektir. Özelleştirmede mülkiyet elden geldiğince yaygınlaştırılacak ve rekabetin korunması ve sağlanması ilkelerine uyulacaktır.
- ✓ Özelleştirme, kapatma ve tasfiye uygulamalarında karşılaşılabilecek işten çıkarma ve istihdam sorunları, özel sosyal güvenlik ve işgücü rehabilitasyonu programlarıyla aşılabilecektir.
- ✓ Uluslararası topluluğun saygın bir üyesi olmak ve çağımız değişimlerinin getirdiği gelişmeler sonucu doğacak ekonomik yapılaşmalarda ve yeni kurulacak güvenlik sistemlerinde yer almak, Türk dış politikasının öncelikli hedefleri arasındadır.
- ✓ Komşularımızdaki ve tüm bölgedeki gelişmeler dikkatle izlenecektir¹⁸¹.

Tansu Çiller’in başbakanlığında DYP ve SHP tarafından kurulan Koalisyon Hükümeti, 19 aydan fazla süren bir hükümet deneyiminin ardından, DYP ve SHP tarafından yeni bir koalisyon protokolüne dayandırılmıştır. Buna göre 24 Haziran 1993 tarihinde imzalanan ve toplam 23 sayfadan ibaret olan yeni protokol, bir önceki protokole göre daha kısa olmasına rağmen, özü ve ruhu itibarıyla önceki protokolle uyumluluk göstermektedir. Hükümet programında demokrasi ve insan haklarına vurgu yapılmış, bu çerçevede yasalar çıkarılacağı, hukuk devleti ilkeleriyle terörle mücadele edileceği, özelleştirme konusunda yeni adımlar atılacağı vurgulanmış, Güneydoğuda

¹⁸¹ <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP50.htm>, 11.02.2017.

OHAL'in ve koruculuk sisteminin kaldırılması gibi hedefler öngörölmüştür. Bununla birlikte yeni ve sivil bir anayasa yapma hedefi de ortaya konulmuştur¹⁸².

Başbakan Çiller, hükümetinin ekonomi programının hedefini ise; “devletin ekonomideki yerinin ve rolünün yeniden tanımlanması, mevcut yapısal sorunların, halkın öncelikleri doğrultusunda, köklü ve yenilikçi bir yaklaşım içinde çözüme kavuşturulmasıdır” şeklinde belirleyerek kendilerinin reform hükümeti olduğunu, reformlara bütünsel açıdan bakılmasıyla gelişebileceklerini ve Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği çağdaş uygarlığa ulaşabileceklerini dile getirmiştir¹⁸³.

2.3.3. Güven Oylaması

30 Haziran 1993 tarihinde DYP ve SHP arasında devam eden Hükümet Programı üzerine yapılan görüşmelerin tamamlanmasının ardından güven oylamasına geçilmiştir. Oylamada MHP hükümete destek verirken, ANAP, DSP, HEP ve BBP, ret oyu vermişlerdir. 5 Temmuz 1993 tarihinde yapılan güven oylamasında, 247 kabul, 184 ret oyu çıkmıştır¹⁸⁴. Kullanılan 432 oyun 247'sini alan Tansu Çiller Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. Hükümetini kurmuş ve Başbakanlık görevine başlamıştır¹⁸⁵.

2.3.4. Bakanlar Kurulu

Çiller, Demirel'in başbakanlığında kabinede yer alan Cavit Çağlar, Ekrem Ceyhun, Gökberk Ergenekon, Orhan Kilercioğlu, Ömer Barutçu, Mehmet Ali Yılmaz, Şerif Ercan, Mehmet Batallı, Ersin Faralyalı, Vefa Tanır, Akın Gönen, Köksal Toptan, Doğançan Akyürek, Sümer Oral, Yaşar Topçu, İsmet Sezgin'e 50. hükümette yer vermemiştir. Böylece Çiller, kabinedeki Demirel izlerini silmiştir¹⁸⁶. Kabinenin açıklanmasından sonra DYP Manisa milletvekili Ümit Canuyar, DYP milletvekili Tevfik Diker ve Nevzat Çobanoğlu partilerinden istifa etmişlerdir¹⁸⁷.

¹⁸² İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, **a.g.e.**, s. 6735.

¹⁸³ **A.e.**, s. 6744-6762.

¹⁸⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o50.htm>, 25 Ocak 2015.

¹⁸⁵ Nedim Yalansız, **a.g.e.**, s. 457.

¹⁸⁶ “Türkiye'nin İlk Kadın Başbakanı”, **Zaman**, 26.06.1993, s.1., “Çiller'in “Demirel'siz” kabinesi”, **Cumhuriyet**, 26.06.1993, s.1.

¹⁸⁷ “DYP'de yaprak dökümü”, **Cumhuriyet**, 26.06.1993, s.5.

Çiller, reformları gerçekleştirmek, terörle mücadelede yılmayan ve dış politikada başarılı bir reformist kabine listesi oluşturduklarını söylemiştir¹⁸⁸. Tansu Çiller öncülüğünde kurulan koalisyon hükümetinin Bakanlar Kurulu aşağıdaki gibidir.

Başbakan: Tansu ÇİLLER (İstanbul, DYP)

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Erdal İNÖNÜ (İzmir, SHP) 25.06.1993-12.09.1993

Devlet Bakanı: Murat KARAYALÇIN (TBMM dışından, SHP) 19.09.1993-27.03.1995, Hikmet ÇETİN (Gaziantep, CHP) 27.03.1995-05.10.1995.

Devlet Bakanı: Bahattin ALAGÖZ (Gaziantep, SHP) 27.12.1994-27.03.1995

Devlet Bakanı: Necmettin CEVHERİ (Şanlıurfa, DYP)

Devlet Bakanı: Yıldırım AKTUNA (İstanbul, DYP)

Devlet Bakanı: Mehmet GÖLHAN (Sakarya, DYP) 25.06.1993-24.10.1993, Beytullah Mehmet GAZİOĞLU (Bursa, DYP) 24.10.1993-8.11.1993

Devlet Bakanı: Ali Şevki EREK (Tokat, DYP) 28.11.1993-30.05.1995

Devlet Bakanı: İbrahim TEZ (Ankara, SHP) 25.06.1993-27.07.1994, Durmuş Fikri SAĞLAR (İçel, SHP) 27.07.1994-02.10.1994.

Devlet Bakanı: Mehmet GÜLCEGÜN (Mardin, SHP) 05.10.1994-27.03.1995, Onur KUMBARACIBAŞI (Hatay, CHP) 27.03.1995-05.10.1995.

Devlet Bakanı: Bekir Sami DAÇE (Adana, DYP)

Devlet Bakanı: Türkan AKYOL (TBMM Dışından, SHP) 25.06.1993-27.07.1994, Önay ALPAGO (TBMM Dışından, SHP) 27.07.1994-27.03.1995, Aysel BAYKAL (TBMM Dışından, CHP) 27.03.1995-05.10.1995.

Devlet Bakanı: Güneş MÜFTÜOĞLU (Zonguldak, DYP) 25.06.1993-28.11.1993, Nurhan TEKİNEL (Kastamonu, DYP) 28.11.1993-14.08.1994, Ayvaz GÖKDEMİR (Gaziantep, DYP) 14.08.1994-05.10.1995.

Devlet Bakanı: Nafiz KURT (Samsun, DYP).

¹⁸⁸ “Çiller’in kabinesi”, **Sabah**, 26.06.1993,s.1.

Devlet Bakanı: Mehmet KAHRAMAN (Diyarbakır, SHP) 25.06.1993-25.06.1994

Devlet Bakanı: Azimet KÖYLÜOĞLU (Sivas, SHP) 27.07.1994-27.03.1995, Algan HACALOĞLU (İstanbul, CHP) 27.03.1995-05.10.1995

Devlet Bakanı: Cemil ERHAN (Ağrı, DYP) 25.06.1993-07.02.1994, Abdullah Aykon DOĞAN (Isparta, DYP) 07.02.1994-05.10.1995.

Devlet Bakanı: Mustafa ÇİLOĞLU (Burdur, DYP) 25.06.1993-28.11.1993, Abdülbaki ATAÇ (Balıkesir, DYP) 28.11.1993-05.10.1995

Devlet Bakanı: Erman ŞAHİN (Muğla, SHP) 25.06.1993-27.07.1994

Devlet Bakanı: Salih SÜMER (Diyarbakır, SHP) 27.07.1994-27.03.1995, Ziya HALİS (Sivas, CHP) 27.03.1995-18.06.1995

Devlet Bakanı: Ahmet ŞANAL (Adana, DYP) 25.06.1993-28.11.1993, Mehmet Ali YILMAZ (Trabzon, DYP) 28.11.1993-15.07.1994.

Devlet Bakanı: Esat KIRATLIOĞLU (Nevşehir, DYP) 14.08.1994-05.10.1995

Devlet Bakanı: Şükrü ERDEM (Bursa, DYP)

Adalet Bakanı: Mehmet Seyfi OKTAY (Ankara, SHP) 25.06.1993 27.07.1994, Mehmet MOĞULTAY (İstanbul, SHP) 27.07.1994-05.10.1995

Milli Savunma Bakanı: Nevzat AYAZ (Çankırı, DYP) 25.06.1993-24.10.1993, Mehmet GÖLHAN (Sakarya, DYP) 24.10.1993-05.10.1995,

İçişleri Bakanı: Beytullah Mehmet GAZİOĞLU (Bursa, DYP) 25.06.1993-24.10.1993, Nahit MENTEŞE (Aydın, DYP) 24.10.1993-05.10.1995.

Dışişleri Bakanı: Hikmet ÇETİN (Gaziantep, SHP) 25.06.1993-27.07.1994, Mümtaz SOYSAL (Ankara, SHP) 27.07.1994-28.11.1994, Murat KARAYALÇIN (TBMM Dışından, SHP) 12.12.1994-27.03.1995, Erdal İNÖNÜ (İzmir, CHP) 27.03.1995-05.10.1995

Maliye ve Gümrük Bakanı: İsmet ATTİLA (Afyon, DYP),

Milli Eğitim Bakanı: Nahit MENTEŞE (Aydın, DYP) 25.06.1993-24.10.1993, Nevzat AYAZ (Çankırı, DYP) 24.10.1993-05.10.1995.

Bayındırlık ve İskan Bakanı: Onur KUMBARACIBAŞI (Hatay, SHP) 25.06.1993-27.07.1994, Mustafa YILMAZ (Gaziantep, SHP) 27.07.1994-23.09.1994, Halil ÇULHAOĞLU (İzmir, SHP) 05.10.1994-27.03.1995, Erman ŞAHİN (Muğla, CHP) 27.03.1995-15.07.1995, Halil ÇULHAOĞLU (İzmir, CHP) 15.07.1995-05.10.1995.

Sağlık Bakanı: Rifat SERDAROĞLU (İzmir, DYP) 25.06.1993-28.11.1993, Mehmet Kazım DİNÇ (Kocaeli, DYP) 28.11.1993-14.08.1994, Doğan BARAN (Niğde, DYP) 14.08.1994-05.10.1995.

Ulaştırma Bakanı: Mehmet KÖSTEPEN (İzmir, DYP) 25.06.1993-12.04.1995, Ali Şevki EREK (Tokat, DYP) 29.05.1995-05.10.1995.

Tarım ve Köyişleri Bakanı: Refaiddin ŞAHİN (Ordu, DYP)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Mehmet MOĞULTAY (İstanbul, SHP) 25.06.1993-27.07.1994, Nihad MATKAP (Hatay, SHP) 27.07.1994-27.03.1995, Aydın Güven GÜRKAN (İçel, CHP) 27.03.1995-04.06.1995, Ziya HALİS (Sivas, CHP) 18.06.1995-05.10.1995.

Sanayi ve Ticaret Bakanı: Mehmet Tahir KÖSE (Amasya, SHP) 25.06.1993-27.07.1994, Mehmet DÖNEN (Hatay, SHP) 27.07.1994-27.03.1995, Hasan AKYOL (Bartın, CHP) 27.03.1995-05.10.1995.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Veysel ATASOY (Antalya, DYP)

Kültür Bakanı: Durmuş Fikri SAĞLAR (İçel, SHP) 25.06.1993-27.07.1994, Timurçin SAVAŞ (Adana, SHP) 27.07.1994-27.03.1995, Ercan KARAKAŞ (İstanbul, CHP) 27.03.1995-24.06.1995, İsmail CEM (İstanbul, CHP) 07.07.1995-05.10.1995

Turizm Bakanı: Abdülkadir ATEŞ (Gaziantep, SHP) 25.06.1993-27.07.1994, Halil ÇULHAOĞLU (İzmir, SHP) 27.07.1994-05.10.1994, Şahin ULUSOY (Tokat, SHP) 05.10.1994-27.03.1995, İrfan GÜRPINAR (Kırklareli, CHP) 27.03.1995-05.10.1995.

Orman Bakanı: Hasan EKİNCİ (Artvin, DYP)

Çevre Bakanı: Rıza AKÇALI (Manisa, DYP)¹⁸⁹

¹⁸⁹<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB50.htm>, 19 Ocak 2015., ayrıca ekim 1993 yılında terör eylemlerinin artması sonucu birçok güvenlik görevlisinin şehit olması ve vatandaşların yaşamını yitirmesi ve

2.3.5. Hükümet Dönemi Sorunları

2.3.5.1. Siyasi ve Ekonomik Sorunlar

Koalisyon Hükümeti iktidara geldiğinde kendisini bekleyen birtakım meselelerle karşı karşıyaydı. Kronikleşen yüksek enflasyon sorunu, işsizlik, gelir dağılımı dengesizliği, sağlık ve eğitim konusundaki zaafiyetler, vergilendirme sistemindeki adaletsizlik ve terörün bu dönemde şiddetini artırması gibi meseleler Çiller Hükümeti'nin karşı karşıya olduğu başlıca sorunlardır¹⁹⁰. Çiller bu meselelerin çözümü konusunda çok çalışacaklarını ve terörün bitirilmesi için ne gerekiyorsa yapılacağını belirterek, reformları gerçekleştirecek ve terörle mücadele konusunda kararlı reformist bir kabine oluşturduklarını açıklamıştır¹⁹¹. Ekonomik sıkıntıların getirdiği devalüasyonun yanı sıra, siyasi alanda da yaşanan gelişmeler hükümeti zor durumda bırakmıştır. Bu gelişmelerin başında Sivas olayları gelmektedir.

2.3.5.2. Sivas Olayları

Koalisyon Hükümeti güvenoyu almadan önce, Türkiye'de, Aleviliğin çeşitli akımları arasında yer alan Pir Sultan Abdal dernekleri, Pir Sultan Abdal'ı anmak çerçevesinde organizasyon düzenlemişlerdir¹⁹². Sivas'ta yapılacak bu şenlikler için çok sayıda aydın, sanatçı ve çok sayıda Alevi kanaat önderi bir araya gelmiştir. Katılımcılar arasında Hint asıllı Salman Rushdie'nin "Şeytanın Ayetleri" adlı eserini tercüme eden ve muhafazakâr kesim tarafından eleştirilen Aziz Nesin de vardı. Sivas Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu Aziz Nesin'in Sivas'a gelmesinin İslami kesimde rahatsızlığa neden olduğunu ifade etmekten geri durmadı. Ayrıca, yazılı basında yazılan haberler ve tahrir

Diyarbakır Jandarma Bölge Komutanı Bahtiyar Aydın'ın şehit edilmesi gibi hadiseler neticesinde terörü zaafa uğrattığı düşünülen İçişleri Bakanı Mehmet Gazioglu'nu Başbakan Çiller görevden aldı. Yerine Nahit Menteşe atandı. Milli Eğitim Bakanı Menteşenin yerine de Savunma Bakanı Nevzat Ayaz, onun yerine de Mehmet Gölhan atandı. 20 Kasım 1993 tarihinde yapılan DYP 4. Olağan Kongresinde Tansu Çiller yeniden Genel Başkan seçilince kabine değişikliğine gitmiştir. Sağlık Bakanı Rıfat Serdaroğlu'nun yerine Mehmet Kazım Dinç, Devlet Bakanlıklarına Abdülbaki Ataç, Ali Ali Şevki Ereğ, Nurhan Tekinel ve M.Ali Yılmaz atandı. Bkz: Yalansız, **a.g.e.**, s.457-460. Daha sonraki kabine değişiklikleri 27 Temmuz 1994 tarihinde yapılmış ve SHP kanadında kabine değişikliğine gidildi. Dışişleri Bakanlığı'na Mümtaz Sosyal, Devlet Bakanlığı'na Salih Sümer, Azimet Köylüoğlu, Fikri Sağlar ve Önay Alpago, Adalet Bakanlığı'na Mehmet Moğultay, Turizm Bakanlığı'na Halil Çulhaoğlu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na Nihat Matkap, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na Mehmet Dönen, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na Mustafa Yılmaz, Kültür Bakanlığı'na Timurçin Savaş getirildi. DYP'de ise kabine değişikliği 14 Ağustos'ta oldu. Sağlık Bakanlığı'na Doğan Baran, Devlet Bakanlığı'na Ayvaz Gökdemir ve Esat Kıratlıoğlu getirildi. bkz. Çavuşoğlu, **.a.g.t.**, s.167-168.

¹⁹⁰ Saybaşı, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁹¹ "Reformist kabine kurduk", **Milliyet**, 26.06.1993, s. 11.

¹⁹² Deniz Kırca, **Geçmişte Kalan İnsan Hakları İle Yüzleşmek: Onarıcı Adalet Yaklaşımı Kapsamında Sivas Katliamı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 13.

unsurları taşıyan bildirimler kentteki gerilimi daha da arttırdı. Sonunda, halkın öfkesini arttıran ve sokağa taşıyan süreç ise, Aziz Nesin'in şenliğin ikinci gününde düzenlenen imza gününde bir haber muhabiri ile arasında geçen tartışma ve bu tartışmada, Aziz Nesin'in Kuran ve İslam aleyhindeki sözleri oldu¹⁹³.

Aziz Nesin'e duyulan tepkinin bir başka nedeni ise Aziz Nesin'in; "Kur'an'ın devri bitmiştir, Müslümanlardan hiçbir zaman rahatsız değilim; Müslümanlar da bana alışınlar, benden rahatsız olmasınlar. Ben Müslüman olmaya mecbur değilim. Ama Müslümanlara ve dinlere saygım var... Allah'ı Teala, sizin Allah'ı Teala'nız, benim Allah'ı Teala'm yok. Onun için, ben diyorum ki, hiçbir söz nereden gelirse gelsin... Allah'ü Teala'nın bu sözlerine (cennet ve cehennem ile ilgili sözler) ben inanmıyorum. Çünkü, bunlara inanmam için aklımı kaybetmem lazım. Burada, cehennem için söylenen şeyler... Bunu Allah söylemiş; ben buna inanmıyorum"¹⁹⁴ şeklindeki kışkırtıcı sözleri olmuştur.

Yaşanan bu gelişmeler üzerine 2 Temmuz Cuma günü Cuma namazından sonra Sivas sokaklarında protestolar başladı ve kısa sürede binlerce kişinin katıldığı bir protesto gösterisine dönüştü. Aziz Nesin ve valilik aleyhine slogan atan gruplar, polisin havaya ateş açmasıyla protesto şiddetini daha da arttırmış ve bu şekilde, Madımak Oteli'nin önüne gelmişlerdi. Protestolarını burada da sürdüren gruplar, sonunda, saat 21.00 sularında Aziz Nesin ve arkadaşlarının kaldığı Madımak Oteli'ni ateşe verdiler. Yangın sırasında bazı kişiler ve Aziz Nesin, itfaiye görevlileri tarafından kurtarıldılar. Buna rağmen yangında, 35 kişi yaşamını yitirdi, 60 kişi de yaralandı. Olayların ardından konuşan Cumhurbaşkanı Demirel, Sivas'ta yaşananları "Tam bir kıyam hadisesi" şeklinde niteleyerek mevcut durumu şöyle dile getirmekteydi:

"Başbakan Tansu Çillerle iki defa konuştum. Olaylar Alevi-Sünni çatışmasına dönüşmedi. İlçelere yayılmadı. Otelin yakılmasıyla kaldı. Güvenlik kuvvetleriyle halk arasında herhangi bir çatışma yok sadece havaya ateş edildi¹⁹⁵".

¹⁹³ Akit gazetesi muhabiri ile Aziz Nesin arasında geçen tartışmayı Pir Sultan Abdal Derneği sözcüsü Ali Balkız, kendi açısından şu sözlerle aktarmıştı: "Muhabir ısrarla 'Ama işte burada (Şeytan Ayetleri adlı kitap kastediliyor) Hz. Muhammed Efendimiz 'in haremine dil uzatılıyor' dedi. Nesin de 'Bunun sorumlusu ben değilim, ben herkesin dinine saygılıyım, sizler de saygılı olun' dedi. İsrarla muhabir, Şeytan Ayetleri üzerinden tartışmayı ısrarlıydı. Jestleriyle, mimikleriyle, sorularıyla adeta tahrik ediyordu Aziz Bey'i. Aziz Bey de insanları konuşmaya ve diyaloga davet etti. 'Ben Müslümanlara saygılıyım, Müslümanlar da bana saygılı olsunlar, ben onların inandıkları şeylere inanmak zorunda değilim' dedi. 'Ama efendim, işte ülkemizde şu kadar Müslüman var'... 'Varsa var, onların içinde bir de ben varım, onlar gibi olmak zorunda mıyım?' biçiminde sorularını yanıtladı. Ama muhabir ısrarla tartışmayı tartışma olmaktan çıkarıp havayı etkilemek istedi. Bkz., Mehmet Ali Birand, **a.g.e.**, s. 29-31.

¹⁹⁴ Konuşmanın tam metni için Bkz: Röportaj hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: <http://www.yeniakit.com.tr/haber/madimak-olayi-oncesi-aziz-nesin-roportaji-78805.html>, 12.02.2017.

¹⁹⁵"Kanlı Cuma: 35 Ölü", **Sabah**, 03.07.1993, s. 1.

Başbakan Tansu Çiller ise olayların tahrik yüzünden çıkmış olan olayların üzücü olduğunu söylemekteydi:

“Sivas’ta üzücü olaylar olmuştur. Devlet oradadır. Bütün güvenlik güçlerimiz oradadır... otelin etrafını saran vatandaşlarımıza hiçbir biçimde zarar gelmemiştir. Onlardan ölen veya yaralanan yoktur. Dolayısıyla olay, bir otelin yakılması ve içinde olan vatandaşlarımızın ölmesi ile ortaya çıkmıştır. Tahrike kapılacak bir durum yoktur... Sayın Aziz Nesin’in oradaki konuşmasından sonra gazeteye yansıyan haberlerden halkın tahrik içerisinde olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁶”.

Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ise olayı Demirel ve Çiller’den farklı olarak değerlendirmiş ve olayın sosyal ve siyasal boyutlarına temas ederek şunları dile getirmişti:

“Hâlâ demokrasi içerisinde fikirlere tahammülümüzün olmadığını gösteren bir durum. Ama bundan çıkaracağımız sonuç, laik düzen aleyhine olamaz... Güvenlik güçlerimiz, vatandaşlarımızın zarar görmemesine dikkat ederek olayları kontrol altına almaya çalışmışlardır. Olaylar sırasında güvenlik güçlerimizin özverisi sayesinde itfaiyeye yol açılmış ve vatandaşlarımızın daha fazla zarar görmemesi sağlanmıştır¹⁹⁷”.

Görüldüğü gibi, DYP ve SHP, Sivas olaylarına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştı. DYP, ortamın gerginliğini gerekçe göstererek yaşanan bu olaylardan Sivas Valisi Ahmet Karabilgin’i sorumlu tutarken SHP ise yaşananları laikliğe karşı planlı bir saldırı olarak değerlendirmiş ve yaşananlardan İçişleri Bakanı Mehmet Gazioglu’nu sorumlu tutmuştur¹⁹⁸.

Sivas olaylarından sonra siyasilerin ortamı yatıştırıcı demeçlerine rağmen halk yaşananlara sessiz kalmamış ve otel yangınında yaşamını yitirenler için Ankara’da düzenlenen cenaze töreninde hükümet ve siyasiler aleyhine sloganlar atarak yaşananları protesto etmişlerdir. Yapılan incelemeler sonucu, Sivas Valisi Ahmet Karabilgin, Emniyet Müdürü Doğukan Öner, Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu, Belediye Meclis Üyesi Cafer Erçakmaz, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı ve Emniyet Genel Müdürü’nün görevlerine son verilmiştir¹⁹⁹.

Sivas hadisesini manşetlerine taşıyan gazetelere baktığımızda; Sabah gazetesi “*Alevi-Sünni Çatışması yok*” başlığıyla verdiği haberde Aziz Nesin’in “*Kur'an'ın devri bitmiştir*” sözlerini tahriklerin gerekçesi olduğunu yazmıştır²⁰⁰. Milliyet Gazetesi; “*Olay Konuşma*” manşetiyle verdiği haberde Aziz Nesin’in “*Türk milletinin yüzde altmışının*

¹⁹⁶ <https://minervadergi.org/2017/01/15/gurkan-timurlenk-yazdi-sivas-katliami/>, 11.02.2017.

¹⁹⁷ Deniz Kırca, **a.g.t.**, s. 31.

¹⁹⁸ Kemali Saybaşı, **a.g.e.**, s.66-68., Muzaffer Ayhan Kara, **a.g.e.**, s.255-256.

¹⁹⁹ Burhanettin Duran, **a.g.e.**, s. 29; “İnönü’ye Büyük Öfke”, **Sabah**, 07.07.1993, s. 1.

²⁰⁰ “Alevi-Sünni Çatışması yok”, **Sabah**, 03.07.1993, s.1.

aptal, tamamının da korkak olduğu” sözlerinin olaylara yol açtığını yazmıştır²⁰¹. Türkiye gazetesi; “Aziz Nesin’in ‘1400 yıl önce yazılan Kuran geçersizdir’ sözleri halkı galeyana getirdi...Sivas’ta fitne:35 Ölü” başlığıyla verilen haberde, etkinlikler için Sivas’a giden Aziz Nesin’in İslamiyet’e ağır hakaretler yağdırdığını, olaylara sebebiyet veren kişinin Nesin olduğunu ve Nesin’in güvenlik kuvvetleri tarafından bilinmeyen bir yere götürüldüğü yazılmıştı²⁰². Meydan gazetesi ise “Aziz Nesin’in konuşması halkı galeyana getirdi, Sivas’ta ayaklanma:40 ölü” haberiyle Aziz Nesin’in “ben dinsizim” demesinden sonra galeyana gelen on bin kişinin kültür merkezini taşa tuttuğu, Madımak Oteli’ni ateşe verdiğini yazmıştır²⁰³. Hürriyet Gazetesi ise Milliyet, Sabah, Türkiye ve Meydan Gazetelerinin aksine “Sivas’ta ‘Aziz Nesin’ isyanı” manşetiyle verdiği haberinde Pir Sultan Abdal etkinlikleri için Sivas’a gelen Aziz Nesin’in “Bin yıllık Kur’an’a neden inanayım. Bu yüzden Müslüman değilim” şeklindeki sözlerinin yerel basında abartılı bir şekilde yayınlandığını ve bunun kentte büyük bir tepki oluşturduğunu yazarak olaylardan yerel basını sorumlu tutmuştur²⁰⁴.

Sivas’ta meydana gelen olaylara tanıklık eden dönemin Sivas Hürdoğan Gazetesi Yazı İşleri Müdürü olan sosyolog Soner Doğan, Aziz Nesin’in konuşmasını tahrik edici bulanların aksine şunları söylemiştir:

"Aziz Nesin konuşma yaptığı zaman ben yanındaydım. Aziz Nesin'in konuşmasında tahrik edici zerre kadar bir şey yoktu. Bunu zaten kendisi itiraf etti. 'Ben Sivas'a geliyorum ama Pir Sultan Abdal hakkında herhangi bir bilgim yok' dedi. Ayrıca Aziz Nesin'in konuşma metnini biz ertesi gün yayınladık. Aziz Nesin'in konuşması tahrik edici değildi. Ancak Nesin'in Sivas'a gelişi bir tahrik olabilir. Çünkü o dönemde Aziz Nesin'e çok büyük bir tepki vardı²⁰⁵".

2 Temmuz 1993 tarihinde yaşanan Sivas olayları hakkında dönemin Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) Cumhuriyet Başsavcısı Nusret Demiral 19 yıl sonra yapmış olduğu açıklamasında Aziz Nesin’in konuşmasının tahrik edici olduğunu söyleyerek devamında şunları söylemiştir:

İslam dünyasında tepki yaratan “Şeytan Ayetleri” kitabının Türkiye’de de yayımlanmasını yürüten ve Türk toplumunda sergilediği hareketleriyle hiç de iyi izlenim bırakmayan Aziz Nesin’in, bu merasime (4. Pir Sultan Abdal Şenliği’ne) davet edilmesi ve geleneksel olarak Pir Sultan Abdal şenliklerinin her yıl Banas Köyü’nde yapıldığını düşünürsek; bu şenliğin Sivas İl Merkezine getirilmesi, kamuoyunda bu olayı hazırlamıştır.“(...)Aziz Nesin’in İslam Dini’ne karşı tutum ve davranışları ve açıklamaları, kapalı bir salonda

²⁰¹ “Olay Konuşma”, **Milliyet**, 03.07.1993, s.1.

²⁰²“ Sivas’ta fitne:35 Ölü” **Türkiye**, 03.07.1993, s.1.

²⁰³ “Aziz Nesin’in konuşması halkı galeyana getirdi, Sivas’ta ayaklanma:40 ölü”, **Meydan**, 03.07.1993, s.1.

²⁰⁴ “Sivas’ta ‘Aziz Nesin’ isyanı”, **Hürriyet**, 03.07.1993, s.1.

²⁰⁵ <http://www.haberler.com/sivas-olaylariyla-ilgili-gazeteci-soner-dogan-haber/>, 12.02.2017.

düzenlenen toplantıda terör örgütü militanları için saygı durumunda bulunulması, eylemin hazırlayıcı nedenleri arasında sayılabilir...Sivas ilinde meydana gelen bu vahim olay içinde; ‘Bu şenlik neden İl Merkezi’nde yapılmıştır? Neden Cuma gününe rastlatılmıştır? Neden genelde halk tarafından hareketleri hiç de hoş görülmeyen Aziz Nesin şenliğe davet edilmiş? Kendisine konuşmalar yapma imkanı tanınmış, neden şenlikte hiç ilgisi olmayan terör örgütü militanları için saygı durumunda bulunulmuş’ soruları cevapsız kalmaktadır”²⁰⁶.

2.3.5.3.Terör

Siyasi çalkantıların yüksek olduğu bu dönemde Terör olaylarında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Turgut Özal’ın vefatını gerekçe göstererek ateşkesi kaldırdığını açıklayan PKK, terörist eylemlerine devam etmiştir. 24 Mayıs 1993 tarihinde Bingöl yakınlarında Malatya’dan dönen askeri birliğe pusu kurarak 35 eri şehit etmiş²⁰⁷ ve 5 Temmuz 1993’te de Erzincan Başbağlar köyünde 27 erkeği kurşuna dizip 5 kadını da yakarak köyü ateşe vermiştir.²⁰⁸ Yine 22 Ekim 1993 tarihinde Diyarbakır Jandarma Bölge Komutanı Tuğgeneral Bahtiyar Aydın’ın Lice Jandarma Komando Bölük Komutanlığı Binası önünde şehit düşmesi²⁰⁹, Siirt’te 22 sivilin öldürülmesi PKK’ya yönelik operasyonları artırmıştır. PKK’nın bu eylemlerini ‘tam bir vahşet’ olarak niteleyen Cumhurbaşkanı Demirel ise; “İçeride ve dışarıda Türk Devleti’nin ve milletinin hangi çeşit bir vicdansızlık ve hunharca karşı karşıya olduğunu hala bilmeyen varsa, onlar da bu vahşete katılmış sayılacaklardır” diyerek teröre karşı tepkisini dile getirmiştir. PKK’nın bazı eylemlerini meşru gören DEP (Demokrasi Partisi) Genel Başkanı Hatip Dicle’nin açıklamaları hükümet kanadında reaksiyoner bir tavra dönüşmüş ve DYP tarafından DEP’li milletvekillerini ‘PKK’nın arkasında olmakla’ suçlamışlardır. Yargı ve silahlı kuvvetler çevrelerinde de çok sert tepki ile karşılanan DEP’in TBMM’den tasfiye edilmeleri sürecini hızlandırılmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Tansu Çiller ve DYP milletvekilleri, DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına olumlu bakmış ve nihayetinde DEP milletvekillerinin bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı da iltica etmiştir²¹⁰.

²⁰⁶ <http://www.on5yirmi5.com/haber/guncel/olaylar/96952/nusret-demiral-sivasi-aziz-nesin-tahrik-etti.html>, 12.02.2017.

²⁰⁷ “35 Erimizi Şehit ettiler”, **Tercüman**, 26.05.1993, s. 1.

²⁰⁸ “Köy basan Pkk”, **Sabah**, 07.07.1993, s. 1.

²⁰⁹ “Lice’de durum gergin”, **Türkiye**, 23.10.1993, s. 1.

²¹⁰ Muzaffer Ayhan Kara, **a.g.e.**, s. 250-251.

Yine bu dönemde İncirlik Üssü'nden kalkan ABD uçaklarının, PKK'ya yardım dağıttığı açıklamasını yaptıktan sonra 17 Şubat 1993 tarihinde Jandarma Genel Komutanı Org. Eşref Bitlis'in helikopterinin bilinmeyen bir nedenle düşmesi sonucu hayatını kaybetmesi²¹¹ ve 5 Haziran 1993 tarihinde gazete ve ajanslara gönderdiği bildiriye “1984 yılından bugüne kadar yapılan yanlışlar, ihanetler ve uygulamalar konusunda Türk kamuoyunun aydınlatılması gerektiğine inanıyor ve görüşmeler sonunda belirlenecek bir tarihte Türk basınıyla kamuoyu önünde Celal Talabani'nin ihanetleri ve PKK ilişkileri, Güneydoğu'daki gerçek durum, köy korucuları, itirafçılar, faili meçhul cinayetler hakkında ve bazı siyasilerin örgütsel konumları hakkında ve Güneydoğu Anadolu'daki olayların gerçekleri Türk milletinden gizleniyor, gerçekler hakkında açıklamalarda bulunacağımı beyan ediyorum” sözlerinden sonra 7 Haziran 1993 tarihinde Aydınlik gazetesi muhabiri Soner Yalçın ile mülakat gerçekleştiren ve hakkında Genelkurmay Başkanlığı tarafından soruşturma açılan emekli Jandarma Binbaşı Ahmet Cem Ersever'in²¹², 5 Kasım 1993 tarihinde Ankara'nın Elmadağ ilçesi yakınlarında elleri arkadan bağlanmış bir şekilde şüpheli ölümü²¹³ Türkiye'deki terör sorununu daha da karmaşık hale getirmiştir.

2.3.5.4. Güneydoğu Sorunu

Tansu Çiller seçim mitinglerinde terörle mücadelenin her şeyin üstünde olduğunu, Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin Talabani ve Barzani'ye fazla güvendiğini ve bu yüzden Güneydoğu'da ekonominin çöktüğünü ve ticaretin bittiğini açıklamıştır. Hükümet olarak ilk işlerinin Güneydoğu'daki ekonomiyi tekrar canlandırmak ve terörün bitirilmesi için gerekenin yapılacağını beyan etmiştir²¹⁴. Ayrıca Çiller, parti liderleriyle görüşerek Kürtçe eğitim ve Güneydoğu'ya yönelik birkaç saatlik Kürtçe yayın yapılması konusunda düşüncesini dile getirmiştir. Bu düşünce liderler ve Güneydoğu halkı tarafından olumlu karşılanmıştır²¹⁵. Ancak Çiller'in bu düşüncesine Cumhurbaşkanı Demirel, “Terör konusu

²¹¹ Adnan Akfırat, **Eşref Bitlis Suikastı**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997, s. 17-19., “Bitlis Paşa'ya Ağlıyoruz”, **Tercüman**, 18.02.1993, s.1.

²¹² Soner Yalçın, 29 Ekim 1993 tarihinde saat 19:20 sıralarında Aydınlik Gazetesinin telefonunun çalındığını ve bir kişinin “Kontrgerillacı Ersever'i infaz ettik. PKK adına arıyorum. Sıra Soner'de” deyip telefonu kapattığını, yine aynı saatlerde Sabah ve Özgür Gündem gazetesinin de arandığını ve aynı kişinin bu kez de “Türk intikam Tugayı adına arıyorum, Bitlis Paşanın katili Ersever infaz edildi” denilerek telefonun kapandığını ve 3 Kasım 1993 tarihinde ise gazete bürosuna Binbaşı Erseverin nüfus cüzdanının bir zarf içinde Soner Yalçın adına geldiğini, 2 gün sonra ise Cem Ersever'in ölüm haberini aldığını söylemiştir. Ayrıntılı bilgi ve Cem Ersever'in ayrıntılı itirafları hakkında bkz: Soner Yalçın, **Binbaşı Ersever'in İtirafları**, 20.baskı, İstanbul, Doğan Kitap, s.13-20.

²¹³ “Esrarengiz Cinayet”, **Hürriyet**, 06.05.1993., s.18., Soner Yalçın, **a.g.e.**, s.35-41.

²¹⁴ Derya Sazak, “Ekonomi Çöktü, PKK ayaklandı”, **Milliyet**, 08.11.1993, s.1.

²¹⁵ Saybaşı, **a.g.e.**, s.62-63.

kökünden çözülmeyen kültürel hiçbir mesele tartışmaya açılmaz. Açıldığı takdirde büyük hata olur. Taviz üzerine taviz verilir ve bunun sonu gelmez, Bölünmek istemiyoruz, sanırım bu bölünmeye gider, biz buna inanıyoruz” diyerek karşı çıkmıştır²¹⁶. Bu gelişmeler üzerine Çiller’in gazeteyle verdiği röportajında, ne zaman Güneydoğu sorununun demokrasi perspektifinden çözülebileceğini, bazı kesimlerin bu yaklaşıma karşı çıktığını söyleyerek çözümün ancak demokratik bir yolla çözülebileceğine inandığını söylemiştir²¹⁷.

Koalisyon protokolünde ise Güneydoğu bölgesinde yürürlükte olan “OHAL”ın yetki boşluğu yaratamayacak şekilde gerekli yasal düzenlemeler yapılarak kaldırılacağı ve koruculuk sisteminin kaldırılacağı amaçlanmıştır²¹⁸. Ancak geçen süre içinde OHAL kaldırılamamış, koruculuk sistemi²¹⁹ tasfiye edilmemiş, terör şiddetini daha da artırmıştır. Terör şiddetinin artırmasıyla birlikte birçok kişi yaşamını yitirmiştir. Özellikle Güneydoğuda birçok köy PKK’ya destek verdikleri gerekçesiyle gayri resmi olarak boşaltılmış ve halk mağdur edilmiştir.

2.3.6. 27 Mart 1994 Yerel Seçimleri

Tansu Çiller hükümeti görevindeki birinci yılını doldurmadan 27 Mart 1994 tarihinde yerel seçimler yapılmasına karar verildi. İlçe ve beldelerde gösterdiği başarıyı büyükşehir belediyelerinde gösteremeyen DYP için bu yerel seçimin önemi büyüktü. Bu seçim, Tansu Çiller için ilk seçim deneyimi olacaktı. Ayrıca başarı sağlarsa, 27 Mart 1994 yerel seçimleriyle “kongre başbakanı” eleştirilerinden kurtulacaktı. En önemlisi, Demirel geleneğinin 1968 yılından beri kazanamadığı İstanbul’da belediye başkanlığını kazanmış olacaktı.

²¹⁶ “Demirel’in Endişesi”, **Milliyet**, 14.07.1993.s.13.

²¹⁷ “Çiller Yetki Kararnamesini Demirel’le Yüz yüze Görüşecek”, **Hürriyet**, 24.07.1993., s.21.

²¹⁸ www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP50.htm, 15.02.2017.

²¹⁹ A.Cem Ersever’in Soner Yalçın ile yaptığı röportajında Geçici Köy Koruculuk(GKK) sisteminin yanlış olduğunu, koruculara verilen tüfeklere ve fişeklere “GKK” damgasının basılmasını, eğer “GKK” yazılı mermilerin, tüfeklerin PKK’da çıkması durumunda korucuların PKK’ya yardım ettikleri anlamamız gerektiğini söylemiştir. Korucular arasında PKK ile samimi olarak dövüşen sayının az olduğunu ve koruculuk sisteminin yanlış olduğunu söyleyerek bu sistemin ekonomiye zarar verdiğini açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Soner Yalçın, **a.g.e.**, s.55-56.

Bu yerel seçimlere, ANAP, DYP, SHP, CHP ve RP olmak üzere toplamda 13 parti katılacaktı²²⁰. Ancak partilerin güçlü adaylarla seçime gitmesi oyların bölünmesine yol açtı. Seçim kampanyasının ilk mitingini 18 Aralık 1993 tarihinde başlatan Çiller, “Kırat”, “Baba”, “Süvari” adlı seçim otobüsleriyle Eskişehir, Afyonkarahisar, Sinop, Sakarya, Rize, Ankara, Kastamonu, Sivas, Amasya, Edirne, Balıkesir, Çanakkale, Isparta, Denizli, Manisa, Antalya, Adana, Malatya, Aydın, Muğla, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, İstanbul ve İzmir’de halka seslendi²²¹. Çiller konuşmalarında özellikle terörle mücadele konusuna ağırlık vermiş ve DYP’ye verilecek her oyun PKK’ya karşı bir darbe olacağını vurgulamıştır²²². Çiller ayrıca seçim mitinglerinde kadın seçmenlerin desteğini almak için kadın seçmenlere eşarplar dağıtmış²²³ ve içerisinde Çillerin kadınlarla çektiği resimlerin olduğu ve Türk kadınının toplumda hak ettiği yere mutlaka getirileceğini yazan mesajlardan oluşan “Tansu Çiller’den Kadınlara Mektup” adlı mektubu göndermiştir²²⁴. Tansu Çiller, mitinglerde genel olarak seçimi kazanması halinde yapacakları icraatları konu alan konuşmalar yapmıştır. Demirel ise Çiller’in seçim kampanyasında yanlış yaptığını ve seçimlerde DYP’nin iktidardayken yaptığı icraatları ve başarıları anlatması gerektiğini söylemiştir²²⁵. RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan; seçim mitinglerinde “Adil Düzen”²²⁶ sloganıyla hareket etmiş, seçimi kazanmaları halinde kan ve gözyaşının akmadığı, barış ve huzurun olacağı, rüşvetin kazanacağı, enflasyonun olmayacağını, işsizliğin önleneyeceğinin, kadının saygınlık kazanacağını söylemiştir²²⁷. İl, İlçe ve belde teşkilatlarıyla kapı kapı dolaşarak adil düzeni anlatılmış ve bu sistemle Güneydoğu ve terör sorununa çözüm

²²⁰İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı için İlhan Kesici, Şişli için Gülay Atığ ANAP saflarına katılırken; Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığına şehirciliğin sembol isimlerinden Rüştü Yüce, İzmir’e de Işın Çelebi aday olmuştur. DYP, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı için Bedrettin Dalan’ı aday göstermiş, Kadıköy’de de Barış Manço DYP aday olmuştur (Barış Manço, listeler kesinleşmeden adaylıktan çekilmiştir). DYP’nin İzmir adayını ise Burhan Özfatura olmuştur. Yani DYP, 1984-1989 döneminde ANAP’tan belediye başkanlığı yapmış, 1989’da da yine ANAP’tan aday olmuş iki ismi, İstanbul ve İzmir’den aday yapmıştır. SHP, İstanbul’da sanatçı ve yazar Zülfü Livaneli’yi, Ankara’da Korel Göymen’i ve İzmir’de de Yüksel Çakmur’u aday göstermiştir. CHP Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı için 1970’li yılların unutulmaz belediye başkanı Ali Dinçer’i aday göstermiş, Dinçer partinin en önemli aday olmuştur. Partiler adaylara çok önem vermiştir ama, yerel seçimler belediye başkanlığı seçimlerinden ibaret değildir. İl genel meclisi ve belediye meclisi üyelikleri ayrıca muhtarlık seçimleri de yerel seçimlere dahildir. RP, 1989’dan itibaren mahalle mahalle, ev ev dolaşmış, sistemli bir şekilde örgütlenmişti. Her mahallede bir komisyon kurmuş, her sandık ve her bina için sorumlu kişi belirlemişti. Bu nedenle RP diğer partilerin pek önemsemediği muhtarlık seçimlerine verdiği önem sayesinde büyükşehirlerin nabzını elinde tutmuştu. RP, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı için Recep Tayyip Erdoğan’ı, Ankara için ise Melih Gökçek’i aday göstermiştir. Bkz. M.Serhan Yücel, **Çankaya’dan Beştepe’ye**, İstanbul, Ülke Yayınevi, 2016, s.188.

²²¹ Bkz: **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1993–26 Mart 1994.

²²² Bkz: **Milliyet**, 19 Aralık 1993–26 Mart 1994.

²²³ “Çiller Eşarpları Kapışılıyor”, **Sabah**, 25.03.1994, s.1.

²²⁴ “Başbakan Çiller’in Kadın Seçmene Mektubu”, **Milliyet**, 14 Mart 1994, s.9.

²²⁵ Yavuz Donat, “Süleyman Bey’in Yazılmamak Kaydıyla Anlattıkları”, **Milliyet**, 24 Mart 1994, s. 2

²²⁶ “Adil Düzen Teminatı Veriyoruz”, **Sabah**, 16.03.1994.,s.1.

²²⁷ “RP, Türkiye için yol gösteriyor”, **Türkiye**, 16.03.1994., s.1.

getireceklerini beyan etmişlerdir. Mesut Yılmaz ise; seçim mitinglerinde halka Türkiye'nin üstesinden gelemeyeceği hiçbir sorunun olmadığını, ANAP'ın bunu icraatıyla ispatlamış tek parti olduğunu, milletin boş vaatlerle oyalanmaması gerektiğini, Türkiye'nin boşa harcanacak vaktinin olmadığını ve Türkiye'nin DYP-SHP koalisyonuna mahkum olmadığını ANAP iktidarıyla ülkenin önünün açılacağını söyleyerek oy istemiştir²²⁸.

Bu şartlarda 27 Mart 1994 tarihinde yapılan yerel seçimlerde DYP, % 21.5 oy oranıyla birinci, ANAP % 21.1 oy oranıyla ikinci, RP %19.1 oy oranıyla üçüncü ve SHP ise %13.4 oy oranıyla dördüncü parti oldu²²⁹. Seçimin sürpriz partisi ise Necmettin Erbakan liderliğinde "Adil Ekonomik Düzen" sloganıyla seçime giren Refah Partisi idi. İstanbul ve Ankara da dahil olmak üzere 327 belediye başkanlığını kazanan RP'nin seçim propagandalarında 'Adil Düzen' in yerel yönetimler de dahil ekonomi, dış politika, sosyal, kültürel, çevre ve kentleşme gibi birçok alanda gerçekleştirileceğini ifade etmesi, mevcut ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın da etkisiyle seçmen karşısında diğer partileri geri planda bırakmış ve RP'yi güçlü bir alternatif olarak ön plana çıkarmıştır²³⁰.

Bu seçimde ANAP, il ve ilçe merkezi belediyelerinde DYP'den daha fazla belediye başkanlığı kazanmıştır. Yerel seçimlerde 6 milyon oy alan ve en başarılı olduğu belediye kademesi kasaba belediyeleri olan DYP; ilçe belediyelerinde birinciliği ANAP'a kaptırmış, il belediyelerinde de RP ve ANAP'tan sonra üçüncü sıraya yerleşmiştir. RP'nin İstanbul adayı Recep Tayyip Erdoğan, Ankara adayı ise Melih Gökçek seçimi kazanmış, RP, toplamda 6 büyükşehir belediye başkanlığı kazanmış²³¹, illerde de 22 belediye başkanlığı olarak büyük bir başarıya imza atmıştır. İl belediye başkanlıklarında ilk sıraya yerleşmiş olan RP, ilçe merkezi belediyeleri ile kasaba belediyelerinde ise ancak dördüncü olabilmıştır²³².

²²⁸ "Türkiye'nin önünü açalım", **Sabah**, 25.03.1994., s.12-13.

²²⁹ **Resmi gazete**, sayı:21927, 7 Mayıs 1994, s.15-18.

²³⁰ Zübeyde Süllü, **1994 Yerel Seçimleri'nde Refah Partisi'nin Mesaj Stratejileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, 1998, s.63-70.; Işıl Tuna, **Necmettin Erbakan'ın Siyasi Hayatının Türk Siyasi Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 85-86.

²³¹ "Hayırlı Olsun", **Milli Gazete**, 28.03.1994, s.1.; "Rehaf Dönemi Başladı", **Milli Gazete**, 30.03.1994, s.1.

²³² Bu seçimde DYP %21.5 oy oranıyla birinci parti olurken, ANAP %21.1, RP %19.1, SHP %13.4, DSP %8.7, MHP %8.0, CHP %4.6, BBP % 1.3, DP %0.5, MP %0.5, YDP %0.5 ve İP %0.3 oy oranı almışlardır. Bkz:M. Serhan Yücel, **Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**, s.142-143.

2.3.7.Koalisyon Dönemi Siyasal Gelişmeler

Tansu Çiller Başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyonu döneminde yaşanan ekonomik kriz ve mevcut sorunların etkisiyle yerel seçimlerinden hemen önce hükümet ve siyasi partiler kanadından önemli açıklamalar yapıldı. DYP milletvekili ve TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, ülkeye istikrar getirecek bir formül olarak ‘Milli Koalisyon’ kurulması önerisinde bulundu. Bunun yanı sıra RP’ye, Libya’daki İslam’a Çağrı Cemiyeti’nden 500 bin dolarlık yardım edildiği iddia edildi. Başbakan Çiller de RP’nin Bosna için Türkiye’de topladığı paraları ilgili mercilere aktarmadığını iddia etti. Koalisyonu sarsan bir diğer olay ise, ANAP’lı 93 milletvekilinin imzasıyla TBMM’ye sunulan ve Tansu Çiller’in mal varlığıyla ilgili önerge olmuştu. Bu önerge 187 kabul, 203 ret oyuyla reddedildi. İşin ilginç, söz konusu önerge oylamasında DYP ve SHP’li bazı milletvekillerinin “evet” demesiydi. Bu ise her iki partide parti içi muhalefetin varlığını göstermişti. Çok geçmeden DYP ve SHP’den birçok milletvekili istifa etti. SHP’de yaşanan istifalar ve İSKİ²³³ yolsuzluk skandalının yaşanması DYP ve SHP’ye güç kaybettirirken RP’nin etkili bir seçim propagandasına zemin hazırlamıştır²³⁴.

Bir yandan partiler propaganda hazırlığı yaparken diğer taraftan artan terör olayları ve kendini gösteren ekonomik sıkıntılar siyasi dengelerin değişmesine yol açmış ve bu durum 27 Mart yerel seçimlerinde kendisini net bir şekilde göstermiştir. Hükümette yaşanan ilk değişim, Erdal İnönü’nün siyaseti bırakacağını açıklamasının ardından 11 Eylül 1993’te yapılan SHP’nin 4.Olağanüstü Kurultayı’nda Murat Karayalçın’ın genel başkanlığa

²³³ İSKİ skandalının odak noktası ise SHP’li Nurettin Sözen’in başkanlığındaki İstanbul Büyükşehir Belediyesine bağlı çalışan İSKİ’nin genel müdürü Ergun Göknel’dir. Göknel’in kendisinden 29 yaş küçük olan ve İSKİ’de çalışan Feray Karvar’la olan ilişkisinden sonra eşinden anlaşmalı olarak boşanmak istemesi, yolsuzluk skandalını ortaya çıkarmış ve Göknel’in eşi Nurdan Erbuğ’un bütün bu olaylarla beraber İSKİ’de yaşanan yolsuzlukları gazetelere açıklamasıyla da olay siyasi bir krize dönüştü. Neticede Nurettin Sözen’le beraber bazı İSKİ çalışanları ve müteahhitler farklı davalardan yargılanmış, Ergun Göknel ise, İSKİ’ye fahiş fiyata klor satın aldığı ve zimmet suçlamaları olmak üzere iki ayrı davadan yargılanarak 11 yıldan fazla hapis cezası aldı. Yıllar sonra söz konusu olayla ilgili kendisiyle yapılan röportajda Göknel, hadiseyi tüm açıklığıyla anlatarak çeşitli itiraflarda bulundu: “Ayrılmama karar verdiğimi eşime söylediğimden aşağı yukarı dört saat sonra iş pazarlığı döndü. ‘Bana ne vereceksin’e döndü. Benim zaten bir hazırlığım vardı bu konuda. Sessiz sedasız ayrılmayı taahhüt ederek bir miktar üzerinde anlaştık...Bu rakam, Çiftelhavuzlar’da bir daire vardı, onun verilmesi, yeni bir araba alınmasıydı ve de 800 bin dolardı. Bunun toplamı aşağı yukarı 1 milyon dolar. Evi hariç tutarsanız 1 milyon dolar tutuyordu. 800 bin dolarını döviz olarak nakit ödedim... Suç işlemedim ama kusurlarım, hatalarım vardı. Şöyle söyleyeyim; mesela yüksek değerde hediyeler kabul ettim, ama nakit olayı olmadı hiçbir zaman. Şimdi aslına bakarsanız bunun da olmaması lazım. Hediye de kabul edilmemesi lazım ama ettim, fakat bugün o mevkide olsam etmem. O zaman ‘Bağışları toplarım’ dedim, ama bugün yapmam. Orada bir yanlış yaptık. İkinci yanlış, böyle önemli bir görevdeyken boşanma, evlenme, aşk olaylarını gündeme taşımam. Olay zaten sosyal olarak da yanlıştı, ailevi olarak da yanlıştı. Bkz. Nedim Yalansız, a.g.e., s. 461-466; Mehmed Ali Birand, **Son Darbe:28 Şubat**, s. 43-45.

²³⁴ Burhanettin Duran, a.g.e., s. 30-31.

seçilmesinden sonra başbakan yardımcısı olmasıydı. Bu süreçte Hükümetin ‘Kanun Hükümünde Kararnamelerle (KHK)’ hareket etmesini sağlayan yetki yasası, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Buna gerekçe olarak da TBMM’ye ait yetkilerin sınırsız bir şekilde hükümete devredilmesinin anayasaya aykırı olduğuydu. ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’ın başvurusu sonucu iptal edilen yetki yasası sonrasında Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş’in görev süresinin uzatılması, PTT’nin özelleştirilmesi, üniversitelerdeki kontenjan artırımını gibi kararnamelerin akıbeti de tehlikeye girdi. Diğer taraftan Dünya Bankası’nın Türkiye hakkındaki olumsuz raporunda ekonomik kriz uyarısı yapması ve TÜSİAD’ın kötüye giden ekonomiye yönelik ikazları koalisyonun geleceğini tehlikeye düşüren önemli gelişmelerdi. Ayrıca Merkez Bankası Başkanı Rüştü Saraçoğlu’nun Merkez Bankası Vakfı’nın hesap ve harcamalarının denetlenmesinden rahatsızlık duyarak istifa etmesi ve onun yerine göreve gelen Bülent Gültekin de benzer gerekçelerle hükümeti suçlayarak istifa etmesi hükümeti iyice zor durumda bıraktı. Siyasi ve ekonomik alanda yaşanan bu kargaşanın yanı sıra terör eylemlerinin şiddetinin artması Başbakan Çiller’in kabinede revizyona gitme kararı almasına neden oldu²³⁵. Nitekim bir süre sonra DYP’li 20 milletvekili, Çiller’in kabinedeki revizyonu rahat yapabilmesi için istifa etti. Çiller’in 28 Kasım 1993 tarihinde yaptığı bu revizyon sonrasında Sağlık Bakanı Rıfat Serdaroğlu ve Devlet Bakanları Güneş Müftüoğlu, Mehmet Gazioğlu, Ahmet Şanal ve Mustafa Çiloğlu kabine dışı kalırken, yerlerine Abdülbaki Ataç, Nurhan Tekinel, Ali Şevki Erek ve Mehmet Ali Yılmaz atanmış, Sağlık Bakanlığı’na ise Kazım Dinç getirilmiştir²³⁶.

Bu dönemde hükümet içerisinde yaşanan bir diğer kriz de, Terörle Mücadele Yasası ile ilgili olarak DYP’nin laikliği hedef alan gösterilerin ve propagandaların terör suçu olmaktan çıkarılmak istenmesi olmuştur. Bu ise SHP kanadında laiklik hassasiyetini ön plana çıkarmış, yasadaki laiklik unsurlarının zayıflatılması halinde koalisyondan çekileceğini belirtmişti. Nihayetinde maddeye “şiddet ve eylem içermesi” şartıyla terör kapsamına alınması kararına varıldı. Ayrıca, Çiller’in Genel Kurmay Başkanı ile birlikte hazırladığını söylediği yasa taslağı da DYP ile SHP arasında bir diğer anlaşmazlık konusu olmuştu. Bu yasa taslağında PKK’nın Güneydoğu’daki esnafa uyguladığı ‘kepenk ve kontak kapama’ eylemlerine katılanların da teröristler gibi cezalandırılmasını öngörmesiydi. Bu tasarı, SHP Merkez Yönetim Kurulu’nda tartışıldıktan sonra reddedildi. Hemen sonrasında HEP milletvekillerinin dokunulmazlık dosyaları gündeme gelmişti. Bu durum SHP kanadını

²³⁵ Nedim Yalansız, **a.g.e.**, s. 457-459.

²³⁶ Hüseyin Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s. 162.

ciddi bir endişeye sevk etmişti. SHP ile ittifak yaparak Meclis'e giren HEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılarak cezalandırılmaları, SHP'nin seçmen nazarındaki meşruiyetini de ortadan kaldıracak ve neticede bu durum seçimlere de yansiyacaktı²³⁷.

2.3.8. Koalisyon Dönemi Dış Politika

Çiller başbakanlığında kurulan DYP-SHP 50. hükümeti programında Türkiye'nin, Atlantik-Avrupa ve Avrasya kuşakları içinde özel konumunun etkisiyle, Batı camiası ile bütünleşen bir ülke ve İslâm âleminin demokratik, laik ve çağdaş bir üyesi oldukları belirtilmiştir. Bu yüzden Türkiye, dış politika açısından bölgede ve dünyada yeri yadsınamayacak bir yerdedir. Uluslararası güvenlik kurumları Bosna-Hersek ve Kafkasya'da saldırganlığın önlenmesinde başarılı olamadıkları için Atlantik-Avrupa güvenliğinin temel taşı konumundaki NATO'nun ve Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi ile AGİK'in güçlendirilmeleri için Türkiye'nin çaba harcayacağı dile getirilmiştir. Dolayısıyla güvenlik ve işbirliğinin sağlam temellere oturtulması, bütünleşmiş bir Avrupa'nın ön koşulu olarak görülmektedir. bu nedenle Türkiye'nin Avrupa Birliği içerisinde yer almasının gerekliliği vurgulanmış ve 50.Hükümet olarak Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesi için çaba sarf edileceği dile getirilmiştir²³⁸.

Göreve yeni başlayan Çiller'i bekleyen dış politikadaki önemli mesele Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ı işgal etmesiydi. Karabağ'ın işgali gerek Karadeniz, gerekse Hazar havzasının ekonomik gelişiminin ve bölgesel entegrasyonun en önemli engellerinden biri olarak görülmüştür. Bu nedenle işgalin son bulmasını ve sorunun çözülmesini sağlamak sadece Azerbaycan'a değil aynı zamanda bölgenin diğer ülkelerine de büyük katkı sağlayacaktı. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması dış politikamızın esas amacı kabul edilmiştir²³⁹. Nitekim Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerimiz 1 Kasım 1993 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" kapsamında devam etmektedir ve bu anlaşmaya göre tarafların birbirlerini "en çok kayıran ülke statüsü" tanımaları kararlaştırılmıştır²⁴⁰. Karabağ'ın işgali esnasında Azerbaycan'da iktidar değişimi olmuş ve

²³⁷ Şaban Sevinç, **Yenilmiş Komutanlar Müzesi**, 1.baskı, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000, s. 103; Hüseyin Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s. 161-162.

²³⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP50.htm>, 21.02.2017.

²³⁹ Reha Yılmaz, "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi** 2, 2013, s.78-79. Bkz: http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/2121054453_Makale-5.pdf, 21.02.2017.

²⁴⁰ Kenan Doğan, **Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinde Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İzmir, 2001, s.113.

Meclis Başkanı Haydar Aliyev yönetimi devralmıştır. Haydar Aliyev, cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in²⁴¹ yetkilerini de üstlenmiş ancak Başbakan Çiller, cumhurbaşkanı olarak Elçibey'i tanıdıklarını ifade etmiştir. Bu gergin ortamda Bakü-Ceyhan petrol hattı sorunu gündeme gelmişse de Aliyev yönetimi, anlaşmayı iptal etmemiştir. Gelişen süreç içerisinde iki ülke arasındaki gerginlikler yerini dostluğa bırakmıştır. Bosna Hersek konusunda daha aktif bir politika izleyen Çiller, burada yaşayan Müslümanların Sırp katliamından korumak ve kurtarmak için etkin bir siyaset izledi ve 1994 yılında Pakistan Devlet Başkanı Benazir Butto²⁴² ile birlikte bölgeye giderek yaşanan insanlık dramına son verilmesi çağrısında bulunmuştur²⁴³.

Uluslararası ekonomik ilişkilere ve uluslararası ilişkilere büyük önem veren Çiller hükümeti, bölgesel entegrasyon ve serbest ticaret ortamının oluşturulmasında Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri (GATT)'ne verdiği desteği dile getirerek bu kapsamda KİB, AB ve EFTA(Avrupa Serbest Ticaret Birliği) gibi örgütlenmelerin önemini vurgulayarak, yabancı sermayeyi bölgeye çekmeyi planlamış ve böylece Türkiye'nin önemini artmasını

²⁴¹ Azerbaycan eski Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, Nahçıvan'ın Keleki kasabasında doğdu. Asıl adı, Ebulfez Kadir Güloğlu Aliyev olan Elçibey, Azerbaycan Bakü Devlet Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Elçibey, 1970'li yıllarda, eski SSCB topraklarına dahil olan Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele etmeye başladı. 1976 yılında Sovyetler'e karşı propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklandı ve 1978 yılında şartlı olarak serbest bırakıldı. Ebulfez Elçibey, 1988-1989 yıllarında Azerbaycan halkına bağımsızlık mücadelesi yolunda öncülük ederek, halkından büyük destek gördü. Elçibey, aktif siyasi hayatına 1989 yılında, Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin (AHCP) başına geçerek başladı. Azerbaycan, SSCB'nin 1990'da dağılmasının ardından 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını resmen ilan etti. Ayaz Muttalibov'un kısa süren cumhurbaşkanlığının ardından, Ebulfez Elçibey 7 Haziran 1992'de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı oldu. Elçibey 22 Ağustos 2000'de 62 yaşında tedavi gördüğü Ankara'da hayatını kaybetmiştir.bkz: <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=6>, 17.02.2017.

²⁴² Benazir Butto, 21 Haziran 1953 tarihinde Pakistan'ın Karaçi şehrinde doğdu. Babası eski Pakistan devlet başkanı ve başbakanı Zülfikar Ali Butto'dur. Eğitimini Oxford Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Bunun yanında Harvard Üniversitesi'nde de lisans eğitimi aldı. Butto, öğrenimini bitirdikten sonra ülkesine geri döndü. Babasının tutuklanıp idam edilmesinden sonra bir süre ev hapsinde kaldı. 1984 senesinde yurt dışına çıkmasına izin verilmesiyle İngiltere'ye yerleşti. Burada babasının tarafından kurulan Pakistan Halk Partisi'nin başına geçti. 1987 yılında çimento fabrikatörü Asif Ali Serdari ile evlendi. Bu birliktelikten Bilavel, Bahtiyar, Asife isimlerinde 3 çocukları oldu. 1988'de Pakistan'da yapılan serbest seçimle Benazir Butto iktidara gelerek ülke tarihinin ilk kadın başbakanı oldu. Fakat yolsuzluk suçlamaları sebebiyle askeri güçleri tarafından Butto hükümeti devrildi. 1993 yılında Butto yeniden seçildiyse de, 3 yıl sonra hükümet yine yolsuzluk suçlamaları altında, devlet başkanı Faruk Leghari tarafından düşürüldü. Ancak herhangi bir suç teşkil edecek bir dosya bulunamadı. 1999'da, Pervez Müşerref'in öncülüğünde gerçekleşen askeri darbe sonrasında Pakistan'ı terk etmek zorunda kaldı. Daha sonra Birleşik Arap Emirlikleri'ne gelerek Dubai şehrine yerleşti. 2007 yılında yapılacak olan seçime katılmak için Pakistan'a dönüş kararı alan Butto'ya karşı, El-Kaide örgütünün saldırı tehdidinde bulunması üzerine, Müşerref, Butto'nun dönüşünü ertelemesini ve yüksek mahkemenin kendisiyle ilgili af istemine ilişkin kararını beklemesini istedi. Bu isteğe uymayan Benazir Butto, 18 Ekim 2007 gecesi, 8 yıllık sürgünden sonra Pakistan'a geri döndü. Ancak yandaşlarının sevgi gösterileriyle karşılanan Butto'ya yönelik bombalı bir suikast girişiminde bulunuldu. Ancak bu saldırıdan yara almadan kurtuldu. Yapılan suikast girişiminde 138 kişi öldü, 248 kişi de yaralandı. Fakat 27 Aralık 2007 tarihinde Ravalpindi'de gerçekleştirilen bombalı saldırıdan kurtulmayarak hayatını kaybetti.bkz: http://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Benazir_Butto, 17.02.2017.

²⁴³ Burhanettin Duran, a.g.e., s. 59-62.

amaçlamıştır. Ayrıca Çiller, Milli savunma, istihbarat ve dış politikayı birbirinin tamamlayıcısı olarak görmüş ve bu anlayışla savunma sanayisinin geliştirilmesi için çalışarak Türkiye'nin etkinliğinin artırılması hedeflenmiştir. Çiller hükümetinin dönem itibarıyla dış politikasını uluslararası barışa yönelik işbirliği ve demokratikleşme hareketlerinin hız kazanmasıyla, bloklar arası rekabetin son bulması gibi konular oluşturmuştur. Fakat Çiller, dış politika konusunda en çok AB ile ilişkiler konusuna ağırlık vermiştir. Özellikle AET ile ilişkiler kapsamında sanayi ve tarım sektöründe rasyonelleşmenin bir öncüsü olarak ortak pazar içinde Türkiye'nin yer alması gerekliliğini vurgulamış ve Türkiye'siz bir Avrupa'nın başarılı olamayacağını belirtmiştir²⁴⁴.

2.3.8.1. Gümrük Birliği

Belçika, Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında 18 Nisan 1951 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Gümrük Birliğinin temelini oluşturmaktadır. Bu birliktelik ile üye ülkeler arasında gümrük birliği, ulaştırma, tarım ve rekabet gibi birçok alanda, ortak politikalar oluşturulması, ekonomik ve parasal birlik kurulması, ekonomik politikaların yakınlaştırılması, ortak bir dış politika ve ortak bir güvenlik politikası kurulması amaçlanmıştır²⁴⁵. Türkiye-AB Gümrük Birliğinin temeli ise 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmasıyla atılmış ve 1963 yılında AB ile imzalanan Ankara Anlaşmasıyla da üç aşamalı bir üyelik süreci üzerinde mutabakata varılmıştır. Söz konusu anlaşma gereğince Türkiye, “Hazırlık Dönemi”, “Geçiş Dönemi” ve “Son Dönem” olmak üzere üç aşamada AB'ye katılacaktı. 1 Ocak 1973 tarihinde Katma Protokol²⁴⁶'ün yürürlüğe girmesiyle Geçiş dönemi başlamıştır. Bu dönemde Türkiye, AET menşeli sanayi ürünlerine uyguladığı gümrükleri kademeli şekilde 12 yılda kaldırmayı öngörmüş, dolayısıyla 22 yıllık bir geçiş süreci belirlenmiştir.

²⁴⁴Yavuz Yüce, **Türkiye’de Siyasi Partilerin Dış Politika Programları (1983-2007)**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Aydın, 2012, s.195-198.

²⁴⁵ Mustafa Hatipler, “Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması ve Anlaşma'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Kırgızistan, 2012, S. XXIX, s. 5.

²⁴⁶ Katma Protokol'ün önemli maddeleri şu şekildedir: ‘Malların Serbest Dolaşımı’ başlıklı I. Kısımda (md.2-35) değinilen konular arasında, sanayi ürünleri için Gümrük Birliği kurulması, Ortak Gümrük Tarifesinin Türkiye tarafından kabulü ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasının esasları gibi bölümler yer alır. ‘Kişilerin ve Hizmetlerin Dolaşımı’ konusunu ele alan II. Kısımda, Türkiye ve Topluluk üyesi ülkeler arasında işçilerin serbest dolaşımı ile yerleşme hakkı, hizmet edimi ve ulaştırma başlıkları incelenmiştir. (md.36-42). ‘Ekonomi Politikalarının Yaklaştırılması’ kısmında ise, Topluluğun rekabet, vergileme ile ilgili hükümlerine ve mevzuatına Türkiye'nin nasıl uyum sağlayacağı; ekonomi ve ticaret politikalarının koordinasyonu konularına değinilmiştir. (md.43-48). **Bkz:** <http://www.ekonomi.gov.tr>, 17.02.2017.

Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. 5 Temmuz 1993 tarihinde güven oyu alan DYP-SHP koalisyon hükümetinin protokolünde Avrupa Birliği ile ikili ilişkiler konusunda atılacak adımlar şu şekilde belirtilmiştir:

“Kıta genelinde güvenlik ve işbirliğinin sağlam ve kalıcı emellere oturtulmasının, Avrupa bütünleşme hareketinin başarısı için de zorunlu olduğu görüşündeyiz. Geleceğin Avrupa Birliği ancak Türkiye'yi de kapsayan doğal boyutları içerisinde gerçekleşebilir. Hükümetimiz, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerimizin, tam üyelik perspektifi doğrultusunda geliştirilmesi ile Türkiye'nin Avrupa güvenlik ve savunma kimliği bağlamında da tam üye olarak yer alması yönünde azami çaba gösterecektir. Türkiye ile Topluluk arasında 1995'de yürürlüğe girmesi öngörülen gümrük birliğinin gerçekleşmesi, bu çabalarımızın önemli bir aşamasını oluşturacaktır²⁴⁷”.

Brüksel'de yapılan Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında Gümrük Birliği'nin sürdürülmesi ve tamamlanması için gerekli koşullar kabul edilmiştir²⁴⁸. Brüksel'de koşulların kabul edilmesiyle “ulusa sesleniş” programı yapan Başbakan Çiller, “Haydi Türkiye” çağrısını yapmıştır²⁴⁹ yine Çiller, üç yıl içerisinde AB'ye tam üye olunacağını söyleyerek ederek görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Ben bu iddianın arkasındayım ve bu olur. Hem de zannedildiği kadar da zor olmaz. Bunun somut bazı işaretleri var. Eski Doğu bloku ülkelerinin tam üyelik konusunda Türkiye'nin önüne geçmesini kimse içine sindiremez. Avrupa Türkiye'yi dışlamaya cesaret edemez. Bu konuda benim imajım Türkiye için çok yararlı olacaktır. Ben geçen yıl Türkiye Gümrük Birliği'ne girer dediğim zaman da kimse inanmamıştı. Şimdi bu yeni iddiayı ortaya atıyorum ve bu yeni iddiayı çok daha gerçekçi buluyorum. Çünkü Türkiye Avrupa'ya çok lazım...²⁵⁰”.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin kararları 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmesiyle üç aşamalı süreci tamamlanmıştır²⁵¹. Buna göre, Türkiye ile AB arasındaki Ortaklık Konseyi kararıyla; taraflar arasında sanayi ürünlerinin ihracat ve ithalatındaki gümrük vergileri ile benzer vergi ve kısıtlamaların da ortadan kaldırılmasına karar verilmiş, Ortaklık Konseyi kararı gereği tarım ve hizmetler Gümrük birliğine dahil edilmemiştir²⁵².

²⁴⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP50.htm>, 17.02.2017.

²⁴⁸ Ortaklık Konseyinin 95/1 kararları şu şekildedir: Malların serbest dolaşımı, Teknik Mevzuat uyumu, Ortak Ticaret Politikasına uyum, AB'nin tercihli gümrük rejimlerinin üstlenilmesi, Türkiye'nin Topluluk Ortak Tarım Politikası'na uyumu ve tarım ürünleri ticaretinde uygulanacak tercihli rejim, Gümrük Kodu'na uyum ve karşılıklı işbirliği, Yasaların yakınlaştırılması, Kurumsal hükümler (Gümrük birliği ortak komitesi, danışma ve karar usulleri, uyuşmazlıkların çözümü, korunma tedbirleri). Bkz: <http://www.ekonomi.gov.tr>, 17.02.2017.

²⁴⁹ “Çağ Açan İmza”, **Hürriyet**, 07.03.1995, s.1.

²⁵⁰ “En Geç 98'de Avrupa Birliği'ne Tam Üyeyiz”, **Hürriyet**, 07.05.1995, s. 1.

²⁵¹ Azmi Özcan, **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayınları, 2011, s.9.

²⁵² Mustafa Hatipler, **a.g.d.**, s. 6-7.

Bu dönemde DEP'in kapatılması ve Milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması gündeme gelmiştir. Bu durumda DEP'in kapatılmasına yönelik Avrupa Parlamentosu'ndan tepki ve kınamalar olmuştur. Çiller konuyla ilgili "Bunlar bizim iç işimiz. Biz haklı davamızı dünyaya anlatırız" demiştir. Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın ise; "Türkiye'nin içişlerine müdahale edilmesine izin vermeyiz. Ne olup bittiğini incelememişler bile" diyerek tepkisini dile getirmiştir²⁵³. Ayrıca Avrupalı Parlamenterler, Türkiye'de demokratik seçim yapılamayacağını iddia etmiş, Türkiye'nin her şeyin tartışıldığı açık bir ülke olduğunu savunan Demirel, "milletin hür iradesine dayanan parlamento, hür yargı organı, hür basın ve diğer anayasal kuruluşlar görevinin başındadır"²⁵⁴ diyerek Türkiye'nin tepkisini en üst düzeyde dile getirmiştir. Yaşanan bu olumsuz gelişmelere rağmen, Başbakan Çiller, Gümrük Birliği konusunda kararlı bir tutum sergileyerek Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasında birliğin gerçekleştirileceğini söylemiştir²⁵⁵. Tüm bu olumsuzluklara rağmen DEP'li milletvekilleri Avrupa Konseyi toplantısına davet edilmiş, Çiller ise; Avrupa'daki bazı odakların DEP olayını istismar etmeye çalıştığını söylemiştir²⁵⁶.

Demokratik Sol Parti Başkanı Bülent Ecevit, yakın dönemde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılmasını mümkün görmediğini, bu girişimin "*eli kolu bağlı, denize atılmak*" anlamına geldiğini savunmuştur. Türkiye'nin gümrük birliğine hazırlıksız bir şekilde sürüklendiği, Avrupa Birliği'nin Türkiye pazarında büyük çıkarı bulunduğunu ancak Türkiye'nin bunu pazarlık gücüne dönüştüremediğini, Avrupa'nın dış satım ve gümrük konularındaki toplantılarına Türkiye'nin katılmadığını, katkı koymadan alınan kararlara uyulmasının ulusal egemenlik hakkıyla bağdaşmadığını belirterek; "Bu ihmalcilik sürerse, Türkiye, gümrük birliği sürecinde Batı Avrupa'nın sömürgesi durumuna gelecektir" Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nden de atılma noktasına geleceğini iddia etmiştir²⁵⁷.

1995 yılının bahar aylarına gelindiğinde Türkiye "Çelik Operasyonu" ismiyle PKK'ya operasyon düzenlemiştir. Bu operasyon AB tarafından tepkiyle karşılanmış ve Türkiye'nin PKK'ya yönelik operasyondan vazgeçilmesini istemiştir. Başbakan Tansu Çiller ise; "AP kararları zaten bağlayıcı değildir. Ama bizim temsil edilmediğimiz bir platformun

²⁵³"İçişlerimize Karıştırmayız", **Milliyet**, 12 Mart 1994, s.16.

²⁵⁴"Türkiye'nin birliğini Bozdurmuyoruz", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1994, s.1.

²⁵⁵Karabulut, **a.g.t.**, s. 97-100.

²⁵⁶"Avrupa Konseyi DEP için Heyet Gönderecek", **Hürriyet**, 30 Haziran 1994, s.17.

²⁵⁷"Ecevit: Çiller uydu", **Sabah**, 6 Eylül 1994, s.13.

kararı bizi özellikle bağlamaz” diyerek tepkisini dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Erdal İnönü ise tepkisini “şimdi her ülkeye demokrasi içindeki yeri bakımından da dikkatle bakma modası çıktı. İnsan hakları ilkesi, başka bir önemli ilke olan devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin önüne geçti” sözleriyle dile getirmiştir²⁵⁸.

Bu olumsuz gelişmeler bile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme ve gümrük birliğini gerçekleştirme kararlılığını engelleyememiştir.

2.3.9. Koalisyon Dönemi Ekonomik Gelişmeler ve 5 Nisan Kararları

1991 yılında meydana gelen Körfez Krizi, Ortadoğu pazarının daralmasına, turizm faaliyetlerinin gerilemesine ve uluslararası sermaye hareketlerinin yavaşlamasına neden olmuştur. Ekonomideki olumsuzluğun aşılması için 1991 yılında erken seçim kararının alınmasıyla birlikte genişletici maliye politikası uygulanmıştır. Ancak bu politika da ekonomideki olumsuz gidişatı durdurmada yeterli olmamıştır²⁵⁹. Yine bu dönemde enflasyonun yükselmesi dış açığın arttığı bir ortam oluşturmuştur. Dış açığın artmasıyla kamu ve özel kesimin borç yükü artmıştır, bu da Türkiye ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiştir²⁶⁰.

DYP-SHP Koalisyonu da, siyasi istikrarsızlığın, terörün ve ekonomide de olumsuzlukların yaşandığı bu dönem de yönetime gelmiştir. DYP-SHP koalisyon hükümeti KİT açıkları, ücret ve maaşlardaki hızlı artışlar, altyapı yatırımları, terörle mücadele ve Körfez Savaşı gibi iç ve dış ekonomik ve siyasî nedenlerle artan kamu açıklarının finansman maliyeti düşürmek istemiştir. Bu amaçla, faiz oranları düşürülmeye başlanmış, borçlanma miktarına sınırlamalar getirilmiştir²⁶¹. Ancak enflasyonun artması, cari işlemler açığının ve bütçe açıklarının artmasından dolayı TL'ye güven azalmıştır. Piyasadaki likidite fazlası, devalüasyon beklentisiyle 1994 yılının başlarında dövize yönelmiştir. Yine bu dönemde uluslararası değerlendirme kuruluşları Standart and Poors ile Moodys'in Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi, Türkiye'yi “riskli ülke” ilan etmeleri, Marmara Bank, TYT Bank ve

²⁵⁸ “Avrupa Bizi Bağlamaz”, **Zaman**, 7 Nisan 1995, s.3.

²⁵⁹ Ayşe Kaya, **Mali Sürdürülebilirlik: Teori Ve Türkiye Uygulaması**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s.15-16.

²⁶⁰ Hülya Ardiç, **1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2004, s.146-148.

²⁶¹ Ayşe Kaya, **a.g.t.**, s.17.

İmpeks Bank'ın iflas etmesi²⁶²ve TÜSİAD'ın ekonominin düzeltilmesi ve istikrarın sağlanması konusunda hükümete uyarıda bulunması ekonomide krize neden olmuştu. Sonunda, 26 Ocak 1994 tarihinde devalüasyon yapıldı²⁶³. Bu olumsuzluk üzerine Merkez Bankası Başkanı Bülent Gültekin istifa etmiştir²⁶⁴. Cumhurbaşkanı Demirel, “ülke iki üç ayda bu hale geldi” sözleriyle Başbakan Tansu Çiller'i eleştirerek daha büyük bir ekonomik kriz yaşanmaması için acil önlemler alınması gerektiği²⁶⁵ ve ekonomi yönetiminin bir devlet bakanına verilmesi yönünde Başbakan Çiller'i uyarmıştır. Uyarıları dikkate alan Çiller, DYP Isparta milletvekili Aykon Doğan'ı ekonominin başına getirmiş ve Nisan ayında ‘para operasyonu’ yapılacağını bildirmiştir.²⁶⁶

4 Nisan 1994 akşamı ‘Ulusa Sesleniş’ konuşmasında ‘ekonomik kurtuluş savaşı’ ilan eden Başbakan Çiller, ekonomiyi rayına koymak için her kesimden destek istemiştir. Bir gün sonra koalisyon ortağı olan Murat Karayalçın ile basın toplantısı düzenleyerek tarihe ‘5 Nisan Kararları’ olarak geçecek ekonomik istikrar paketini açıklamıştır. Kısa, orta ve uzun vadede uygulanacak önlem paketinin ilk aşamadaki amaçları; KİT’lerin özelleştirilmesi ve mali piyasalardaki istikrarın yanında fiyat istikrarı ve ödemeler bilançosu açıklarını daraltmak ve ihracat artısını hızlandırarak Türk Lirası’na istikrar kazandırmak olarak belirlenmiştir. Orta vadedeki hedef ise kamu kesimi için rekabete açık ve dış talebe dayalı bir büyümeye ortam hazırlamak ve nihai olarak tüm kesimlerin mevcut yenilenmeye uyumunu sağlayarak ekonomide yeniden yapılanmayı gerçekleştirmek şeklinde tespit edilmiştir²⁶⁷. Bu çerçevede alınan kararlarla birlikte döviz %39 oranında devalüe²⁶⁸ edilerek reel sektör canlandırılmaya çalışılmışsa da bu oran sonraları %100’e çıkmıştır. Kamuda ise personel alımı durdurulurken ücretler de dondurulmuş ve memurun aylık vergi iadesi alması uygulaması da iptal edilmiştir. Öte yandan lüks araç sahipleri ile birden fazla konutu olanlardan ek vergi alınarak başta çay ve şeker olmak üzere temel gıda maddelerine de

²⁶² Serpil Kahraman Akdoğu, “Türkiye’de Mali Serbestleşme Süreci Ve Krizlerin Kısa Bir Özeti”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.XIV, S.II, Afyon, 2012, s.195-196.

²⁶³ Türkiye Ekonomi Kurumu ve Vakfı (TEK) Başkanı Ercan Uygur 1994 krizin nedenini şöyle açıklamaktadır: “1994 krizi iç ve dış borçlanmanın tıkanığının ifadesiydi. Ama buna karşılık kriz açıklamalarında yine “para politikalarının yanlış uygulandığı, paranın-faizin idare edilmediği” savı öne çıktı. En çok beğenilen açıklama da şuydu: “borçlanma faizi konusunda piyasayla inatlaşmaya kalktılar, TCMB’den alınan avanslarla parasal genişleme yaratıldı ve krize neden oldular.” Tıkanmanın gerisindeki iç ve dış açıklar, bunların giderek büyümesi, borç verenlerin bu konudaki tedirginlikleri kriz nedeni olarak öne çıkamadılar.” Bkz: Hülya Ardıç, **a.g.t.**, s.152.

²⁶⁴ “ 1994 Krizi Kişi Başına 1283 Dolarımızı Götürdü”, **Hürriyet**, 04.04.1998, s.1-15.

²⁶⁵ Serhan Yücel, **a.g.t.**, s.144-145.

²⁶⁶ Nedim Yalansız, **a.g.e.**, s. 460.

²⁶⁷ Yeşim Turhan, **a.g.t.**, s. 56-57.

²⁶⁸ Devalüasyon; Devalüasyon, bir ülkenin resmi para biriminin diğer ülke para birimleri karşısında değerinin azaltılmasıdır. Devalüasyon devlet tarafından, ülke ekonomisine yapılan dışarıdan bir müdahaledir. Bkz: <http://ikt.hku.edu.tr/Dosyalar/28092016111222.pdf> , 21.01.2017.

zamlar yapılmıştır. Bu adımların neticesinde ortaya çıkan tablo da, Türkiye'nin ekonomik istikrara kavuşması şöyle dursun daha da kötü hal aldığı görülmüştür. 5 Nisan kararları sonucunda Türkiye IMF'ye muhtaç hale getirilmiş çok yüksek faizlerle borç almak mecburiyetinde bırakılmıştır. Bu bağlamda 1994'ün sonlarına gelindiğinde ekonomi %6,1 oranında küçülürken enflasyon da %150'ye yükselmiş ve Türk Lirası ise yabancı paralar karşısında %14 oranında değer kaybına uğramıştır. Sonuç itibarıyla 5 Nisan kararlarıyla birlikte krize yol açan birçok sorun çözülemedi ve Türkiye ekonomisi de istikrarsızlık içinde yol almaya devam etti²⁶⁹.

Yaşanan ekonomik krizi dönemin gazetecilerinden Şaban Sevinç, şu şekilde anlatmıştır:

“Çiller artık önemli işlere el atmak istiyor, siyasete gireli beri hayalini kurduğu ekonomi profesörlüğünü devreye sokmak istiyordu. Şimdi yıllardır kriz içinde olan ekonomiyi kurtaracaktı. Böylece hem ekonomi profesörlüğünün hakkını verecek, hem de sağdaki en büyük rakibi Mesut Yılmaz'ın 1991'de korkup kaçtığı krizden Türkiye'yi çıkarıp alacaktı. Seçim sonuçları bunu yapması için çok iyi olanak yaratmıştı.

Çiller'in hazırlattığı istikrar paketi, SHP, içinde şiddetli tartışmalara neden oluyordu. Bu aşamada parti içi muhalefetin lideri Aydın Güven Gürkan, Karayalçın'a 'koalisyondan çekilelim' önerisinde bile bulunmuştu.

Karayalçın ise hükümetten çekilme veya hükümette kalarak kararları yumuşatma seçeneği arasında sıkışıp kaldığını düşünüyordu.

O ikincisini tercih etti. 'Hükümetten çekilmemiz, ekonomik kararların uygulamaya girmesini engellemez' diye düşünmüştü. Ayrıca hakkında 'zor günde bırakıp kaçtı' dedirtmek de istemiyordu.

Ama SHP'deki tartışma da bitmek bilmiyordu. SHP iki ayrı parti gibiydi. Meclis grubu farklı düşünüyor ve gerekirse koalisyondan çekilerek, böyle bir programın sorumluluğundan kurtulmak istiyordu.

Ekonomi gerçekten de ANAP hükümetlerinden gelen ağır bir bunalım içindeydi. Mesut Yılmaz, 15 Haziran 1991'de ANAP Genel Başkanı seçilip Yıldırım Akbulut'un yerine başbakanlığa geldiğinde, ekonominin içinde bulunduğu büyük krizi kamuoyuna itiraf etmişti. Hatta bu yüzden önünde 1.5 yıllık daha başbakanlık süresi bulunduğu halde, ekonomideki bozukluğun sorumluluğunu almamak için iktidardan düşeceğini göre göre 20 Ekim'de seçime gitmeyi göze almıştı.

1991'de koalisyon ortağı olan Demirel ve İnönü de soruna bir türlü el atmamıştı. Üstüne üstlük Demirel, popülist bir başbakanlık yapmış ve Özal döneminde yükseltelen emeklilik yaşını seçimlerde

²⁶⁹Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakısır, “Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm”, **Osmanlı'dan İki Bin'li Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi**, Ed. Adem Çaylak vd.,Ankara, Savaş Kitabevi, 2013, s. 198-199; Ayrıca bkz: Serhan Yücel, **a.g.t.**,s. 143-144.

yaptığı vaatlere uygun olarak düşürmüştü. Demirel'in bu düzenlemesi sosyal güvenlik kuruluşlarını iyice batma noktasına getirmişti.

Çiller'in hüsrana uğramış ortağı Karayalçın'ın çözümün daha fazla ertelenemeyeceğine ikna etmesi zor olmadı. 5 Nisan Salı, Çiller için büyük gündü. Ekonomi profesörü Çiller, start verecekti. İki lider, ekonomik istikrar programını açıklayacaktı.

Çiller ve Karayalçın, basın karşısına birlikte çıktı. Alışlageldiği üzere Başbakan Çiller ünlü kararları açıklıyor, koalisyon ortağı Karayalçın da yanına oturarak desteğini ifade ediyordu²⁷⁰.

2.3.10. Dönemin Değerlendirmesi

DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, 24 Haziran 1993 tarihinde göreve başladığında terör, Sivas olayları, Cem Ersever'in ölümü, Eşref Bitlis'in şüpheli ölümü, ekonomik anlamda enflasyonun temel bir sorun olması, bu sorunların ve faili meçhul ölümlerin çözülmemesi gibi siyasal-ekonomik alandaki sorunlar hükümete kamuoyunda verilen desteğin azalmasını beraberinde getirmiştir²⁷¹.

Çiller, demokratikleşme ve güneydoğu sorununun çözümü için yapılacak yasal düzenlemeleri, terörün bir kazanımı olarak değerlendirilebileceği endişesiyle erteleme kararı almış ve bu konuda Süleyman Demirel gibi düşünerek bu düzenlemelerin hayata geçirilmesinin terör olaylarının bitmesiyle gerçekleşebileceğini dile getirmiştir. Bu dönemde PKK'nın gittikçe güçlenmesi ve eylem hacmini genişletmesi sonucu terörle yeni bir döneme geçilerek PKK ile topyekûn mücadele edilmiştir. Bu mücadele sonucunda terör az da olsa gündemden düşmüştür²⁷².

Bu dönemde yaşanan hadiselerden biri de Sivas olayları olup bu olaylar neticesinde 35 kişinin yaşamını yitirmiş ve olayların failer bulunamamıştır. Sivas olayları sonrasında ihmal olduğu düşünülen Sivas Valisi Ahmet Karabilgin, Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu, Emniyet Müdürü Doğukan Öner, Belediye Meclis Üyesi Cafer Erçakmaz, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı ve Emniyet Genel Müdürü'nün görevlerine son verilmiştir. Hükümeti zor duruma düşüren bunca olumsuzluğa rağmen 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde DYP aldığı oy oranıyla birinci parti olmuştur. Yine bu dönemde Çiller, AB ile ilişkiler konusunda Türkiyesiz bir AB düşünülemez düşüncesiyle çalışmış ve Brüksel'de yapılan

²⁷⁰ Sevinç, **a.g.e.**, s.105-106.

²⁷¹ "Sıcak Hafta", **Sabah**, 17.10.1994, s.21., "Birleşen Kazanır", **Milliyet**, 09.10.1994, s.1.

²⁷² Demirtaş, **a.g.t.**, s. 146-147.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve sürdürülmesi için gerekli koşullar kabul edilmiştir.

Çiller, Ekonominin canlanması ve istikrarın sağlanması için 5 Nisan 1994 tarihinde ekonomik istikrar paketini açıklamıştır. Fakat bu kararlar da ekonomideki sorunları çözmede yeterli olmamıştır.

Profesör. Dr. Kemali Saybaşı, Çiller başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyon hükümetinin ekonomi politikasını iş çevreleri ve işveren kuruluşları tarafından beğenilmediğini, yapısal sorunlardan hiçbirinin çözülmediği gibi çözülmesi doğrultusunda ciddi adımlar dahi atılmadığını, buna bağlı olarak da kamu gelirlerindeki yetersizlik temel sorun olarak varlığını sürdürdüğünü ve bu nedenle enflasyonun sürekli arttığını ve gündemde kaldığını söylemiştir. Çiller döneminde ek vergi uygulamasının kamu gelirlerindeki yetersizliğe kısa dönemli bir çözüm getirdiğini, ekonomik kriz nedeniyle tüm yükün çalışanlara ve sanayiciye fatura edildiği nedeniyle 1994 yılının nisan ayında işsiz sayısının üç milyon olduğu ve işsizlik oranının ise yüzde 12 olduğunu söylemiştir²⁷³. Bu da Koalisyon hükümetinde “ekonomiyi DYP yönetiyor” ekonomik konularda SHP'nin pasif kaldığı tartışmalarını gündeme getirmiştir²⁷⁴. Bunun ispatı olarak da 1994 Mayıs ayında başbakan Çiller başkanlığında yapılan Teknik Ekonomi Kurulu'na SHP'den başbakan yardımcısı ya da herhangi bir bakan katılmadığını dile getirmiştir²⁷⁵.

TÜSİAD 1994 yılı Ekim ayında yapmış olduğu açıklamasında, DYP-SHP koalisyon hükümeti döneminde ekonomide “kararsız denge”nin sürdüğünü, özelleştirme, vergi reformu, sosyal güvenlik kuruluşları reformu gibi gerekli yasal önlemlerin halen alınamamış olması nedeniyle makro dengelerin kalıcı bir biçimde istikrara kavuşturulması mümkün olamamakta olduğunu açıklamıştır²⁷⁶.

DYP-SHP koalisyon hükümetini değerlendiren Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Tansu Çiller, SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ve DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Milliyet Gazetesine verdiği röportajlarında şu değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı Demirel'in olumlu sözleri dışında, muhalefet Çiller hükümetini eleştirmiştir. Şu sözler Demirel'e aittir:

²⁷³ Saybaşı, a.g.e., s.106-114.

²⁷⁴ “Ekonomiyi DYP yönetiyor”, **Cumhuriyet**, 29.01.1994.s.1.

²⁷⁵ “SHP'li Bakanlar Ortada Yok”, **Milliyet**, 21.05.1994, s.9.

²⁷⁶ Saybaşı, a.g.e., s.266.

“Bu dönemde Türkiye kalkınma ve çağdaşlaşma çabalarını demokratik istikrar ortamı içerisinde sürdürmüş ve başarılı olmuştur. Türkiye'nin jeopolitik konumu, büyük önem kazanmıştır. Türkiye'de demokratik, laik ve piyasa ekonomisine dayanan bir sistem ve bunun sağladığı açık rejim ve açık toplum vardır. Türkiye bu özelliğiyle bölgesinde ve dünyada söz sahibi bir devlettir. Türkiye bugün Kafkasya'dan, Orta Asya'ya, Rusya ve Ukrayna'ya, Balkanlara ve Ortadoğu'ya açılan bir kapıdır. Bütün İstikrarsızlıklara ve milletimizi üzen Bosna-Hersek'te Sırp, Azerbaycan'da Ermeni saldırıları nedeniyle yaşanan trajedilere rağmen Türkiye barışçı politika izlemeye devam etmiştir. 1993 yılında, Avrupa Birliği, Karadeniz Ekonomik İş birliği, Ekonomik İş birliği Teşkilatı, Türk Cumhuriyetleri ile kurduğumuz çok taraflı iş birliği ile ilerlemeler sağlanmıştır”²⁷⁷.

Başbakan Tansu Çiller ise ekonomik anlamda devr-i sabık değerlendirmesi yaparken terör konusunda başarılı oldukları kanaatindeydi:

“Göreve geldiğimizde devam eden ve giderek tırmanan bir terör ve yanlış uygulamalar ve politikalar sonucu üzerine kâbus çökmüş bir ekonomi devraldık. “PKK terörü ve ekonomideki sıkıntılar” önümüzdeki en büyük engeldi. Bunların altından kalkabileceğimizi söyledik ve elimizi ateşe uzattık... Biz bugünü kurtarmaya çalışmıyoruz. Büyük hedefler peşindeyiz. Hedef 2001'in Türkiye'si... Doğu ve Güneydoğu şimdi güvenlik içinde. Artık gündem barış, demokrasi ve kalkınma teşkil etmektedir... AB Topluluğuyla Gümrük birliği yolunda karşılıklı atılacak adımlar belirlenmiş. Bu konudaki çalışmalara hız verilmiştir. Biz Bosna'da, Azerbaycan'da Somali'de, Kuveyt'te insanların yaşama hakkının koruma mücadelesini yaparak, dünyaya insanlık dersi verdik, vermeye de devam edeceğiz... Eğitim, sağlık, enerji, altyapı yatırımlarında hamle yaptık... Güçlü, başarılı, zengin ve gururlu, güvenli ve mutlu bir Türkiye istiyoruz”²⁷⁸.

Aynı şekilde, koalisyon ortağı ve SHP Genel Başkanı Murat Karayağcın da gidişattan memnun idi: “Geçmişin bize mirası olan zorlukları devraldık. PKK'nın yurtdışı bağlantılarının beslenme kaynaklarının yok edilmesi konusunda başarılar sağlanmıştır. Balkanlar ve Orta Asya'da ilişkiler güçlendirildi. Özel sektör yatırımlarında büyük artışlar sağlandı. İktisadi büyümenin sürdüğü, iktisadi anlamda yeniden yapılanmanın başladığı, toplumsal iç barışın güçlendirildiği, demokratikleşme yolunda önemli başarıların olduğu bir dönem olmuştur. Tüm çalışmalarımız ve çabalarımız barış ve istikrar içindir”²⁷⁹.

Buna karşılık, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz hükümetin ekonomi politikasını kendince ihracaatın durmasını gerekçe göstererek eleştirmiştir:

“Kamu kesimi açıklarının artmasıyla, tasarruf oranları azalmış, ihracat durma noktasına gelmiştir. Terörle mücadele yalnızca propaganda ve göz boyama amaçlı bir çalışma olarak ele alınmıştır. DYP-DHP Koalisyon Hükümeti terörle mücadele vadesini 27 Mart 1994 Yerel seçimlerine göre ayarlamıştır. Hükümet yalnızca kendi ömrünü 27 Mart'a göre düşünmüştür. Dış politikada fırsatlar değerlendirilmemiş, kısa vadeli düşünen, pasif bir yönetim anlayışı sergilenmiştir. Dış politikadaki etkisiz politikalar Bosna-Hersek'te

²⁷⁷ “Liderler Değerlendiriyor”, **Milliyet**, 01.01.1994-95., s.16.

²⁷⁸ “Liderler Değerlendiriyor”, **Milliyet**, 02.01.1994-95., s.15,16.

²⁷⁹ “Liderler Değerlendiriyor”, **Milliyet**, 04.01.1994-95., s.13,16.

başlamış Azerbaycan'da sürmüştür. Dış politikadaki pasif ve tavizkar davranışlar sonucu iç problemimiz ağırlaşmaktadır”²⁸⁰.

DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise dış politika açısından hükümeti başarısız bulmaktaydı:

“DYP-SHP Koalisyon hükümetinin Bosna-Hersek ayıbını, Azerbaycan utancını, Irak açmazının ve daha pek çok sorunun yükünü sırtında taşımıştır. Hükümet başarısızdır”²⁸¹.

Bu gelişmeler üzerine Tansu Çiller, 20 Eylül 1995’de, Cumhurbaşkanı istifasını sunmuştur. Tansu Çiller, diğer partilerle görüşerek yeni bir koalisyon arayışına girişmiştir. Partiler ise, yeni bir koalisyon yerine erken seçime gidilmesini isteyerek koalisyonla yanaşmamaları, mecliste azınlık hükümeti kurulmasını kaçınılmaz kılmıştır²⁸².

²⁸⁰ “Liderler Değerlendiriyor”, **Milliyet**, 03.01.1994-95., s.14,16.

²⁸¹ “Liderler Değerlendiriyor”, **Milliyet**, 05.01.1994-95., s.15,16.

²⁸² Birand, **a.g.e.**, s. 69-74; Demirtaş, **a.g.t.**, s. 147-150.

III. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DOĞRU YOL PARTİSİ-CUMHURİYET HALK PARTİSİ (DYP-CHP) AZINLIK-KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

3.1. Tansu Çiller Azınlık Hükümeti (05 Ekim 1995 – 30 Ekim 1995)

Tansu Çiller, Cumhurbaşkanı Demirel'e 20 Eylül 1995 tarihinde istifasını sunduktan sonra hükümeti yeniden kurmakla görevlendirilmiştir. Çiller, hükümeti kurma görevini devraldıktan sonra parti liderleriyle görüşmüş ve ardından kamuoyuna bir açıklama yapmıştır. Basın açıklamasında, parti liderleriyle yaptığı görüşmelerin içeriğini anlatan Çiller, ilk önce Alparslan Türkeş ve Bülent Ecevit ile görüştüğünü ve temel hedefler konusunda Türkeş ve Ecevit ile hemfikir olduğunu gördüğünü, sonra CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ı ziyaret ettiğini, Baykal ile görüşmelerinin diğer görüşmelerden farklı olduğunu dile getirmiştir. Çünkü CHP ile koalisyon geçmişlerinin olduğunu söylemiştir. Fakat Baykal'ın sorunları çözme konusunda başarısız olduğunu ve SHP-DYP'nin yapmış olduğu koalisyondan çıkan bütün sonuçlardan memnuniyetsizliğini belirttiğinden dolayı DYP ve CHP'nin bir araya gelemeyeceğini belirtmiştir. Bu görüşmeden sonra Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ı ziyaret etmek istediğini fakat Erbakan Avrupa'da olduğu için görüşemediğini söylemiştir²⁸³.

Parti liderleriyle yapılan görüşmelerin neticesinde DYP, sorunların çözümü, yeni kurulacak hükümette ANAP lideri Mesut Yılmaz'ın pozisyonu, bakanlıkların dağılımı ve Haziran 1996 tarihinde erken seçim yapılması konularında mutabık kalınması şartıyla ANAP lideri Mesut Yılmaz'a koalisyon önermiştir. Yılmaz, DYP ile koalisyona sıcak bakmadığı için DYP-ANAP koalisyonu kurulamamıştır²⁸⁴.Türkeş'in Çiller hükümetine destek vereceğini açıklamasından sonra Tansu Çiller Başbakanlığında kurulan DYP azınlık hükümetini 5 Ekim 1995 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından onaylamıştır²⁸⁵.

²⁸³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve konuşmanın tam metni için bkz. Demirtaş, **a.g.t.**, s. 146-150.

²⁸⁴Yavuz Donat, **Öncesi ve sonrasıyla 28 Şubat**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s.40.

²⁸⁵ "Seçimsiz Azınlık", **Milliyet**, 01.10.1995, s. 18., "Çiller Başardı", **Milliyet**, 06.10.1995, s. 1.

3.1.1.DYP Azınlık Hükümeti Programı

Azınlık hükümetinin onaylanmasından sonra sıra hükümet programının TBMM’nde okunmasına gelmişti. Nitekim Çiller, 10 Ekim 1995 tarihinde TBMM’nde hükümet programını okumuştur.

Hükümet programında; Başbakan sıfatıyla bulunduğu 50. Hükümette, önemli kararlara imza attığını, önemli sorunların üstesinden geldiğini ve Cumhuriyeti kuran partiyle, demokrasiyi kuran partinin farklı siyasi prensiplere ve farklı kimliklere sahip olmalarına rağmen uyumlu ve verimli bir işbirliği gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Mevcut 51. Hükümetin de içeride ve dışarıda hayati sorunların bulunduğu bir dönemde ağır bir sorumluluk üstlendiğini, demokratikleşme konusunda tarihi adımların bu hükümet ile atılacağını ve Azınlık Hükümetinin bir mecburiyetin ve “demokrasilerde çare tükenmez” inancının ürünü olduğunu, ülkeyi hükümete bırakmamak için görevi üstlendiklerini söylemiştir. Kurulan bu azınlık hükümetinin kararlı, cesur olduğunu ve sağlam bir iradeye sahip olduğunu vurgulamıştır²⁸⁶.

13 Ekim 1995 tarihinde TBMM’de yapılan görüşmelerde Refah Partisi Grubu adına görüşlerini açıklayan Sivas milletvekili Abdullatif Şener , bu programın Genel Kurul’da takdim edildiği gün Genel Kurul salonunda sıraların boş olduğunu, ilgisizlik ve heyecansızlık olduğunu ve üyelerin de hükümetin güvenoyu alamayacağını farkında olduğunu belirtmiştir²⁸⁷.

ANAP Grubu adına söz alan Rize milletvekili A.Mesut YILMAZ, Anavatan Partisi olarak hükümete güvenoyu vermeyeceklerini çünkü, hükümete ve hükümeti kuran Başbakanı güvenmediklerini söylemiştir²⁸⁸.

CHP Grubu adına söz alan Antalya milletvekili Deniz BAYKAL ise, şu an tarihsel bir toplantıyı gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bakanlar kurulunun aylarca toplanmadığını, toplandığı zaman ise göstermelik kararlar alacağını, hükümetin, bakanların ve meşru yönetim sisteminin devre dışı kaldığını, hükümetin güvenoyu alamaması halinde Türkiye’de

²⁸⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCIV, 10.10.1995, s. 393-410.

²⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCIV, 13.10.1995, s. 466-479.

²⁸⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCIV, 13.10.1995, s.480-495.

demokrasinin erdemini ve faziletini göstereceğini, TBMM'nin bir kenara itilmediğinin görüleceğini vurgulayarak sözlerini tamamlamıştır²⁸⁹.

3.1.2. Güven Oylaması

Hükümet programı üzerinde yapılan görüşmelerin tamamlanmasının ardından 15 Ekim 1995 tarihinde güven oylamasına geçilmiştir. Yapılan güven oylamasında 191 kabul, 230 red oyu çıkmıştır²⁹⁰. Güvenoyu alamayan Çiller, meclis kürsüsüne gelerek şunları söylemiştir:

“Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; 51 inci Hükümet güvenoyu alamamıştır. Bize kabul oyu verenlere ve kabul oyu vermeyenlere; hepsine teşekkür ediyorum. Vicdanımız rahattır; çok rahatız. Kendi çıkarlarımızı ülke çıkarları önünde tutmadık. Sandalye tutkusuyula değil, ülke ve memleket çıkarı tutkusuyula hareket ettik. Başımız diktir; başımız, göğe degecek kadar diktir; çünkü, hep, doğru bildiğimizi yaptık. Çözüm, yine, Meclis çatısı altında çıkacaktır. Doğru Yol Partisinin içerisinde olmadığı bir hükümet, bu Meclisten çıkamaz. Çok erken bir seçim, artık, demokrasinin ve ülke çıkarlarının gereği olmuştur. Hepinize saygılarımı sunuyorum”²⁹¹.

3.1.3. Bakanlar Kurulu

Tansu Çiller başbakanlığında kurulan azınlık hükümetinde yer alan üyeler şu şekildedir:

Başbakan: Tansu Çiller (İstanbul)

Devlet Bakanı: Necmettin Cevheri (Şanlıurfa)

Devlet Bakanı: Cavit Çağlar (Bursa)

Devlet Bakanı: Ali Münif İslamoğlu

Devlet Bakanı: Abdullah Aykon Doğan (Isparta)

Devlet Bakanı: Refaiddin Şahin (Ordu)

Devlet Bakanı: Ayvaz Gökdemir (Gaziantep)

²⁸⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve konuşmanın tamamı için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: XCIV, 13.10.1995, s.495-502.

²⁹⁰ 15 Ekim 1995 tarihinde yapılan güvenoylamasında, 7 milletvekili oylamaya katılmamış, 22 de açık üyeliğin bulunduğu mecliste 421 oy kullanılmıştır. Bkz., www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o51.htm, 14.02.2016.

²⁹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: XCIV, 15.10.1995, s.555-556; İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, Ankara, TBMM Basımevi, 2014, C. IX, s. 367.

Devlet Bakanı: Ömer Barutçu (Zonguldak)

Devlet Bakanı: Mehmet Batallı (Gaziantep)

Devlet Bakanı: Abdülbaki Tuğ (Ankara)

Devlet Bakanı: Işıl Saygın (İzmir)

Devlet Bakanı: Mehmet Selim Ensarioğlu (Diyarbakır)

Adalet Bakanı: Bekir Sami Daçe (Adana)

Milli Savunma Bakanı: Vefa Tanir (Konya)

İçişleri Bakanı: Nahit Menteşe (Aydın)

Dışişleri Bakanı: Ali Coşkun Kırca (İstanbul)

Maliye Bakanı: İsmet Attila (Afyon)

Milli Eğitim Bakanı: Turhan Tayan (Bursa)

Bayındırlık ve İskan Bakanı: Tunç Bilget (Aydın)

Sağlık Bakanı: Doğan Baran (Niğde)

Ulaştırma Bakanı: Ali Şevki Erek (Tokat)

Tarım ve Köyişleri Bakanı: Nafiz Kurt (Samsun)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Mustafa Ateş Amiklioğlu (Çorum)

Sanayi ve Ticaret Bakanı: Abdülbaki Ataç (Balıkesir)

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Şinasi Altınır (Zonguldak)

Kültür Bakanı: Köksal Toptan (Bartın)

Turizm Bakanı: Bilal Güngör (Ankara)

Orman Bakanı: Hasan Ekinci (Artvin)

Çevre Bakanı: Ahmet Hamdi Üçpınarlar (Çanakkale)²⁹².

Azınlık hükümetinin kurulmasının ardından 12 Ekim 1995 tarihinde milletvekilleri Akın Gören, Orhan Kilercioğlu, Şeref Ercan ve İbrahim Arısoy 13 Ekim 1995 tarihinde ise Ersin Faralyalı DYP'den istifa etmiştir²⁹³. Hüsamettin Cindoruk da azınlık hükümetine karşı olduğunu beyan etmiş ve DYP azınlık hükümetinin güven oylamasından önce çekilmesini Çiller'e bildirmiştir. Bu gelişme üzerine TBMM başkanı Cindoruk 29 Eylül 1995 tarihinde görevinden istifa etmiştir²⁹⁴.

3.2. DYP-CHP Koalisyon Hükümeti (30 Ekim 1995 - 06 Mart 1996)

Azınlık hükümeti 15 Ekim 1995 tarihinde güven oyu alamamış ve Çiller istifasını Demirel'e sunmuştur. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 17 Ekim 1995 tarihinde Tansu Çiller'i Anayasanın 109. Maddesi gereğince yeniden hükümeti kurmakla görevlendirmiştir²⁹⁵. Tansu Çiller, CHP-DYP koalisyon hükümeti için CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ile görüşme yapmıştır. Deniz Baykal ile erken seçime gidilmesi, toplu sözleşme sorununun çözülmesi, seçim yasaasının demokratikleştirilmesi, memur maaşlarına zam yapılması konularında mutabakata vararak koalisyon konusunda anlaşmışlardır²⁹⁶.

ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz DYP-CHP koalisyonuna karşı çıkmış ve DYP-CHP koalisyonunun “Çankaya destekli Bizans Hükümeti” olduğunu dile getirerek teamüllerin çığnendiğini ve görevin Demirel tarafından yanlış adrese verildiğini söylemiştir²⁹⁷. Yılmaz'ın sözlerine karşılık Cumhurbaşkanı Demirel ise, yaptığı bir yazılı açıklamayla Mesut Yılmaz'a, teamüllerin çığnemediğini, hükümet kurma konusunda kendisine güvence veren parti liderine hükümeti kurma görevini verdiğini ve bu şekilde zaman kaybedilmeden hükümetin kurulmasının amaçlandığını belirterek cevap vermiştir²⁹⁸.

²⁹²<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler>, 20 Şubat 2015.

²⁹³ “4 DYP’li daha ANAP’a girdi”, **Cumhuriyet**, 25.10.1995, s.4.

²⁹⁴ “Bunalım Aşılamiyor”, **Cumhuriyet**, 30.09.1995, s.1., H.Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.187.

²⁹⁵ Anayasanın 109.maddesi: “Bakanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanır; gerektiğinde Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanınca görevlerine son verilir”. Ayrıntılı bilgi için bkz., www.tbmm.gov.tr/develop/owa/anayasa.uc?p1=109 , 14.02.2016. “Görev yine Çiller’de”, **Sabah**, 18.10.1995, s.15.

²⁹⁶ Muzaffer Ayhan Kara, **a.g.e.**, s. 268-269.

²⁹⁷ “Çankaya Destekli Bizans Hükümeti”, **Cumhuriyet**, 19.10.1995, s.1-4.

²⁹⁸ Muzaffer Ayhan Kara, **a.g.e.**, s.268.

3.2.1.Koalisyon Protokolü

DYP ile CHP arasında yazılı protokol metni oluşturulmamıştır. Sadece koalisyonun kurulma aşamasında iki parti arasında aşağıdaki konularda mutabakat sağlanmıştır.

- Gümrük Kanununun çıkarılması ve Anayasa'daki düzenlemelere paralel olarak çıkarılacak uyum yasalarının ivedilikle gündeme getirilmesi;
- Siyasi Partiler Yasasında değişiklik yapılması;
- Dernekler Kanunu'nda düzenlemeler yapılması;
- Devlet Memurlarına 15 Kasım'dan geçerli olmak üzere net 5 milyon lira artış sağlayacak düzenleme yapılması;
- Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu'nun çıkarılması ve bunlara kredi verilmesi;
- Üretici birliklerine % 47 faizle işletme kredisi verilmesi ve üreticinin elindeki ürünün, bu birlikler tarafından alınması;
- Tüm Kararnamelerin Başbakan ve Başbakan Yardımcısı imzasıyla çıkarılması;
- Üniversite öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olması ve siyasi partilerde çalışmasının sağlanması yönünde gerekli yasal düzenlemelerin yapılması;
- İşçi örgütlerinin siyaset yapabilmesi için Sendikalar Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılması;
- Büyükşehir Belediyeleri yasasında değişiklik yapılması;
- Tüm fonların kullanım ve yönetiminin Başbakan ve Başbakan Yardımcısınca ortak yönlendirilmesi;
- Türk Dil ve Tarih Kurumu'nun Başbakan ve Yardımcısınca ortaklaşa yönetilmesi;
- Kamunun demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine göre yönetilmesi konularında mutabakata varılmıştır²⁹⁹.

3.2.2.Hükümet Programı ve Hükümet Programının Görüşülmesi

Bir seçim hükümeti olarak kurulan DYP-CHP Koalisyonunun hükümet programı, Başbakan Tansu Çiller tarafından 31 Ekim 1995 tarihinde TBMM de okunmuştur. Çiller, meclis konuşmasında, DYP azınlık hükümetinin güvenoyu alamamasıyla birlikte ülkenin demokrasi sorunuyla karşı karşıya kaldığını, böyle bir ortamda DYP ve CHP'nin bir araya gelerek Türkiye'yi siyasal bunalımdan düzlüğe çıkarmak için gayret ettiklerini ve DYP-CHP

²⁹⁹<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP52.htm>, 26.02.2016.

Koalisyon Hükümetinin demokratik uzlaşmanın bir ürünü olduğunu söylemiştir. DYP-CHP hükümetinin terörle mücadeleyi sürdürme konusunda kararlı olduğunu terör olaylarından zarar gören Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan vatandaşları öncelikle kucaklama kararlılığını taşıdığını, bu bölgelerde uygulanan Olağanüstü Hâl (OHAL)'in kaldırılacağını söylemiştir. Çiller, erken seçime kadar görev alacak 52. Hükümetin en önemli görevinin 24 Aralık 1995 tarihinde güvenilir bir ortamda adaletli bir erken seçimin gerçekleşmesini sağlamak olduğunu dile getirmiştir³⁰⁰.

Çiller'in Hükümet Programı'nı okumasından sonra 3 Kasım 1995 tarihinde program üzerinde görüşmeler yapılmıştır.

ANAP Grubu adına söz alan Lütfullah Kayalar (Yozgat); Çiller'i eleştirerek, Çiller'in daha önce de "bana yardım edin, şu Kıbrıs meselesini ben halledeceğim" dediğini bundan önceki hükümetlerin bunu başaramadığını dolayısıyla kendisinin çözeceğini dile getirerek bizim devlet literatürümüzde "ben" sözcüğünün çok sık geçtiğinin bunun da demokrasiye uygun olmadığını söylemiştir. Buradaki kastın "onlar beceriksizdi, ben yapacağım" demek olduğunu vurgulayarak Çiller'in 'Hükümetimize destek verilmesi gerektiği' sözünü de buna bağlamış, ANAP Grubu olarak hükümet programına sıcak bakmadıklarını dile getirmiştir³⁰¹.

Koalisyon Hükümeti ortağı CHP Grubu adına söz alan Algan Hacaloğlu (İstanbul), Hükümet Programı görüşmelerinin ülkemizin çok kritik bir döneminde yapıldığını söyleyerek daha önce kurulan CHP-DYP koalisyonları olarak atılmış birçok olumlu adımlara rağmen, yaptıklarının yapamadıkları karşısında yetersiz kaldığını saptadıklarını, 12 Eylül hukuku ve kurallarına son verme anlayışıyla yola çıktıklarını, bu anlayışla her alanda demokratikleşmenin, insan haklarının geliştirilmesi için gerekli kararlılığın ortaya konulmasını öngördüklerini fakat CHP'li bir sosyal demokrat olarak insanların ve toplumun geleceği için son dört yılda temel politikaların bir bölümünü hayata geçiremediklerini, bunun nedenini ise; CHP ile sorumluluğun paylaşılmaktan kaçınılarak sistemin tıkanıp kaldığını söylemiştir. Türkiye'de yeni bir güven tesisi ve karşılıklı dayanışma anlayışı içerisinde

³⁰⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: XCV, 31.10.1995, s.429-438.

³⁰¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve konuşmanın tam metni için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: XCVI, 03.11.1995, s.224-231.

ülkenin hayati koşullarını çözmeye karar vermiş bir koalisyon hükümeti olduklarını söylemiştir³⁰².

3.2.3.Güven Oylaması

Tansu Çiller Hükümeti'nin 05.11.1995 tarihinde TBMM'de yapılan güven oylaması sonucunda, DYP-CHP koalisyon hükümeti 243 kabul, 172 red oyu alarak güven oyu almıştır³⁰³.

Hükümetin güvenoyu almasından sonra, Çiller Meclis kürsüsüne gelerek şunları söylemiştir:“52.Cumhuriyet Hükümeti güvenoyu almıştır. Bu, milletimizin başarısıdır, demokrasimizin başarısıdır, Meclisimizin başarısıdır; bütün milletimize, ülkemize, Meclisimize ve Hükümetimize hayırlı olmasını diliyorum. Teşekkür ederim”³⁰⁴.

3.2.4.Bakanlar Kurulu

Tansu Çiller öncülüğünde kurulan koalisyon hükümetinin Bakanlar Kurulu aşağıdaki gibidir. Buna göre;

Başbakan: Tansu Çiller (İstanbul, DYP)

Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Deniz BAYKAL (Antalya, CHP)

Devlet Bakanı: Necmettin CEVHERİ (Şanlıurfa, DYP)

Devlet Bakanı: Cavit ÇAĞLAR (Bursa, DYP)

Devlet Bakanı: Abdülkadir ATEŞ (Gaziantep, CHP)

Devlet Bakanı: Abdullah Aykon DOĞAN (Isparta, DYP)

Devlet Bakanı: Ali DİNÇER (Ankara, CHP)

Devlet Bakanı: Ayvaz GÖKDEMİR (Gaziantep, DYP)

³⁰² Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve konuşmanın tam metni için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: XCV, 31.10.1995, s.240-245.

³⁰³ 5 Kasım 1995 tarihli oylama hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. www.tbmm.gov.tr/hukumetler/o52.htm, 20.02.2016. “Seçim Hükümetine 243 Evet”, **Cumhuriyet**, 06.11.1995, s.1., “52.Hükümet güven oyu aldı”, **Milliyet**, 06.11.1995, s.18.

³⁰⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve konuşmanın tam metni için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XIX, Cilt: XCVI, 05.11.1995, s.450-451.

Devlet Bakanı: Ali Münif İSLAMOĞLU (Kastamonu, DYP)

Devlet Bakanı: Mehmet Adnan EKMEN (Batman, CHP)

Devlet Bakanı: Ali Coşkun KIRCA (İstanbul, DYP) 30.10.1995-06.02.1996

Devlet Bakanı: Ömer BARUTÇU (Zonguldak, DYP)

Devlet Bakanı: Mehmet SEVİGEN (İstanbul, CHP)

Devlet Bakanı: Işıl Saygın SAYGIN (İzmir, DYP) 30.10.1995-23.02.1996

Devlet Bakanı: Mehmet ALP (Kars, CHP)

Devlet Bakanı: Mehmet Selim ENSARİOĞLU (Diyarbakır, DYP)

Devlet Bakanı: Bekir Sami DAÇE (Adana, DYP) 31.10.1995-29.11.1995

Adalet Bakanı: Bekir Sami DAÇE (Adana, DYP) 30.10.1995-31.10.1995

Firuz ÇİLİNGİROĞLU (TBMM dışından) 31.10.1995-06.03.1996

Milli Savunma Bakanı: Vefa TANIR (Konya, DYP)

İçişleri Bakanı: Nahit MENTEŞE (Aydın, DYP) 30.10.1995-31.10.1995

Teoman ÜNÜSAN (TBMM dışından) 31.10.1995-06.03.1996

Maliye Bakanı: İsmet ATTİLA (Afyon, DYP)

Milli Eğitim Bakanı: Turhan TAYAN (Bursa, DYP)

Bayındırlık ve İskan Bakanı: Adnan KESKİN (Denizli, CHP)

Sağlık Bakanı: Doğan BARAN (Niğde, DYP)

Ulaştırma Bakanı: Ali Şevki EREK (Tokat, DYP) 30.10.1995-31.10.1995

Oğuz TEZMEN (TBMM dışından) 31.10.1995-06.03.1996

Tarım ve Köy İşleri Bakanı: Nafiz KURT (Samsun, DYP)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Mustafa KUL (Erzincan, CHP)

Sanayi ve Ticaret Bakanı: Fuat ÇAY (Hatay, CHP)

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Şinasi ALTINER (Zonguldak, DYP)

Kültür Bakanı: Durmuş Fikri SAĞLAR (İçel, CHP)

Turizm Bakanı: İrfan GÜRPINAR (Kırklareli, CHP)

Orman Bakanı: Hasan EKİNCİ (Artvin, DYP)

Çevre Bakanı: Ahmet Hamdi ÜÇPINARLAR (Çanakkale, DYP) 30.10.1995-07.02.1996

Işıl Saygın (İzmir, DYP) 23.02.1996-06.03.1996³⁰⁵.

3.2.5. 24 Aralık 1995 Seçimleri

Tansu Çiller başbakanlığında kurulan DYP-CHP koalisyon hükümeti ile 24 Aralık 1995 genel seçimlerine gidilmiştir. Halkların Demokratik Partisi (HADEP); Demokrasi Değişim Partisi(DDP), Birleşik Sosyalist Parti(BSP) ve Sosyalist İktidar Partisi(SİP) ile ittifak yaparken; ANAP ise Büyük Birlik Partisi(BBP) ile ittifak yaparak genel seçimlere katılmıştır. ANAP lideri Mesut Yılmaz ve DSP lideri Bülent Ecevit, seçmene, seçim sonrası kendi partilerinin daha kolay koalisyon kurabileceklerini açıklayarak seçime girmişlerdir³⁰⁶.

Seçimlere katılacak olan partiler bir an önce seçim hazırlıklarını tamamlamış ve seçim propagandasını başlatmışlardır. Tansu Çiller, seçim kampanyasına Erzurum'dan başlamıştır. Seçim mitinglerine “Baba” ve “Ana” seçim otobüsleriyle gitmiş ve kendisini Cumhuriyet kadını, laik Türkiye'nin temsilcisi olarak tanıtmıştır. Seçmen ise Çiller'i “Çelik yürekli Başbakan”, “25 Aralık sabahı güneş DYP iktidarıyla doğacak” afişleriyle karşılamıştır. Çiller, seçim alanlarında özelleştirme, sivil anayasa, ANAP dönemi yolsuzlukları ve terörle mücadele konusundaki kararlı politikaları üzerinde durmuş, seçim kampanyasında ANAP lideri Mesut Yılmaz ve RP lideri Necmettin Erbakan'a yüklenerek Yılmaz'ın Gümrük Birliği'ne destek vermediğini Erbakan'ın ise dini istismar ettiğini, mitinglerde dile getirmiştir³⁰⁷. CHP; “Dünyada yeni sol, Türkiye'de yeni CHP” sloganıyla seçimlere girmiş ve bu sloganla ideolojik konumunu yenilemek istemiştir. ANAP, Güneydoğu meselesi, özelleştirme, yeniden yapılanma, ülkeyi düzlüğe çıkarma ve toplumsal

³⁰⁵T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCV, 31.10.1995, s. 428.

³⁰⁶Fikret Bila, **Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001, s. 339-340., “Hedef ANASOL”, **Milliyet**, 27.11.1995, s.19.

³⁰⁷Çavuşoğlu, a.g.t., s.196-197.

uzlaşma vaatlerinde bulunarak bu vaatlerini bir taahhütname olarak halka sunmuştur³⁰⁸. Refah Partisi (RP), sosyal adalet, dini ve etnik farklılık gözetmeme, emeğe saygı, soygun ve rüşveti önleme, düşünce ve inanç özgürlüğü gibi konuları vurgularken, DSP, ulusal birlik konusu üzerinde durmuş, terörün bitirilmesi, inançlara saygılı laik ve adil düzeni savunan bir parti olarak seçimlere gitmiştir³⁰⁹.

Yapılan seçimler sonucunda RP, oyların %21.38'ini alarak, 158 milletvekiliyle birinci parti, DYP%19.13'lik oy oranı 135 milletvekiliyle ³¹⁰ ikinci, ANAP %19.65'lik oy oranıyla 132 milletvekiliyle üçüncü, DSP %14.64'lük oy oranıyla 76 milletvekiliyle dördüncü, CHP %10.71'lik oy oranıyla 49 milletvekiliyle beşinci parti olmuş ve mecliste temsil edilmişlerdir³¹¹.

12 siyasi partinin katıldığı 1995 genel seçimleri sonrası 5 siyasi parti mecliste temsil hakkı elde etmiştir. ANAP ile DYP oy oranları ve milletvekilleri sayıları bakımından birbirlerine yakın sonuçlar almıştır. Bugüne kadar “taşra siyasetçisi” yapısında olan DYP söz konusu yapısını, Doğan Güreş, Hayri Kozakçioğlu, Mehmet Ağar, Necdet Menzil ve

³⁰⁸ “Yılmaz: Taahhüt Ediyorum”, **Milliyet**, 02.12.1995, s.1.

³⁰⁹ Duran, **a.g.e.**, C. I, s. 67-68.

³¹⁰ DYP'nin 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde çıkardığı milletvekillerinin isimleri şöyledir: Mehmet Halit Dağlı, İ. Cevher Cevheri, Mustafa Küpeli, Veli Andaç Durak (Adana), Mahmut Nedim Bilgiç (Adıyaman), İsmet Attila, Nuri Yabuz, Yaman Törüner (Afyon), Cemil Erhan (Ağrı), Ahmet İyimaya (Amasya), Saffet Arıkan Bedük, Mehmet Gölhan, Ünal Erkan, İlhan Aküzüm (Ankara), Emre Gönensay, Hayri Doğan, Osman Berberoğlu (Antalya), Hasan Ekinci (Artvin), Nahit Mentеше, İsmet Sezgin, Ali Rıza Gönül (Aydın), Abdülbaki Ataç, İlyas Yılmazyıldız, Ahmet Bilgiç (Balıkesir), Bahattin Şeker (Bilecik), Edip Safder Gaydalı (Bitlis), Necmi Hoşver (Bolu), Mustafa Çiloğlu (Burdur), Cavit Çağlar, Turhan Tayan, Ali Osman Sönmez, Abdülkadir Cenkçiler (Bursa), Nevfel Şahin, A. Hamdi Üçpınarlar (Çanakkale), Ahmet Uyanık (Çankırı), Bekir Aksoy (Çorum), Haluk Müftüler, Mehmet Gözlükaya, Kemal Aykurt (Denizli), Mehmet Salim Ensarioğlu, Salih Sümer (Diyarbakır), Evren Bulut, Ümran Akkan (Edirne), Mehmet Ağar, Cihan Paçacı (Elazığ), Zeki Ertugay, İsmail Köse (Erzurum), İbrahim Yaşar Dedelek, Demir Berberoğlu (Eskişehir), Mehmet Batallı (Gaziantep), Ergun Özdemir (Giresun), Mustafa Zeydan (Hakkari), Abdülkadir Akgöl, Ali Uyar (Hatay), Abdullah Aykon Doğan, Halil Yıldız, Ömer Bilgin (Isparta), Ayfer Yılmaz, Turhan Güven, Fevzi Arıcı (İçel), Tayyar Altıkulaç, N. Kemal Zeybek, Sedat Aloğlu, Necdet Menzir, Yıldırım Aktuna, Cefhi Kamhi, Bahattin Yücel, Tansu Çiller, Hayri Kozakçioğlu, Hasan Tekin Enerem, Meral Akşener (İstanbul), Işıl Saygın, Mehmet Köstepen, Ufuk Söylemez, Rıfat Serdaroğlu, Turan Arınç, Gencay Gürün, Hasan Denizkurdu (İzmir), Sabri Güner (Kars), Nurhan Tekinel, Haluk Yıldız (Kastamonu), Ayvaz Gökdemir, Osman Çilsal (Kayseri), A. Sezai Özbek (Kırklareli), Ömer Demir (Kırşehir), İsmail Kalkandelen (Kocaeli), Mehmet Ali Yavuz, Necati Çetinkaya, Ali Günaydın (Konya), İsmail Karakuyu, Mehmet Korkmaz (Kütahya), Tevfik Diker, Rıza Akçalı, Yahya Uslu, Aysel Göksoy (Manisa), Mehmet Sağlam (Kahramanmaraş), Muzaffer Arıkan, Mahmut Duyan (Mardin), Yalın Erez, İrfettin Akar, Mustafa Dedeoğlu (Muğla), Necmettin Dede (Muş), Esat Kıratlıoğlu (Nevşehir), Doğan Baran, Ergun Özkan (Niğde), Refaiddin Şahin (Ordu), Nevzat Ercan, Ertuğrul Eryılmaz (Sakarya), İrfan Demiralp, Nafiz Kurt (Samsun), Kadir Bozkurt (Sinop), Tahsin İrmak (Sivas), Hasan Peker, Nihan İlgün (Tekirdağ), Ali Şevki Erek (Tokat), Yusuf Bahadır (Trabzon), Kamer Genç (Tunceli), Necmettin Cevheri, Sedat Edip Bucak, M. Fevzi Şihanlıoğlu (Şanlıurfa), Hasan Karakaya (Uşak), Mahmut Yılbaş (Van), Yusuf Bacanlı (Yozgat), Ömer Barutçu (Zonguldak), Nevzat Köse (Aksaray), Hacı Filiz (Kırıkkale), Faris Özdemir (Batman), Mehmet Tatar, Bayar Ökten (Şırnak), Köksal Toptan (Bartın), Saffet Kaya (Ardahan), Şamil Ayrım (İğdır), Şinasi Altiner (Karabük), Doğan Güreş (Kilis), Cevdet Aydın (Yalova). Bkz: **Resmi Gazete**, Sayı:22512, 03.01.1996.

³¹¹ DYP Bingöl, Erzincan, Gümüşhane, Malatya, Rize, Siirt illerinden milletvekili çıkaramamıştır. “İllere Göre Milletvekillerinin Dağılımı”, **Cumhuriyet**, 04.01.1996, s.4.

Ünal Erkan³¹² gibi isimlerle güvenlik bürokratlarına bırakmıştır. Refah Partisi'nin ise; genel seçimler sonrası birinci parti konumuna gelmesi ve bu partinin hükümeti kuracak olması siyasi çevrelerce endişeyle karşılanmıştır. Bu endişeler üzerine açıklama yapan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel; “Fazla milletvekili çıkaran parti hükümeti kuramayabilir” yorumunu yaparak RP'ye gözdağı vermiştir³¹³.

Seçimler sonrası kamuoyunun beklentisi ANAP ve DYP'nin koalisyon hükümetinin kurulması yönündeydi. İş dünyası da ANAYOL koalisyon hükümetinin kurulmasını istiyordu³¹⁴. Bu nedenle TÜSİAD, seçim öncesi gazetelere ilan vererek ANAYOL koalisyon hükümetinin kurulması için bu iki partiye oy verilmesini istemişti³¹⁵. Fakat bu iki partinin milletvekili sayıları toplamı 276'ı bulamamıştır. Bu nedenle DSP lideri Bülent Ecevit, kurulması düşünülen ANAYOL koalisyon hükümetine CHP'nin de katılmasını, CHP'nin koalisyon hükümetine katılması halinde ise kurulacak olan ANAYOL Azınlık Hükümetine dışarıdan destek verilebileceğini söylemiştir³¹⁶. CHP lideri Deniz Baykal ise, seçim öncesi Mesut Yılmaz ile Bülent Ecevit'in seçmene, seçim sonrası daha kolay koalisyon kurabileceklerini açıklamalarından dolayı kurulacak olan ANAYOL koalisyonuna dâhil olması gereken partinin DSP olması gerektiğini söylemişlerdir³¹⁷.

Erbakan'ın ilk üç parti arasında olduğu ve Yılmaz ve Çiller'in seçimden önce “RP ile olmaz” söylemleri ve kamuoyunun beklentisinin ANAYOL koalisyon hükümetinden yana olması nedeniyle Refah Partisinin Hükümete uzak durumda olduğu basında yer almıştır³¹⁸.

Refah Partisi ile koalisyon kurmayacaklarını açıklayan Yılmaz ve Çiller, ANAYOL koalisyonu için görüşmeler yaptılar. ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ANAYOL koalisyonu için DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'ten destek istemiştir. Çiller ise CHP'nin de koalisyona katılmasını istiyordu. ANAYOL koalisyon hükümetinin kurulması Amerika Birleşik Devletleri tarafından da yakından takip edilmiştir. Nitekim ABD, Çiller ve Yılmaz'ın dönüşümlü Başbakanlığında ANAYOL koalisyonunun kurulmasına destek vereceklerini açıklamıştır. Yılmaz ve Çiller'in başbakanlığı birbirlerine vermek istememelerinden dolayı, seçim öncesindeki çekişmelerini ANAYOL koalisyonunun

³¹²Bu isimler medyada “A Takımı” olarak anılmıştır. Bkz., M. Serhan Yücel, **a.g.t.**, s. 145-146.

³¹³Cüneyt Arcayürek, **28 Şubat'a İlk Adım: Büyüklere Masallar Küçüklere Gerçekler**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003, s. 230.

³¹⁴“İş Dünyasının Gönlü ANAYOL'u İstiyor”, **Sabah**, 26.12.1995, s. 17.

³¹⁵“TÜSİAD İlanla ANAYOL İstedi”, **Sabah**, 27.12.1995, s. 16.

³¹⁶“ANAYOL'a Dışardan Destek Verebiliriz”, **Sabah**, 26.12.1995, s. 17.

³¹⁷Hakkı Devrim, **Demokrasinin 50. Yılı 1945–1995**, s. 1167.

³¹⁸“ANAYOL'a Doğru”, **Milliyet**, 25.12.1995, s. 16-18.

kurulması aşamasında da sürdüler, bunun sonucunda ANAYOL koalisyonu konusunda uzlaşamamaları nedeniyle koalisyon kurulamamıştır³¹⁹.

3.2.6. Kardak Krizi

ANAYOL koalisyon hükümeti kurulamayınca Cumhurbaşkanı Demirel, demokratik teamüllere uyarak 10 Ocak 1996 tarihinde hükümeti kurma görevini Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a vermiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Erbakan'a görev verirken güvenoyu alabilecek hükümeti kurmasını, hükümeti kuramaması halinde ise zaman kaybetmeden görevi hemen iade etmesi gerektiğini belirtmiştir³²⁰. Görevi alan Erbakan, RP'nin içinde yer aldığı bir koalisyon kurma şansının yüzde yüz olduğunu, koalisyon hükümetini kuramaması halinde ise kahraman olacaklarını ifade ederek³²¹ hükümeti kurmak için siyasi partilerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Erbakan ilk görüşmesini Doğru Yol Partisi (DYP) lideri Tansu Çiller ile yapmış ve Çiller'den ret yanıt almıştır. Erbakan, ikinci görüşmesini ANAP lideri Mesut Yılmaz ile gerçekleştirmiş ve Yılmaz'dan olumlu yanıt almıştır. Bir süre sonra Yılmaz'da RP ile koalisyondan vazgeçmiştir. Bunun üzerine Erbakan basına verdiği demecinde “Üç kez doktora yaptım. Bu Mesut bana dördüncü kez doktora yaptırdı.”³²² sözünü söylemiştir. Siyasi partiler liderleri Refah Partisi ile koalisyona yanaşmayınca Erbakan görevi 19.01.1996 tarihinde cumhurbaşkanına iade etti. Cumhurbaşkanı Demirel ise, bu kez hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e vermiştir³²³.

RP milletvekili Abdullah Gül, Mesut Yılmaz'ın RP ile koalisyon kurulmasından neden vazgeçtiğini ve o süreci şöyle anlatmıştır.

“Seçimlerden birinci parti çıkmıştık. Hükümeti kurma görevi bize verilir verilmez temaslara başladık. ANAP'la görüşmeye başladık. İki partinin tabanı da bu hükümetin kurulmasından yanaydı. Herkes hükümetin kurulmasını bekliyordu. Her konuda anlaştık. Tartışma konusu olan ve hangi partide kalacağı uzun süre müzakere edilen Diyanet İşleri Başkanlığı'nı bile ANAP'a verdik. Ancak o arada Profesör İlhan Arsel, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e bir mektup yazdı. Arsel, bu mektupla RP'sini laiklik karşıtı olmakla suçluyordu. Cumhurbaşkanı Demirel de, bu mektubu o dönem TBMM Başkanı olan ANAP'lı Mustafa Kalemli'ye ulaştırmıştı. Kalemli de almış mektubu Genel Başkan Mesut Yılmaz'a götürmüştü. Yılmaz hemen çark

³¹⁹Yalansız, a.g.e.,s. 466-467.

³²⁰ “Erbakan'a İki Şartlı Görev”, **Sabah**, 10.01.1996, s. 19.

³²¹ “Görev Erbakan'da”, **Milliyet**, 10.01.1996, s. 1-13.

³²² Şamil Tayyar, **Kıt'a Dur!**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s.15-16.

³²³ Yalansız, a.g.e.,s. 466-467.

etti, hükümeti kurmaktan vazgeçti. Mektupla bir şey yok ama prosedür önemli. Bunu başlatan da Cumhurbaşkanı. Askeri daha bu aşamada devreye sokan o. Erbakan Hoca bunları sonra öğrendi”³²⁴.

Çiller, hükümeti kurmak için siyasi partilerle görüşmeler yapacağı sırada Kardak Krizi uluslararası bir krize dönüşmüştür. 25 Aralık 1995 tarihinde Türk bandıralı *Figen Akad* isimli bir kuru yük gemisinin, Bodrum yakınlarında Kardak Kayalıklarında³²⁵ karaya oturması sebebiyle Yunan Devriye botlarının karaya oturan gemiye yardım etmek istemiş, Türkiye ise Yunanistan’a nota göndererek bölgenin kendi karasularımız içinde olduğunu vurgulamıştır. Yunanistan ise 09.01.1996 tarihinde Ankara’daki Yunanistan Büyükelçiliği kanalıyla bölgenin kendi karasuları olduğunu söylemiş ve bunun üzerine iki ülke arasındaki kriz büyümüştür³²⁶.

Tansu Çiller, hükümeti kurmak için çalışmalarını sürdürürken 25 Ocak 1996 tarihinde bir grup Yunanlının kayalıklara çıkarak Yunan bayrağını kayalıklara dikmesi ve 1 gün sonra da bir grup Türk gazetecilerinin kayalıklara giderek Yunan bayrağı yerine Türk bayrağını dikmesiyle krizi iyice büyümüştür. 29 Ocak 1996 tarihinde Yunan Hükümeti’nin 12 askerini kayalıklara çıkararak meşru savunma hakkını kullanacaklarını ve kayalıklara yaklaşırsa gerekirse ateşle karşılık vereceklerini söylemesi, yaşanan gerilimi en üst seviyeye çıkarmıştır³²⁷.

Yunanistan Dışişleri Bakanı Pangalos’un “Kardak bizimdir” açıklamasına karşılık olarak³²⁸, hükümet kurma çalışmalarını sürdüren DYP Genel Başkanı Tansu Çiller’in “O bayrak iner, o asker gider” sözleri üzerine devletin zirvesinde üst düzey toplantılar gerçekleştirmiştir³²⁹. Bu toplantılarda, Kardak konusundaki kararlılıklarını ifade etmek için, “gerekirse savaşırız” sözleri telaffuz edilmeye başlanmıştır³³⁰. Yapılan görüşmeler ve toplantılar

³²⁴ Nuri Paşa Özer, **Gazete Haberlerinde Manipülasyon: 28 Şubat Örneği**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s.36-37.

³²⁵Kardak olarak bilinen bu kayalıklar Yunanlılar tarafından “İmia” olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Erdem Denk, **Egemenliği Tartışmalı Adalar Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Çalışma**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s.28.

³²⁶ Yunanistan’ın Ankara Büyükelçiliğinin Türk Dışişleri Bakanlığına 29 Aralık 1995 günü tevdi ettiği ve 26 Aralık 1995 tarihli notaya, Türk Dışişleri Bakanlığı aynı gün cevap vererek Kardak Kayalıklarına ilişkin Yunan iddialarını reddetmiştir. Yunanistan Büyükelçiliği Elçi Müsteşarının 10 Ocak 1996 tarihli ikinci bir notada Yunanistan, 1932 düzenlemelerine atfen Kardak Kayalıklarının 1947 Paris Barış Antlaşması çerçevesinde halefiyet yolu ile Yunanistan’a devredildiğini iddia etmiştir. Bkz. Ali Kurumahmut, “Ege’de Egemenliği Tartışmalı Adalar Sorununun Ortaya Çıkışı”, **Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 13.

³²⁷ Mustafa Güzel, **Kardak Krizi Sorunu Kapsamında Türk-Yunan İlişkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s. 38-39.

³²⁸ “Pangalos: Kardak Bizimdir”, **Milliyet**, 27.01.1996, s. 15.

³²⁹ “Çiller: Türkiye Hazır”, **Milliyet**, 31.01.1996, s. 1-17.

³³⁰ Demirel, Kardak krizinin yol açacağı savaşı millete izah edemeyeceğini dile getirerek yaşadığı o günü şöyle değerlendiriyordu: “Hem Başbakan, hem Genelkurmay Başkanı, hem Genelkurmay Başkanı’nın yanındaki

sonucunda, Kardak Kayalıklarının iki kayalıktan oluşması nedeniyle, Yunan askeri bulunmayan diğer kayalığa Türk askerinin çıkarılması kararlaştırılmıştır³³¹. Bunun üzerine 31 Ocak 1996 tarihinde gece yarısı yapılan operasyon ile Türk Su Altı Komandoları, Kardak Kayalıklarının ikincisine çıkarak Türk bayrağını dikmişlerdir. Türk komandolarının Kardak Kayalıklarına çıkmasından 6 saat sonra ise Yunan askerleri Kardak Kayalıklarından ayrılmıştır. Bu gelişme üzerine Türk askerleri de kayalıklardan ayrılmıştır³³². Böylece iki taraf arasındaki gerginlik de yatışmıştır.³³³ Yaşanan bu olay, Türk basınında “Türkiye’nin zaferi” olarak verilmiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı Demirel de asıl meselenin Kardak krizi olmadığını, meselenin Ege Denizi hâkimiyeti olduğunu söylemiştir³³⁴.

Kardak krizinin son bulmasından birkaç gün sonra 9 Ocak 1996 tarihinde Sakıp Sabancı’nın kardeşi Özdemir Sabancı ve iki çalışma arkadaşı Sabancı Center’de öldürüldüler.. Özdemir Sabancı’yı öldüren kişiler Sabancı Center’de çalışan arkadaşları Fehriye Erdal yardımıyla binaya alınmış ve suikast yapılmıştı. Suikastı DHKP-C üstlendi ama Fehriye Erdal, Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ’ın tavsiyesiyle işe alınmıştı. Hüseyin Kocadağ, 3 Kasım 1996 tarihinde Abdullah Çatlı ile Susurluk’ta yaşanan trafik kazasında hayatını kaybetmişti. Suikastı gerçekleştirenlerden biri yakalanarak tutuklanmış diğeri ise

generaller kararlı geldiler. Döndüm dedim ki: “Bakın bu sebeple savaş çıkarsa bunu Türk milletine izah edemeyiz. Bugün ederiz, aman yarın edemeyiz. Bunun başka yolunu arasaydınız, bu kadar şeye ne lüzum vardı derler. Dünyaya izah edemeyiz. Gidin bir yol bulun, bir yol bulun gelin”. Bkz. M. Ali Birand, **Son Darbe: 28 Şubat Belgeseli**, www.youtube.com/watch?v=QblMo7Kw_s, 12.03.2016.

³³¹ Süleyman Demirel, krizin son bulması için kendisine önerilen fikri ise şöyle değerlendirmiştir: “2 saat sonra Genelkurmay Başkanı Sayın Karadayı bana geldi. Dedi ki: “Efendim, şöyle yapsak nasıl olur? Bunlar iki ada, ikizce adalar. Bu adaların birisine bunlar çıkmış, bayrak koymuş, asker koymuşlar. Biz de ikincisine çıkalım, bayrağımızı koyalım. Biz de asker koyalım. İkincisinde kimse yok daha...” Bak bu gayet güzel işte dedim.” Sözleriyle anlatıyordu. Bkz. . M. Ali Birand, **Son Darbe: 28 Şubat Belgeseli**, www.youtube.com/watch?v=QblMo7Kw_s, 12.03.2016.

³³² Güzel, **a.g.t.**, s. 40.

³³³ Yunanistan ile Türkiye’yi savaşın eşiğine getiren Kardak kayalıkları krizi sırasında görevde bulunan dönemin Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos, yıllar sonra bulunduğu itirafında dönemin ABD Dışişleri Bakanı Richard Holbrooke’un kendisine ABD gemilerinin Türk ve Yunan gemilerini izlediğini ve elektronik olarak bloke edebilecek bir teçhizata sahip olduğunu söylediğini belirtip, “Yani iki ülkenin biri füze atmaya karar vermiş olsaydı, füzeler denize düşecekti. 1996 yılında Kardak’ta bulunan ABD gemileri olası savaşın önlenmesi için her iki tarafın da silah sistemlerini bloke etmeye hazır, kararlı bekliyordu” dedi. Olmayan bir donanma ile diplomasi yapmak zorunda kaldıklarını söyleyen dönemin Yunan eski Dışişleri Bakanı Pangalos, “Türkler’in gücü bizden tabii ki daha üstündü. Eğer savaş olsaydı, bizim tarafımızda analar ağlayacaktı” diye konuştu. Bkz: <http://www.milliyet.com.tr/yunanistan-dan-20-yil-sonra-gelen-dunya-2264263>, 20.06.2016.

³³⁴ Yıllar sonra Süleyman Demirel, M. Ali Birand’a Kardak Krizini şöyle değerlendirmiştir: “Mesele Kardak krizi değildir. Mesele Ege Denizi hakimiyetidir. Şimdi eğer Kardak Adası’nın Yunanistan’a ait olduğunu Türkiye kabul ederse o zaman diğer adacıkların ve diğer kara parçalarının da Yunanistan’a ait olduğu gibi bir netice çıkar... Osmanlı İmparatorluğu’ndan artakalan herşey, eğer birtakım antlaşmalarla tespit edilmemişse Türkiye’nindir.” Türkiye’nin iddiası bu, Türkiye diyor ki; “Bu kaya parçaları bizim.” Yunanistan diyor ki: “Hayır, bunlar bizim...” Figen Akat gemisi karaya oturmasa bu tartışma yok orta yerde, adalar oralarda duruyor, kim ada üstüne çıkıyor, kim çıkmıyor arayan soran da yok. Ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Ali Birand, **Son Darbe: 28 Şubat Belgeseli**, www.youtube.com/watch?v=QblMo7Kw_s, 16.02.2016.

yakalanamamıştır. Gazeteci Mehmet Ali Birand, Suikastın arkasında derin devletin olduğunu ve derin devletin DHKP-C'yi taşeron olarak kullandığını söylemiştir³³⁵.

Bu olumsuzluklar üzerine Tansu Çiller, hükümeti kurmak için parti liderleriyle yaptığı görüşmelerin sonunda bir uzlaşmaya varamamış ve 3 Şubat 1996 tarihinde görevi cumhurbaşkanına iade etmiştir.

³³⁵ M. Ali Birand, **Son Darbe: 28 Şubat**, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2012, s.130-133.

IV. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ANAVATAN PARTİSİ-DOĞRU YOL PARTİSİ (ANAYOL) KOALİSYON HÜKÜMETİ

4.1. ANAP-DYP (Anayol) Koalisyon Hükümeti (06 Mart 1996-28 Haziran 1996)

Cumhurbaşkanı Süleyman, Tansu Çiller'in 3 Şubat 1996 tarihinde iade ettiği hükümet kurma görevini, liderlerle yeniden toplu görüşme yapmadan ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vereceğini açıklamış ve Yılmaz'ın da gidip hükümet kurmayı denemesinin gerektiğini, başka bir yolun olmadığını ve Türkiye'nin kurallar ülkesi olduğunu dile getirerek³³⁶ hükümeti kurma görevini 03 Şubat 1996 tarihinde Mesut Yılmaz'a vermiştir. Yılmaz, Çankaya Köşküne giderek Cumhurbaşkanı Demirel'den hükümeti kurma görevini almış, sonra da gazetecilere görevi aldığını fakat görev süresinin 16 günü geçmeyeceğini söyleyerek ve hükümetin kurulması için hemen parti liderleriyle görüşmelere başlayacağını dile getirmiştir³³⁷.

ANASOL hükümetini kurmak isteyen Mesut Yılmaz, CHP lideri Deniz Baykal ve DSP lideri Bülent Ecevit ile görüşmelere başlamıştır. CHP'yi koalisyonla ya da dışarıdan desteğe razı edebilirse DSP ile kuracağı Anasol'un güvenoyu alabilmesi için gerekli olan 276 milletvekili için DYP'nin içinden yardım isteyecekti. Eğer bu gerçekleşmezse Refah Partisi ile koalisyon kurulması, ikinci plandaydı³³⁸. Görüşmeler sonucunda CHP ve DSP bu fikre olumsuz bakınca Yılmaz, ikinci seçenek olarak RP ile koalisyon kurma konusunda görüşmelere başlamış ve RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ile azınlık hükümetinin kurulması yönünde anlaşmışlardır. ANAP ve RP, koalisyon hükümeti dönemine geçiş sonrasında ekonomide, devlet yönetiminde, sosyal güvenlikte, vergi alanında kapsamlı reform programlarının hazırlanması, Güneydoğu için taş toplama, ağaçlandırma, arazi kazandırma projeleriyle yöre halkı ile devletin barıştırılması, Avrupa Birliği ile yeni bir müzakere sürecinin başlatılması, aşamalı olarak eğitim, sağlık ve bayındırlık hizmetlerinin özelleştirilerek yerel yönetimlere devredilmesi konularında ortak icraatlar raporu hazırlamışlardır³³⁹. Fakat iki parti arasında bakanlıklar ve görev alanları konusundaki pazarlıklar uzayınca, Çiller'in Mesut Yılmaz' a "aynı şartlarda biz de ANAYOL'u

³³⁶ "Görevi Yılmaz'a Vereceğim", **Cumhuriyet**, 03.02.1996, s. 5.

³³⁷ "16 Günü Geçmem", **Sabah**, 04.02.1996, s. 12.

³³⁸ "Mesut Bey'in Formülü", **Milliyet**, 05.02.1996, s. 12.

³³⁹ "Altı Aylık Anap Azınlık Hükümeti", **Milliyet**, 17.02.1996, s. 12.

kurabiliriz, bunu gerçekleştirebiliriz” mesajının iletilmesi ve dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman’ın, TBMM Başkanı Mustafa Kalemli’yi arayarak ANAP-RP (ANAREFAH) Koalisyon Hükümeti’nin kurulmaması gerektiğini söylemesi üzerine Erbakan ile koalisyonu göze alamayan Yılmaz aynı şartlarda ANAYOL teklifini Çiller’e iletmıştır. Böylece, Yılmaz-Çiller diyalogu yeniden başladı³⁴⁰. Demokratik Sol Partisinin de “çekimsiz” desteğinin alınmasıyla, dönüşümlü başbakanlık ve ilk Başbakanlığın ve ekonomi yönetiminin Mesut Yılmaz da kalması koşuluyla Çiller ile anlaşmaya varılmıştır³⁴¹. 3 Mart 1996 günü Mesut Yılmaz ile Tansu Çiller, kurulacak olan ANAYOL koalisyon hükümetinin koalisyon protokolünü imzaladılar. İmzalanan protokole göre Başbakanlık 1996 yılında ANAP’ta, 1997 ve 1998 de DYP de, 1999 yılında ise tekrardan ANAP’ta olacak,2000 yılında ise ANAP ve DYP seçim tarihini kendileri belirleyecekler ve yapılacak olan seçime kadar ise DYP’li bir kişinin başbakanlığında bir seçim hükümeti oluşturulacaktı. İmzalanan protokol sonrası 05.03.1996 günü Mesut Yılmaz başbakanlığında 53. hükümet kuruldu³⁴². Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz, kurulan 53. Hükümetin Başbakanı olarak göreve başlamıştır.

Gazeteci Faruk Bildirici “Hanedanın Son Prensi” adlı kitabında yaşanan gelişmeleri şöyle anlatmıştır: 24 Aralık 1995 seçimlerinden sonra Türkiye’de “AnaRefah” koalisyonunun tartışıldığı sırada MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş’in TBMM Başkanı Mustafa Kalemli’nin odasına giderek çok önemli bir yerden geldiğini ve AnaRefah Koalisyonunun önüne geçilmesi gerektiğini söylediğinde, Kalemli hemen Mesut Yılmaz’ı arayarak olan biteni anlattı. Kalemli Telefonda Yılmaz’a “Sen hakikaten bu koalisyonu kuruyor musun?” Demesi üzerine Yılmaz’ın da bu koalisyona mecbur kaldığı ve başka alternatifi olmadığını söylemesi üzerine Kalemli devreye girerek kamuoyunun beklentisi yönünde bir koalisyon hükümetinin kurulması için temaslara başladı. Tansu Çiller’in Mustafa Kalemli ile görüşmek istemesi üzerine Kalemli, Başbakanlık konutuna giderek Çiller ile görüştü. Çiller’e “Artık bu işi bağlayın da ülkedeki beklenti havası kalmayın” demesi üzerine Çiller’in gözlerinden yaşlar akarak ve çığlık çığlığa bağırarak “ üzerime gelmeyin daha fazla. Zaten biraz önce Karadayı paşa geldi, şimdi de siz geliyorsunuz. Zor durumdayım, anlamıyorsunuz” zor durumda olduğunu söylemiştir. Yılmaz ise eninde sonunda başbakanlığın kendisine teklif edileceğinden emin olduğundan olayları keyifle takip etmiştir³⁴³.

³⁴⁰ Çavuşoğlu, a.g.t., s. 199-200.

³⁴¹ “ANAYOL’a Doğru Tam Yol”, *Milliyet*, 27.02.1996, s. 14.

³⁴² Nedim Yalansız, a.g.e., s. 467.

³⁴³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Bildirici, *Hanedanın Son Prensi*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2003, s. 282-285.

4.1.1. Yılmaz-Çiller Protokol Anlaşması

Mesut Yılmaz başbakanlığında kurulan 53. Hükümete dahil olan partiler şu şekilde bir koalisyon protokolü imzalamışlardır:

- İki partinin, beş yıl süreli bir hükümet ortaklığı kurma konusunda mutabık kalacağı,
- İki partinin, aralarında tesis edilmiş bulunan güven ortamının devamını sağlamak için gerekli her türlü özeni göstermeleri gerektiği, Başbakan ve Bakanlar, Başbakanlık görevini üstlenmemiş bulunan partinin Genel Başkanı'na da Hükümet çalışmaları konusunda gerekli bilgi akışını sağlaması gerektiği,
- Beş yıl süreli, takvimli, kapsamlı yapısal değişim programını birlikte hazırlanması ve uygulanacağı,
- İki partinin şeffaf yönetim ve yolsuzlukların önlenmesi konusunda tedbirler paketi hazırlayarak süratle yürürlüğe konulması gerektiği,
- Hükümet ortaklığının devamı süresince her iki parti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, (İlk dönem Anavatan Partisinde olduğundan, İkinci dönem ilke olarak Doğru Yol Partisinde olmak üzere) ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde birlikte hareket etmeyi kabul ve taahhüt edecekleri,
- Kurulacak ortak hükümette Başbakanlık 1996 yılında Anavatan Partisi, 1997 ve 1998 yıllarında Doğru Yol Partisi, 1999 yılında tekrar Anavatan Partisi tarafından üstlenileceğinden, İki parti 2000 yılında seçim tarihini birlikte belirleyecekler ve seçime kadar üzerinde mutabık kalacakları Doğru Yol Partisine mensup bir kişinin Başbakanlığında Seçim Hükümeti kuracakları,
- Yukarıda belirtilen sürelerin dolduğu tarihte Başbakanlığı üstlenenler görevlerinden istifa etmek suretiyle ayrılacaklardır.
- Ortaklık süresince Başbakan Yardımcılığı Başbakanlığı üstlenen parti dışındaki partiye ait olacağı,

- 10/11/1995 tarihli ve 1995/30 sayılı Genelge kapsamındaki Kamu Kurum ve Kuruluşlarında yapılacak atamalarda da Başbakan Yardımcısının onayı veya imzası bulunması gerektiği³⁴⁴, konularında anlaşmaya varmışlardır.

Bu protokole göre; koalisyon hükümetinde, Milli Savunma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı ANAP'ta kalırken, Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Orman Bakanlığı, Tarım ve Köy işleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ve Turizm Bakanlığı ise DYP'de kalmıştır³⁴⁵.

4.1.2. Güven Oylaması

12 Mart 1996 tarihinde yapılan güven oylamasında Mesut Yılmaz Hükümeti, 207 red oyuna karşılık 257 kabul oyuyla güven oyu almıştır³⁴⁶. Hükümetin güvenoyu almasından sonra, Yılmaz Meclis kürsüsüne gelerek bir teşekkür konuşması yapmıştır:

“Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; 53 üncü Cumhuriyet Hükümeti olarak, biraz önce bize güven izhar eden Yüce Meclise şükranlarımı sunuyorum. Bugün ulaştığımız bu sonuçla, inanıyorum ki, Türk demokrasisi, zorlu bir sınavı daha başarıyla arkasında bırakmış olmaktadır. Daha önce de bu kürsüden ifade ettiğim gibi, üstlenmiş olduğumuz ağır sorumluluğun bilinci içerisinde, Yüce Meclisin bu güvenine layık olabilmek için elimizden gelen her türlü gayreti göstereceğimizi bir defa daha ifade ediyorum.³⁴⁷”

Hükümetin güvenoyu almasıyla birlikte 12 Mart 1996 tarihinde DYP yönetiminde değişikliği yapılmıştır. Siyasi İşler Genel Başkan Yardımcılığı'na Necmettin Cevheri, Seçim İşleri Genel Başkan Yardımcılığı'na Hasan Ekinci, Ekonomik ve Mali İşler Genel Başkan Yardımcılığı'na Esat Kıratlıoğlu, Basın ve Propaganda Genel Başkan Yardımcılığı'na Abdülbaki Ataç, Genel Sekreterliğe Ali Şevki Erek, Sosyal İşler Genel Başkan Yardımcılığı'na ise Hasan Peker seçilmiş, İsmail Karakuyu, Mehmet Gölhan, İsmail Köse

³⁴⁴Protokol anlaşmasının tam metni için bkz.,<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP53.htm>, 08.03.2016.

³⁴⁵<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP53.htm>, 08.03.2016.

³⁴⁶ 12 Mart 1996 tarihinde yapılan oylamaya 6 milletvekili katılmamış, 80 vekil ise çekimser oy kullanmıştır. Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c002/tbmm20002022.pdf>, 08.3.2016, s. 154.

³⁴⁷TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XX, Cilt: II,12.03.1996, s.151-152.

ve Bahattin Şeker ise görevlerinde herhangi bir değişiklik yapılmayarak görev yerlerini korumuşlardır³⁴⁸.

4.1.3. Bakanlar Kurulu

Tansu Çiller, kurulan koalisyonun ilk döneminde hükümette yer almamıştır. Fakat Çiller, bürokrasiden gelen Mehmet AĞAR, Ayfer YILMAZ, Ünal ERKAN, Yaman TÖRÜNER gibi “A Takımı” isimlerini kabineye dahil ettirmiştir. Mesut Yılmaz Başbakanlığında oluşturulan Bakanlar Kurulu listesinin bir özelliği de cumhuriyet tarihinde ilk kez üç kadın bakanın hükümette yer almasıydı. Mevcut 33 bakanlıktan 16’sını ANAP alırken 17’sini de DYP olarak neredeyse eşit bir oran yakalamışlardır³⁴⁹.

Mesut Yılmaz başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinin Bakanlar Kurulu aşağıdaki gibidir:

Başbakan: Ahmet Mesut YILMAZ (Rize, ANAP)

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Nahit MENTEŞE (Aydın, DYP)

Devlet Bakanı: Rüşdü SARACOĞLU (İzmir, ANAP)

Devlet Bakanı: Ayfer YILMAZ (İçel, DYP)

Devlet Bakanı: Abdülkadir AKSU (Diyarbakır, ANAP)

Devlet Bakanı: Ufuk SÖYLEMEZ (İzmir, DYP)

Devlet Bakanı: Eyüp AŞIK (Trabzon, ANAP)

Devlet Bakanı: Yaman TÖRÜNER (Afyon, DYP)

Devlet Bakanı: İmren AYKUT (Adana, ANAP)

Devlet Bakanı: Ayvaz GÖKDEMİR (Kayseri, DYP) 06.03.1996-25.05.1996

Devlet Bakanı: Cemil ÇİÇEK (Ankara, ANAP)

Devlet Bakanı: İbrahim Yaşar DEDELEK (Eskişehir, DYP)

³⁴⁸ “Çiller’in zor dönemi”, *Milliyet*, 14.03.1996, s.17.

³⁴⁹ Kara, *a.g.e.*, s. 278.

Devlet Bakanı: Ali Talip ÖZDEMİR (İstanbul, ANAP)

Devlet Bakanı: Ünal ERKAN (Ankara, DYP) 06.03.1996-25.05.1996

Devlet Bakanı: Ersin TARANOĞLU (Sakarya, ANAP)

Devlet Bakanı: Mehmet Halit DAĞLI (Adana, DYP)

Adalet Bakanı: Mehmet AĞAR (Elazığ, DYP)

Milli Savunma Bakanı: Mahmut Oltan SUNGURLU (Gümüşhane, ANAP)

İçişleri Bakanı: Ülkü Gökalg GÜNEY (Bayburt, ANAP)

Dışişleri Bakanı: Emre GÖNENSAY (Antalya, DYP)

Maliye Bakanı: Lutfullah KAYALAR (Yozgat, ANAP)

Milli Eğitim Bakanı: Turhan TAYAN (Bursa, DYP)

Bayındırlık ve İskan Bakanı: Mehmet KEÇECİLER (Konya, ANAP)

Sağlık Bakanı: Yıldırım AKTUNA (İstanbul, DYP)

Ulaştırma Bakanı: Ömer BARUTÇU (Zonguldak, DYP)

Tarım ve Köyişleri Bakanı: İsmet ATTİLA (Afyon, DYP)

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Emin KUL (İstanbul, ANAP)

Sanayi ve Ticaret Bakanı: Yalım EREZ (Muğla, DYP)

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Hüsnü DOĞAN (İstanbul, ANAP)

Kültür Bakanı: Agah Oktay GÜNER (Ankara, ANAP)

Turizm Bakanı: Işıl Saygın (İzmir, DYP)

Orman Bakanı: Nevzat ERCAN (Sakarya, DYP)

Çevre Bakanı: Mustafa Rüştü TAŞAR (Gaziantep, ANAP)³⁵⁰.

³⁵⁰Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XX, Cilt:II,07.03.1996, s. 4-5.

4.1.4. Anayol Hükümeti Dönemi Gelişmeleri

ANAYOL Koalisyon hükümeti, 7 Mart 1996 tarihinde Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığında göreve başladığında terör sorunuyla beraber Güneydoğu'daki savaş koşulları ağırlığını hissettirmiştir. Temel sorunlardan biri de yüksek enflasyon sorunu. Yeni hükümetin ekonomi alanındaki ilk icraatı memur zamları olsa da hükümetin verdiği zamlar, memurları memnun etmemiş, protesto yürüyüşleri düzenlemelerine sebep olmuştur.

Bu döneme damgasını vuran esas gelişmeleri ise ANAYOL koalisyonunu oluşturan partiler arasındaki anlaşmazlıklar oluşturmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkan ilk anlaşmazlık, DYP kanadının vali ve bürokrat atamalarıyla ilgili itirazı üzerine başlamıştır. Çiller, İçişleri Bakanı Ülkü Güney'in kararnamelerle ilgili olarak Devlet Bakanı Ünal Erkan, Adalet Bakanı Mehmet Ağar ve DYP Çorum milletvekili Bekir Aksoy ile görüşmesini istemiş, Güney ise kararnamelerle ilgili olarak sadece Başbakan Yardımcısı Nahit Menteşe ile görüşerek sorunları halletmek istemiştir. Başbakan Yardımcısı Nahit Menteşe'nin ve İçişleri Bakanı Ülkü Güney'in çalışmaları sonucunda, bu sorun kısa sürede çözülmüştür³⁵¹. Bu gergin ortamda diğer anlaşmazlık ise, 21 Mart 1996 tarihinde Mali yılı bütçe görüşmelerinde tekrarlanmıştır. Mesut Yılmaz'ın, Çiller'in TEDAŞ ihalesindeki usulsüzlükle ilgili RP'nin önergesi oylamasında ANAP grubunu serbest bıraktığını açıklamasından birkaç gün sonra 30 kadar ANAP milletvekili Çiller aleyhinde oy kullanacaklarını açıklamışlardır. RP'nin Meclis'e verdiği soruşturma önergesinin kabul edilmesi durumunda, Tansu Çiller'e Yüce Divan yolu açılacaktı. RP, Tansu Çiller'in Yüce Divan'a gönderilmesi durumunda ANAP'ı kendi safına çekecekti.³⁵² Meclis Başkanlığına sunulan TEDAŞ önergesi, 24 Nisan 1996 tarihinde 179 ret oyuna karşı 232 evet oyuyla kabul edilmiştir. RP'nin ikinci önergesi ise "TOFAŞ'ın devlete ait hisselerinin özelleştirilmesi sırasında nüfuzunu kullanarak ihaleye fesat karıştırmak suretiyle devleti zarara uğrattığı ve görevini kötüye kullandığı" gerekçesiyle Çiller hakkında verdiği TOFAŞ önergesi olmuştur. Bu önerge de 9 Mayıs 1996 tarihinde Meclis'te 373 oyla kabul edilmiştir³⁵³. RP Grup Başkanvekilleri Abdullah Gül, Necati Çelik, ve İsmail Kahraman, Tansu Çiller hakkındaki yolsuzluk dosyalarının, ANAP milletvekilleri tarafından kendilerine verildiğini açıklamışlardır³⁵⁴. RP'nin Çiller'i ve DYP'yi oldukça zor duruma

³⁵¹ "Atama Krizi", **Milliyet**, 29.03.1996, s. 12.

³⁵² "RP'den ANAYOL'u Bölme Taktiği", **Yeni Asır**, 03.04.1996, s. 5. "Baykal: Amaç DYP'yi bölmek" **Milliyet**, 10.05.1996, s.1.

³⁵³ "Kurtaramadı", **Milliyet**, 10.05. 1996, s.1.

³⁵⁴ "Çiller: Arkamdan Hançerlendim", **Cumhuriyet**, 10.05.1996, s.1., Hüseyin Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.204.

düşüren diğer bir girişimi ise, Çiller'in başbakanlığını devretmeden önce örtülü ödenekten 500 milyar çektiğini iddia etmesi ve yapılan araştırmalar neticesinde iddianın doğruluğunun ispatlanması olmuştur. Çiller ise bu konunun devlet sırrı olduğunu söyleyerek herhangi bir açıklama yapmamıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de yaşanan bu gelişmelerden rahatsızlık duymuş ve Başbakan Yardımcısı Nahit Menteşe'ye "Partinin canına okudu. Sen de biliyorsun, biz bu partiyi canımızı ortaya koyarak buralara kadar getirdik" sözleriyle Çiller'e olan rahatsızlığını dile getirmiştir³⁵⁵. RP, hükümetin güven oylamasında, Anayasa'nın 96. maddesine göre yeterli çoğunluğu sağlayamadığını söyleyerek Anayasa Mahkemesine başvurması gerginliği iyice tırmandırmıştır. Anayasa Mahkemesi başvuruyu yerinde bularak ve 14 Mayıs 1996 tarihinde yapılan güven oylamasını iptal ederek geçersiz kılmıştır. Hükümetin dağılmasına sebep olan en son gelişme ise RP'nin 27 Mayıs'ta Mesut Yılmaz aleyhinde meclise soruşturma önergesi vermesi olmuştur. Bütün bu gelişmeler neticesinde 24 Mayıs tarihinde DYP Genel İdare kurulu hükümetten çekilmiştir. 2 Haziran 1996 tarihinde ise 41 yerde yerel ara seçimler yapılmıştır. 41 belediye başkanlığı için yapılan seçimlerde ANAP 13, DYP ise 10 belediye başkanlığı kazanmıştır³⁵⁶. Mesut Yılmaz hakkında verdiği gensoru önergesi ise 3 Haziran 1996 tarihinde 122 ret oyuna karşı 316 evet oyuyla kabul edilmiştir. Gensoru oylaması ise 8 Haziran 1996 tarihinde yapılacaktı fakat 6 Haziran tarihinde başbakan Mesut Yılmaz cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sunmuştur³⁵⁷. Böylece koalisyonun devamı için yapacağı bir şey kalmamış ve ANAYOL koalisyonu da üç ay gibi kısa bir sürede bozulmuştur³⁵⁸.

ANAYOL hükümeti dönemindeki siyasi karmaşadan dolayı iç ve dış politikada çok önemli gelişmeler yaşanmamıştır. Buna rağmen, iç politikada yukarıda bahsettiğimiz gerginlikler yaşanmış ve bu da hükümetin ömrünü kısaltmıştır. Bu dönemde yaşanan dış politika olaylarına baktığımızda Yunanistan ile yakınlaşma içine girildiği görülmektedir. Nitekim Mesut Yılmaz Yunanistan'la ilişkileri ilerletmek için, 'önyargısız bir çözüm süreci başlatalım' çağrısında bulunmuş ancak Yunan Hükümeti bu çağrıya karşılık vermemiştir³⁵⁹. Tüm bu çabalara rağmen ne içeride ne dışarıda istenilen sonuçların elde edilemediği aşîkârdır.

³⁵⁵ Hüseyin Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.205.

³⁵⁶ Seçimler Sivas, Rize, Zonguldak, Bingöl il merkezleriyle 7 ilçe ve 30 beldede yapıldı. 41 belediye başkanlığı için yapılan seçimlerden şu sonuç çıktı: ANAP 13, DYP 10, RP 8, CHP 6, MHP 2, DSP 1, 1 bağımsız. Bkz: "Kim Kazandı?", **Cumhuriyet**, 04.06.1996, s. 5.

³⁵⁷ Taha Akyol, "ANAYOL Bitti", **Milliyet**, 24 Mayıs 1996, s. 15.

³⁵⁸ Nedim Yalansız, **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)**, İstanbul, Buke Kitapları, 2006, s. 468-469.

³⁵⁹ Bildirici, **a.g.e.**, s. 286-287.

V.BEŞİNCİ BÖLÜM: REFAH PARTİSİ-DOĞRU YOL PARTİSİ (REFAHYOL) KOALİSYON HÜKÜMETİ

5.1.Refahyol Koalisyon Hükümeti (28 Haziran 1996-30 Haziran 1997)

Mesut Yılmaz'ın 6 Haziran 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e istifasını sunmasından sonra hükümet kurma görevini bekleyen Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, yaptığı açıklamayla görevin kendisine verileceğini ve kendisinin başbakan olması durumunda Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz'ın da hükümette olmasını tercih edeceğini, çoğulcu demokrasiye karşı olmayacağını, NATO'dan çıkmayacağını, Çekiç Güç'te askerlerle ters düşmeyeceğini ve Gümrük Birliğine devam edileceği konularında güvence vereceğini açıklamıştır³⁶⁰. Buna karşın Süleyman Demirel, parti liderleriyle görüşeceğini ve hükümeti kuracak kişinin kendisine güvenoyu alacak bir hükümet getirmesi gerektiği mesajını vermiştir³⁶¹.

Süleyman Demirel, Çankaya Köşkü'nde yaptığı istişareler sonucu 7 Haziran 1996 tarihinde hükümeti kurma görevini Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a vermiştir³⁶². Hemen akabinde Mesut Yılmaz, yaptığı açıklamalarla Refah Partisi ile kurulacak bir koalisyon hükümetinde yer almayacaklarını beyan etmiştir. Yılmaz'ın bu ifadelerine Erbakan, kırgınlığını dile getirerek ANAP'ın kendi partilerinin gençlik kolu olduğunu, ihtilal idaresinin kendi partilerini kapattığı zaman ANAP'ın kendi partili arkadaşları tarafından kurulduğunu açıklamıştır³⁶³. Yılmaz'ın beklentileri karşılamaması üzerine Erbakan, Doğru Yol Partisi Lideri Tansu Çiller ile görüşmelere başlamıştır. Hükümeti kurma görevini almasından bir hafta sonra Çiller'i ziyaretinde koalisyon önerisinde bulunmuş. Çiller, cevaben bu teklif üzerine düşünmek için birkaç günlük mühlet istemiştir. Çiller, RP ile koalisyon görüşmelerinde devam ederken bir yandan da DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve CHP Genel Başkanı Deniz Baykal ile de görüşmelerini devam ettirmiştir. Baykal ve Ecevit'e (ANAP-DYP-CHP) ve (ANAP-DYP-CHP-DSP) hükümet modelleri önermiştir. Fakat iki liderden de beklediği cevabı alamamıştır. Çiller aslında DYP-RP koalisyon hükümetine karşı bütün yolları denediğini ve liderlerden red cevabı aldığından

³⁶⁰“Erbakan'dan Dört Güvence”, **Milliyet**, 06.06.1996, s. 1.

³⁶¹“Çankaya'nın Şartı Var”, **Milliyet**, 07.06.1996, s. 15.

³⁶²“Görev Erbakan'ın”, **Cumhuriyet**, 08.06.1996, s. 1.

³⁶³“Anap'a Refah Baskısı”, **Milliyet**, 09.06.1996, s. 1.

RP ile koalisyona mecbur kaldığını göstermek için Baykal ve Ecevit ile görüşmüştür³⁶⁴. RP ile koalisyona mecbur kalan Çiller hakkında örtülü ödenek ile ilgili soruşturma önermesine Refah Partisi red oyu vermiştir³⁶⁵. Bunun üzerine Doğru Yol Partisi Genel İdare Kurulunu toplayan Çiller, arkadaşlarıyla yaptığı görüşmeler sonucunda partililerin çoğunluğunun Refah Partisi ile koalisyona hazır olduklarını açıklamış ve 22 Haziran günü Erbakan ile yaptığı görüşmede koalisyon kurmayı kabul etmiştir³⁶⁶.

Tansu Çiller ile Necmettin Erbakan, koalisyon kurma konusunda anlaşmışlarsa da başbakanın kim olacağı meselesi muğlak kalmış ve bir süre sonra “dönüşümlü başbakanlık” formülü gündeme gelmiştir. Erbakan bu formüle karşı söylediği “*Böyle bir takım uydurma tertiplerle sen üç ay başbakan ol, öbürü altı ay olsun, ondan sonra şöyle olsun, böyle olsun. Her zaman söylüyorum, makarna mı doğruyorsun be mübarek? Hükümet işi ciddi bir iştir. Böyle üç ay, altı ay, bir sene, bu çocukların işidir. Bu tekrirlerle milletin karşısına çıkılır mı?*”³⁶⁷ sözleriyle dönüşümlü başbakanlık sistemine karşı olduğunu dile getirmiştir. İki lider başbakanlık konusunda herhangi bir sistem mutabakatına varamadıkları için ikişer yıl dönüşümlü başbakanlık için anlaşmışlardır. Necmettin Erbakan’ın Başbakanlığında kurulan RP-DYP koalisyon hükümeti, 28 Haziran 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından onaylanmıştır³⁶⁸.

Koalisyon protokolü hazırlanırken Çiller ve Erbakan hakkındaki tüm soruşturma önergelerinin karşılıklı olarak TBMM’de reddedilmesi, koalisyonun ön şartı olarak kararlaştırılmıştır. Fakat DYP ile RP arasında kamuoyuna açıklanmayan gizli bir protokol imzalanmıştır. Buna göre; Erbakan’ın başbakanlığında herhangi bir sorun yaşanır ya da hükümette bir tıkanma olursa bir yılın sonunda başbakanlığı Çiller devralacak ve bir seçim hükümeti kurarak ülkeyi seçime götürecektir³⁶⁹.

Doğru Yol Partisi ile Refah Partisi arasında imzalanan gizli protokol maddeleri şöyledir:

- Başörtüsü konusunun hükümet tasarısı ya da yasa teklifiyle hiçbir şekilde TBMM’ye indirilmeyecek, başörtüsü konusundaki gevşek serbestliğe müsaade edilmeyecek ve hükümet kanadında türban konusunda tartışma yapılmayacaktır,

³⁶⁴ “Kara Kaşığı Kara Gözü İçin Yapmıyor”, **Zaman**, 21 Haziran 1996, s. 11.

³⁶⁵ Yalansız, **a.g.e.**, s. 470.

³⁶⁶Hakan Akpınar, **28 Şubat Post modern Darbenin Öyküsü**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2001, s. 54.

³⁶⁷M. Ali Birand, **Son Darbe:28 Şubat**, s. 153.

³⁶⁸ A.e.

³⁶⁹ Kara, **a.g.e.**, s. 283-284.

- RP ve DYP birbirleriyle ilgili yeni soruşturma ya da araştırma önermeleri vermeyeceklerdir. TBMM'deki önermelerde RP DYP'ye, DYP de RP'ye destek olacak, komisyonlarda çoğunluğu oluşturan RP ve DYP milletvekilleri Erbakan ve Çiller hakkındaki soruşturmaları reddedecek ve liderlerin Yüce Divan'a gitmelerinin önlenektir,
- Toplumda tartışma yaratacak konuların üzerine gidilmeyecek, Ayasofya ibadete açılmayacak, Cuma namazı saatlerine göre mesai düzenlemesi kesinlikle yapılmayacak ve bu yönde TBMM'ye önerge verilmeyecektir.
- Basına karşı önlemler alınacak, kişileri karalayıcı yayınların engellenmesi konusunda yeni düzenlemelerin yapılacaktır.
- DYP Milletvekili TBMM Başkanı Mustafa Kalemli'nin yerine bir DYP milletvekilinin başkan olması sağlanacaktır³⁷⁰.

5.1.1. Hükümet Programı ve Hükümet Programının Görüşülmesi

Başbakan Necmettin Erbakan, 3 Temmuz 1996 tarihinde Bakanlar Kurulu üyeleri ve şahsı adına Meclisi selamlayarak gelecek dönemin hayırlı olmasını diledikten sonra hükümet programını okumuştur. Erbakan programda; Türkiye'nin, içeride ve dışarıda acil çözüm bekleyen sorunlarla karşı karşıya olduğunu, bu sorunların çözümü ve önüne çıkan tarihî fırsatların değerlendirilmesi için, güçlü, istikrarlı ve kararlı bir siyasî iradeye ihtiyaç olduğunu belirterek, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin bu tecrübenin ışığında Türkiye'nin ihtiyacı olan istikrarı sağlayarak, iç ve dış sorunlara karşı ihtiyaç duyulan siyasî iradeye sahip olan bu Koalisyon Hükümetini kurduklarını dile getirmiştir.

Programda; Hükümette bulunacakları zaman içerisinde OHAL'in gerekli önlemler alındıktan sonra kaldırılacağını dile getiren Erbakan, Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde güvenlik nedeniyle köylerini terk etmiş vatandaşların güvenlikleri tekrar tahsis edildikten sonra isteyenlerin geri dönüşlerinin sağlanması ve mağduriyetlerinin giderilmesi için her türlü imkanların seferber edileceğini, organize sanayi bölgelerinin (OSB) yurdun her yerine yayılmasının sağlanacağını, teknoloji geliştirme bölgeleri yasasının mutlaka yürürlüğe konulacağı, ulaştırma ve telekomünikasyon kuruluş ve hizmetlerinin özelleştirilmesi ve

³⁷⁰Akpınar, a.g.e., s. 57.

enerji ile ilgili yasal düzenlemelerin geciktirilmeden yapılacağı, özellikle kapsamına alınan ve özelleştirme portföyünde bulunan kuruluşların en kısa sürede özelleşmesinin sağlanacağı, adalet hizmetlerinin, hızlı, adil ve etkin olması için düzenlemelerin yapılacağı, vakıf üniversitelerinin ve özel okulların kurulmasının teşvik edileceği, zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılacağı, sağlık sigortası ve buna bağlı olarak hastanelerin özelleştirileceği, SSK ,BAĞ-KUR'un ve emekli sandığının zaman içinde tek çatı altında toplanacağı, merkezi idare ile mahalli idareler arasında görev, sorumluluk, yetki ve kaynak paylaşımının temel esaslarını belirleyen çerçeve yasaların çıkarılacağını söyleyerek, yeni hükümetin milletimiz ve bütün insanlık için hayırlı olmasını dilemiş ve hükümet programı konusundaki sözlerini tamamlamıştır³⁷¹.

06.07.1996 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmelerde Doğru Yol Partisi Grubu adına Abdülbaki ATAÇ (Balıkesir); Türkiye'nin ilk defa hükümet kurmadığını, Türkiye'de de ilk defa hükümet kurulmadığını , koalisyon hükümetinin de ilk defa kurulmadığını söyleyerek, Doğru Yol Partisi'nin bugünün partisi olmadığını, Doğru Yol Partisi'nin, Adalet Partisinin ve Demokrat Partinin devamı olduğunu, hem Adalet Partisi hem Demokrat Partinin, ihtilallere karşı alını ak çıktığını bu sebeple kendilerine güvenoyu verilmesi halinde göreve, güçle ve inançla devam edecek bu Hükümetle Türkiye'de yeni bir dönem başlayacağını, hükümetin önünde çok ciddî meseleler olduğunu ve bu hükümetin başarılı olmamasını dilemenin bu vatani sevmemekle eşdeğer olduğunu söylemiştir. Hükümet Programında, geniş halk kitleleriyle ilgili çok önemli kararların yer aldığını ve köylüsüyle, işçisiyle, esnafıyla ve dar gelirlisiyle, bütün milletimizin eksik olan ve ihtiyacı bulunan konularda büyük bir gayretle, çözüme yönelik olduğunu görmüş olmaktan, Doğru Yol Partisi olarak memnuniyet duyduklarını ve yine, DYP Grubu olarak hükümetin geniş halk kitlelerinin beklentisi olan konularda yapacağı her türlü çalışmada, her türlü gayreti ve azamî özeni göstereceklerini ifade ederek, DYP Grubu olarak bu Hükümetin başarılı olabilmesi için, ülke meselelerini çözmedeki gayretine katkıda bulunabilmek için ve iç ve dıştaki sorunları birlikte çözmek için en büyük gayreti göstereceklerini ifade ederek sözlerini tamamlamıştır³⁷².

Anavatan Partisi Grubu adına söz alan A.Mesut YILMAZ (Rize) ise; 53'üncü Hükümetin yıkılma sebeplerinin aynı zamanda, mevcut hükümetin de kurulma sebepleri olduğunu, 53. Hükümet olan ANAYOL Koalisyonunun bitiş sebebinin yolsuzluk

³⁷¹TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XX, Cilt: VII, 03.07.1996, s.524-539.

³⁷²TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XX, Cilt:VIII, 06.07.1996, s. 46-61.

soruşturmaları olduğunu, Sayın Çiller'in *"Sizinle koalisyon olsaydım, bu soruşturmaları ister miydiniz?"* demesi üzerine Sayın Erbakan'ın da *"Bizimle koalisyon kurarsan, süttten çıkmış kaşık olursun"* dediği ve bu tutumun Anayol'u sona erdiren sebep olduğunu dile getirmiştir. Yine Sayın Çiller'in, seçim öncesi meydanlarda: *"Biz, Refah Partisini önlemek için geleceğiz, halktan o şekilde oy istedik, Refah Partisiyle koalisyon, ülkeye ihanettir"* dediği, Sayın Erbakan'ın da yine seçim öncesi meydanlarda *"Çiller sinsî bir din düşmanı, Sayın Çiller, din düşmanlığı rejimini sürdürmek istemektedir"* dediğini şimdi ise birbirleriyle hükümet kurmak istemeyen iki partinin koalisyon ortağı olduğunu söyleyerek, hükümet programının tartışılması gerektiğini, çünkü bu hükümetin nasıl bir zemin üzerinde kurulduğunun belli olmadığını ve bu hükümete güvenoyu vermeyeceklerini söyleyerek sözlerini tamamlamıştır³⁷³.

5.1.2. Güven Oylaması

Necmettin Erbakan Başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinin güven oylaması öncesi aralarında DYP'nin eski Genel Başkanları Hüsamettin Cindoruk ve Yıldırım Avcı'nın da yer aldığı 40 kurucu üye, DYP milletvekillerine hitaben yazılı açıklama yapmışlardır. Ayrıca Erbakan ve Çiller'in Meclis soruşturmalarından aklanmak için kurdukları Refahyol hükümetine milletvekillerinin hayır oyu vermelerini istemişlerdir³⁷⁴. Buna karşılık olarak 4 Temmuz 1996 tarihinde DYP'nin İstanbul, Eskişehir, Tekirdağ, Bursa, Edirne, Kocaeli, Yalova, Kütahya, Karabük ve Bilecik il başkanları ise REFAHYOL hükümetini destekleyeceklerini açıklamışlardır. Bu açıklamalar sonrası DYP milletvekili Necdet Menzir, Gaydalı, Muzaffer Arıkan Edip Safter ve Kubilay Uygun istifa etmişlerdir. Red oyu vereceğini açıklayan DYP İstanbul milletvekili Tekin Enerem'in evi ise silahlı bir grup tarafından basılmıştır³⁷⁵.

Yaşanan bu olumsuzluklara neticesinde güven oylamasına geçilirken güven oylamasına saatler kala ANAP milletvekili Mustafa Bayram, Refah Partisine geçmiş, Cemil Çiçek, Korkut Özal , Abdülkadir Aksu ve Ali Coşkun ise güven oylaması sonrası meclise gelmişlerdir. Bu davranış ise RP'nin ANAP'ta adamları olduğu yorumlarına yol açmıştır³⁷⁶.

³⁷³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XX, Cilt: VIII, 06.07.1996, s. 62-79.

³⁷⁴ "DYP'de zor Günler", **Milliyet**, 04.07.1996, s.14.

³⁷⁵ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.210.

³⁷⁶ "Çukur Bir Dönem", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1996, s. 19

Yine DYP Milletvekili Hayri Kozakçioğlu, Doğan Güreş Tekin Enerem, Demir Berberoğlu da oylama günü TBMM'ye gelmemişlerdir³⁷⁷.

08.07.1996 günü TBMM'de yapılan güven oylamasında Erbakan Hükümeti, 265 red oyuna karşılık 278 kabul oyuyla güvenoyu almıştır³⁷⁸. Hükümetin güvenoyu almasından sonra Başbakan Erbakan Meclis kürsüsüne gelerek şunları söylemiştir:

“Çok aziz ve muhterem kardeşlerim, şu andan itibaren Türkiye’imizde yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemin ilk anında, bir kere daha ifade ediyorum: Yüce Meclis, Hükümetimizin üzerindedir ve Hükümetimiz, bu Yüce Meclisin emrindedir. Bu Yüce Meclisin itimatına mazhar olduğumuz sürece, bir ibadet aşkıyla, gece gündüz çalışacağız; bütün kıymetli milletvekillerimizin, hepsinin, bu çalışmalarımızda bize yardımcı olduklarına, olacaklarına inanıyorum. Önümüzdeki dönemin, bütün milletimiz için hayırlı olmasını niyaz ediyorum; hepinizin dualarını bekliyorum, Allah'a emanet olun. Tekrar, sonsuz teşekkürler ederim.³⁷⁹”

5.1.3.Bakanlar Kurulu

Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan ilk kez başbakanlık koltuğu ile tanışırken, Tansu Çiller de bakanlık ve başbakanlık yıllarının ardından başbakanlık yardımcılığı koltuğuna oturmuştur. Bakanlıkların dağılımına baktığımızda ise Refah Partisi, başbakanlık da içinde olmak üzere 11 devlet bakanlığı ve 8 bakanlık; Doğru Yol Partisi ise 9 devlet bakanlığı ve 9 İcracı bakanlık almıştır³⁸⁰.

Necmettin Erbakan başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinin Bakanlar Kurulu aşağıdaki gibidir.

Başbakan: Necmettin ERBAKAN (Konya, RP)

Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Tansu ÇİLLER (İstanbul, DYP)

Devlet Bakanı: Fehim ADAK (Mardin, RP)

Devlet Bakanı: Nevzat ERCAN (Sakarya, DYP)

³⁷⁷ DYP'den 10 milletvekili ise ret oyu vermiştir. 10 milletvekilinin isimleri şöyledir: Emre Gönensay, İsmet Sezgin, Köksal Toptan, Cavit Çağlar, Mehmet Batallı, Gencay Gürün, Mehmet Köstepen, Rıfat Serdaroğlu, Aysel Göksoy, Refaiddin Şahin. Bkz: “Doğru Yol’da Yol Ayrımı”, **Milliyet**, 09.07.1996, s.17. ; “İstifa”, **Yeni Yüzyıl**, 09.07.1996, s.1.; Cavit Çağlar ise RP ile koalisyon hükümeti kurulması durumunda 22 milletvekilinin ret oyu vereceğini söylemişti. İsmet Solak, “DYP ‘de 22 Yeminli Adam”, **Hürriyet**, 09.06.1996, s. 29.;Güven oylamasında ret oyu veren İsmet Sezgin, Köksal Toptan, Cavit Çağlar, Rıfat Serdaroğlu, Mehmet Köstepen, Mehmet Batallı, Refaiddin Şahin ve Emre Gönensay daha sonra DYP’den istifa etmişlerdir. “DYP’den Tarihi Kopuş”, **Milliyet**, 17.07.1996.,s.1-14.

³⁷⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XX, Cilt: VIII, 08.07.1996, s. 120-122.

³⁷⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi ve konuşmanın tam metni için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: XX, Cilt: VIII, 08.07.1996, s. 122-124.

³⁸⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 289.

Devlet Bakanı: Abdullah GÜL (Kayseri, RP)
Devlet Bakanı: Işıl S YAYGIN (İzmir, DYP) 28.06.1996-17.05.1997
Devlet Bakanı: Sabri TEKİR (İzmir, RP)
Devlet Bakanı: Nafiz KURT (Samsun, DYP)
Devlet Bakanı: Mehmet ALTINSOY (Aksaray, RP)
Devlet Bakanı: Namık Kemal ZEYBEK (İstanbul, DYP)
Devlet Bakanı: Lütfü ESENGÜN (Erzurum, RP)
Devlet Bakanı: Mehmet Selim ENSARİOĞLU (Diyarbakır, DYP)
Devlet Bakanı: Ahmet Cemil TUNÇ (Elazığ, RP)
Devlet Bakanı: Bekir AKSOY (Çorum, DYP)
Devlet Bakanı: Gürcan DAĞDAŞ (İstanbul, RP)
Devlet Bakanı: Ufuk SÖYLEMEZ (İzmir, DYP)
Devlet Bakanı: Teoman Rıza GÜNERİ (Konya, RP)
Devlet Bakanı: Ayfer YILMAZ (İçel, DYP)
Devlet Bakanı: Sacit GÜNBEY (Diyarbakır, RP)
Devlet Bakanı: Bahattin ŞEKER (Bilecik, DYP)
Devlet Bakanı: Ahmet DEMİRCAN (Samsun, RP)
Adalet Bakanı: Şevket KAZAN (Kocaeli, RP)
Milli Savunma Bakanı: Turhan TAYAN (Bursa, DYP)
İçişleri Bakanı: Mehmet AĞAR (Elazığ, DYP) 28.06.1996-08.11.1996
Meral AKŞENER (İstanbul, DYP) 08.11.1996-30.06.1997
Maliye Bakanı: Abdüllatif ŞENER (Sivas, RP)
Milli Eğitim Bakanı: Mehmet SAĞLAM (K. Maraş, DYP)
Bayındırlık ve İskan Bakanı: Cevat AYHAN (Sakarya, RP)
Sağlık Bakanı: Yıldırım AKTUNA (İstanbul, DYP) 28.06.1996-26.04.1997
İsmail KARAKUYU (Kütahya, DYP) 13.05.1997-30.06.1997
Ulaştırma Bakanı: Ömer BARUTÇU (Zonguldak, DYP)
Tarım ve Köyşleri Bakanı: Musa DEMİRCİ (Sivas, RP)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı: Necati ÇELİK (Kocaeli, RP)
Sanayi ve Ticaret Bakanı: Yalım EREZ (Muğla, DYP) 28.06.1996-26.04.1997
Ali Rıza GÖNÜL (Aydın, DYP) 13.05.1997-30.06.1997
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Mehmet Recai KUTAN (Malatya, RP)
Kültür Bakanı: İsmail KAHRAMAN (İstanbul, RP)
Turizm Bakanı: Bahattin YÜCEL (İstanbul, DYP) 28.06.1996-13.06.1997

Orman Bakanı: Mehmet Halit DAĞLI (Adana, DYP)

Çevre Bakanı: Ziyattin TOKAR (Ağrı, RP)³⁸¹.

5.1.4. Koalisyon Dönemi Ekonomik Gelişmeler

1991'den itibaren koalisyon hükümetleri dönemindeki ekonominin genel görünümüne bakıldığında; bu dönemde kronik hale gelmiş olan yüksek oranlı enflasyon ve iç ve dış borçlanmalarla beraber, siyasi istikrarsızlığın neden olduğu ekonomik sorunların Türkiye ekonomisini uzun yıllar meşgul ettiği ve bununla beraber mevcut sorunların köklü bir çözüme kavuşmadan geleceğe aktarıldığı da rahatlıkla görülmektedir³⁸².

Bu çerçevede, Refah Yol Hükümeti döneminde ekonomik sorunların aynen devam ettiğini ve Başbakan Erbakan tarafından hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın da hedeflerine ulaşamadığı söylenebilir. Nitekim bu dönemde toplam harcamaların dengelenememesi, ekonomideki kaygan zemin ve yüksek enflasyon içteki ekonomiyi sarsmıştır. Öte yandan toplam dış borçların GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)'e oranı %4'e inerken iç borçların oranı %21'e yükselmiştir. Bu oranlara bakıldığında 1996 yılında iç borç miktarı %158 artarak 4.804 trilyona çıkmıştır³⁸³.

Dış ekonomik ilişkiler açısından bakıldığında; IMF ve Dünya Bankasına olan dış borç nedeniyle Avrupa ülkeleriyle uzlaşmacı bir tutum izlenmiştir. İslam ülkeleri ile de ticari ve siyasi bağları geliştirme amacıyla işbirliğine gidilmiştir. Genel olarak Refahyol koalisyonunun ekonomi politikası da önceki hükümetlerin politikalarından farklı olmamış, RP'nin 'Adil düzen' uygulamaları kapsamında faiz ve vergi uygulamalarında değişikliğe gidilecek adımlar atılmamıştır³⁸⁴.

³⁸¹Bkz: <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB54.htm>, 12.03.2017.

³⁸²Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakısır, "Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm", **Osmanlı'dan İki Bin'li Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi**, Ed. Adem Çaylak vd., Ankara, Savaş Kitabevi, 2013, s. 194-195.

³⁸³ Turhan, **a.g.t.**, s. 59-60.

³⁸⁴ Andaç Hongur, **28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya Ve Siyasal İktidar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 47-48.

5.1.5.Koalisyon Dönemi Dış Politika

REFAH-YOL Hükümeti döneminde, Dışişleri Bakanlığı görevi, Başbakan Yardımcısı Tansu ÇİLLER'e; Kıbrıs ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin sorumluluğu ve "Türki Cumhuriyetler, yurtdışında yaşayan Türkler ve İslam ülkeleri ile tüm ekonomik ve kültürel işlerin koordinasyonu" görevi ise Devlet Bakanı Abdullah GÜL'e verilmiştir.

Başbakan Erbakan, daha önceki hükümetlerin aksine ilk yurtdışı gezilerini İslam ülkelerine yapmıştır. İlk yurtdışı gezisini ise İran'a gerçekleştirmiş ve bir dizi ekonomik anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalar neticesinde İran Cumhurbaşkanı Rafsancani Türkiye'yi ziyaret edince TSK ve ABD tarafından tepkiyle karşılanmıştır³⁸⁵. Bu tepkiler henüz dinmemişken Mısır, Libya ve Nijerya'ya giderek bu ülkelerde on günlük bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret DYP tarafından kabul görmemiştir. ve Erbakan'ın Libya ziyaretine ilişkin kararname İç İşleri bakanı Mehmet Ağar tarafından imzalanmamıştır. Tüm tepkilere rağmen Libya'da Kaddafi ile görüşen Erbakan'ın bu görüşmesi Kaddafi'nin Türkiye hakkında rencide edici konuşmalarından³⁸⁶ dolayı iç basında görüşme "skandal" olarak görülmüş³⁸⁷, muhalefet partilerince ve Tansu Çiller tarafından tepkiyle karşılanmış ve Çiller, Trablusgarp Büyükelçisini Ankara'ya çağırmıştır.

İslam ülkeleri haricinde İsrail ile de görüşülmüş ve 28 Ağustos 1996 tarihinde İsrail ile Türkiye arasında Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalanmış, yapılan anlaşmaya göre Türkiye ve İsrail arasında savunma alanında teknisyenlerin karşılıklı olarak eğitilmesi konularında mutabakata varılmıştır. TSK 'ya ait 54 adet F-4 savaş uçağı İsrail'de modernize edilmiş ve ortaklaşa tatbikatlar gerçekleştirilmiştir. İsrail ile yapılan bu anlaşma ve yakınlaşma iç basında ve RP tabanında tepkiyle karşılanmış³⁸⁸ ve RP'nin ilkeleriyle uyuşmadığı halde çelişkili bir siyaset izlenimi yaratmıştır.

Başbakan Erbakan, gelişmekte olan İslam ülkelerini bir araya toplamak ve organize etmek amacıyla Türkiye, İran, Malezya, Endonezya, Bangladeş, Pakistan, Mısır ve

³⁸⁵ "ABD'nin Hoca Rahatsızlığı", **Milliyet**, 14 Aralık 1996, s.1.

³⁸⁶ "Kaddafi resmen saçmaladı", **Zaman**, 07 Ekim 1996, s.1.

³⁸⁷ 7 Ekim 1996 tarihli Hürriyet Gazetesinde "Küstah Libyalının sözlerini başını tavana çevirerek dinleyen Erbakan, hiç tepki göstermedi" yorumu yapılmıştır., "Libya faciası", **Milliyet**, 07.10.1996, s.1., "Kaddafi resmen saçmaladı", **Zaman**, 07 Ekim 1996, s.1. Zaman gazetesi haberinde "REFAHYOL Hükümeti en büyük darbeyi çöln ortasında kurulu bir çadırda, gözlerini sağa sola kaçırarak konuşan ,diplomasi kurallarını tanımayan Kaddafi'den aldı" yorumunu yapmıştır.

³⁸⁸ Seçil Özyanık, **REFAHYOL Hükümetinin Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.57-65.

Nijerya arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla “D-8 Grubu”³⁸⁹ oluşturulmuş ve bu ülkeler arasında anlaşmalar imzalanmıştır³⁹⁰. Bu anlaşmalar çerçevesinde İstanbul’da yapılan ilk D-8 toplantısında açılış konuşması yapan Erbakan, “Bu hareketi başlatan başbakan olarak gurur ve iftihar içinde olduğumu” dile getirmiş. Dış İşleri Bakanı Çiller ise ortama ayak uydurarak konuşmasına ‘besmele’ ile başlamıştır³⁹¹. Yine bu çerçevede 4-5 Ocak 1997 tarihinde Pakistan, İran ve Türkiye arasında gerçekleştirilen “Afganistan” konulu toplantıda Afganistan’daki milis gruplara ateşkes çağrısında bulunulmuştur. Erbakan Başbakanlığındaki Refahyol hükümetinin dış politikası genel olarak doğu ve İslam ülkelerine endeksli olduğu görülmektedir. Koalisyon ortağı olmasına rağmen Çiller’in hükümet işlerine ve Dış İşlerine müdahalesine olanak sağlanmadığını düşünen DYP’ye basın, muhalefet partileri ve ABD tarafından tepkiyle karşılanmış ve Erbakan hakkında gensoru önergesi verilmiştir.16 Ekim 1996 tarihinde ANAP, DSP ve CHP’nin hükümetin dış politikası hakkında verdiği gensoru önergeleri 257’ye karşı 270 oyla reddedilmiştir. DYP milletvekilleri Cefhi Kamhi, Sedat Aloğlu ve Hasan Peker oylamaya katılmamış, Güven oylamasında ret oyu veren, DYP İzmir milletvekili Gencay Gürün gensoru oylamasından önce istifa etmiştir³⁹². Gensoru önergesinde kabul oyu veren DYP milletvekili Ayseli Göksoy 24 Ekim 1996 tarihinde istifa etmiştir³⁹³.

5.1.5.1. İslam Ülkelerini Ziyaret

Koalisyon Hükümeti’nin kurulmasından sonra Başbakanlık koltuğuna oturan Necmettin Erbakan’ın ilk icraatları, hedeflenen dış politika çerçevesinde yurt dışı gezilere çıkmak olmuş ve bu bağlamda ilk olarak İran’a gitmiştir. İran’a yapılan gezi neticesinde doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Nitekim bu imza Erbakan daha İran’a varmamışken Enerji Bakanı Recai Kutan ve İran Petrol Bakanı Gulam Rıza Agazade tarafından imzalandığı için Çiller tarafından eleştirilmiş, Çiller, doğalgaz anlaşmasının kendi başbakanlığı döneminde imzalandığını söylemiştir . Erbakan bu ziyaretinde İslam Ortak Pazarı ve İslam NATO’su gibi ifadeler kullanmış, DYP kanadı ise Erbakan’ın kullandığı bu ifadelerin koalisyon protokolünde olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Erbakan, İran

³⁸⁹ Ahmet Oğuz, **Mahalli İktidardan Merkezi İktidara Başbakan Erbakan**, Usta Matbaacılık, Ankara, 1997, s. 95-97.

³⁹⁰“Don Kişot’un D’si: D-8!”, **Milliyet**, 05 Ocak 1997, s.1-18.

³⁹¹ “D-8’e besmeleli start”, **Milliyet**, 15 Haziran, 1997, s.1-18.

³⁹² “DYP’de muhalifler yalnız”, **Cumhuriyet**, 17.10. 1996, s.1-4., “Gürün İstifa Etti”, **Milliyet**, 17.10.1996, s.1.

³⁹³ “ Ben Kukla Değilim”, **Milliyet**, 25 Ekim 1996,s.14.

gezisinin ardından Mısır, Libya ve Nijerya gezilerini gerçekleştirmiştir. Mısır'a gerçekleştirdiği ziyaret ani olduğu için Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ile havaalanında kısa bir görüşme yapmış, görüşme sırasında karşılama töreninde Türk bayrağının göndere çekilmemesinden iki ülke arasında bayrak krizi yaşanmıştır . Mısır Büyükelçisi Muhammed Fadlallah ise görüşmenin resmi olmadığından dolayı Türk Bayrağının asılmadığını söyleyerek eleştirilere cevap vermiştir. Erbakan, Mısır'da yaşanan bayrak krizinin ardından kamuoyu ve siyaset çevrelerinde çokça tartışma ve eleştiriye yol açan Libya gezisini gerçekleştirmiştir . Nitekim muhalif basın, Erbakan'ın Afrika ülkelerine yapacağı seyahat programının açıklanmasından sonra, bu gezileri 'Seyahat Gezisi' olarak değerlendirmiştir³⁹⁴.

Kuşkusuz Erbakan'ın söz konusu yurtdışı seyahatleri arasında en çok göze batan olay Libya'yı ziyareti idi. Yukarıda değindiğimiz gibi bu ziyaret hükümet ortağı DYP'nin de tepkisini çekmişti. Hatta, İçişleri Bakanı Mehmet Ağar bu geziyle ilgili kararnameyi imzalamamıştı. DYP'deki tepki Mehmet Ağar ile sınırlı kalmamış, DYP Genel Başkan Yardımcısı Cihan Paçacı, DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Gölhan, İçişleri Bakanı Mehmet Ağar ve grup başkanvekili Saffet Arıkan Bedük, Erbakan'ın Afrika'ya yapacağı gezinin Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olduğunu düşünerek Libya gezisine karşı çıkmışlardır. Buna rağmen Libya gezisi gerçekleşti. Başbakan Erbakan, 6 Ekim 1996 tarihinde Libya devlet başkanı Muammer Kaddafi ile görüşmüştür³⁹⁵.

Bu görüşmede Kaddafi "İstiklale varmak isteyen milletlere savaş açmak netice vermez. Türkiye bunu denemiştir. Araplar da bölgede Kürtler gibi harbe girmişler, sonrada istiklallerini almışlardı. Biz teröre karşıyız. Kardeşimiz Türkiye'nin dış politikasından genel olarak memnun değiliz. Çünkü bizim düşmanımız olan Siyonizmle 1949 dan beri bir ilişki içindedir. Türkiye iradesini kaybetti. Türkiye'nin geleceği NATO'da veya Amerika üslerinde, Kürtlere eziyet çektirmekte değil, asaletinde ve geçmişindedir... Türkiye 1.Dünya Savaşından sonra iradesini kaybetti... " diye konuştu. Bu sözler karşısında "buz kesen" Erbakan, Kaddafi'nin "Allah insanlara ancak güçleri kadar sorumluluk verir. Türkiye'deki bütün vatandaşları Refah Partisi'ne katılmaya davet ediyorum"³⁹⁶ sözleriyle bir nebze yüzü gülmüştür.

³⁹⁴Birand, **a.g.e.**,s. 159.

³⁹⁵ "Libya Çatlağı Büyüyor", **Cumhuriyet**, 30.09.1996, s.4.; "Ankara'da İlk Sürpriz", **Milliyet**,30.09.1996, s.18., Hüseyin Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s. 214.

³⁹⁶ Bila, **a.g.e.**, s. 367.

Öte yandan, Başbakan Erbakan ve Kaddafi arasında yapılan basın toplantısında ortaya çıkan olumsuz hava, görüşme sonrası açıklanacak olan ortak bildiride de sürmüştür. Öyle ki Erbakan, Kaddafi'nin toplantı esnasında PKK ile ilgili sarf ettiği sözlerine işaretle, "PKK açıkça kınanmazsa anlaşma yok" diyerek görüşmelerden çekilmiştir. Fakat iki taraf arasında yapılan uzun pazarlıklar sonucu görüşmeler tamamlanmış ve ortak bildiri de açıklanmıştır³⁹⁷.

Başbakan Erbakan'ın gezi ekibinde yer alan gazeteci Işın Gürel (Star Tv Muhabiri) Libya gezisini: "Gerek Erbakan, gerek gazeteciler, hepimiz otelde bekletildik, yani Libya liderinin bizi kabul etmesini bekledik. Sonra son derece elverişsiz bir uçakla çölün ortasına indik; arabalara, otobüslere bindik. Otobüslerin pencereleri kapatıldı. Döndük, döndük, döndük, sonunda Kaddafi'nin çadırının olduğu bir komplekse geldik. Orada indirildik ve o sırada bazılarımız iki, üç tane Kaddafi ile burun buruna geldik. Çünkü biliyorsunuz, kendisi güvenlik amacıyla böyle bir yöntem kullanıyor. Daha sonra çadıra alındık, yerlere oturmak suretiyle notlarımızı aldık"³⁹⁸ sözleriyle anlatmıştır.

Libya'da yaşanan bu olumsuzluk siyaset çevrelerinde de eleştirilmiş, özellikle Erbakan'ın koalisyon ortağı Başbakan Yardımcısı ve Dış İşleri Bakanı Tansu Çiller, Libya'da yaşanan toplantı krizinden sonra çılgına dönmüş ve gazetecilere "bir çöl bedevinin etmiş olduğu laf karşısında bizim yumruğumuz masaya inerdi!" demecini vermiş ve ardından telefonla aradığı Erbakan'a Libya'yla hiçbir anlaşmaya imza atmamasını söylemiştir. ANAP lideri Mesut Yılmaz ise, "Bir terörist diktatör, koskoca Türk Devletine akıl vermeye kalkıyorsa bunun tek sebebi bizim Başbakan'ın gafletidir" diyerek Erbakan'a tepkisini dile getirmiştir. DSP lideri Bülent Ecevit ise, "...Erbakan'ın iç politikadaki hataları ve saçmalıkları kendi içimizde belki zamanla kapatılabilir. Ancak dış ilişkilerde bir başbakanın veya herhangi bir bakanın tek bir hatası veya saçmalığı ülkenin bütün dünyadaki durumuna ve saygınlığına gölge düşürür. Erbakan ve hükümetin RP kanadı, dış ilişkilerimizi din temeline dayandırma çabasında" diyerek bir an önce alternatif hükümet oluşturulması önerisinde bulunmuştur. Neticede, Erbakan hakkında, Türkiye'yi dışarıda küçük düşürdüğü gerekçesiyle muhalefet partileri tarafından (DSP ve CHP) meclise gensoru önergesi verilmiş ancak gensoru, Çiller'in de desteğiyle beraber RP ve DYP'nin oylarıyla, 261'e karşı 269 oyla reddedilmiş ve Refah-Yol hükümeti de düşmekten kurtulmuştur³⁹⁹.

³⁹⁷ "Utaç Gecesi", **Sabah**, 07.10.1996, s. 1.

³⁹⁸ Birand, **a.g.e.**, s. 160.

³⁹⁹ Bila, **a.g.e.**, s. 368-369; "Yılmaz: Erbakan'a Müstehak", **Sabah**, 07.10.1996, s. 1.

Libya ziyareti ile muhalif kesim ve muhalif basın tarafından eleştirilen⁴⁰⁰ Erbakan, bu gezi sonrasında İslam Ortak Pazarı için harekete geçmiş ve Batı'nın G-7'sine karşılık 1.5 milyar Müslümanı içine alan D-8'ler grubunun kuracaklarını açıklamıştır⁴⁰¹. Aylar sonra Başbakan Erbakan'ın, Mehmet Ağar'a söyleyeceği sözlerle Ağar'ı çok şaşırtacaktı. Başbakan, olaydan bir ay sonra yaşanan Susurluk kazası ile ilgili olarak İçişleri Bakanı Mehmet Ağar ile yaptığı telefon görüşmesinde Ağar'a “Keşke sizi dinleyip Libya'ya gitmeseydik ama oldu, bu konuda haklı çıktınız doğru düşünmüşsünüz” demiştir⁴⁰².

5.1.5.2. ABD ile İlişkiler

Erbakan'ın iktidara geldiği ilk aylarda İslam Ülkelerine yaptığı geziler Batılı devletlere karşı alınan bir tavır olarak algılanmıştır. Bu geziler neticesinde yapılan anlaşmalar batılı devletleri özellikle Batılı devletleri rahatsız etmiştir. Başbakan Erbakan ise batılı devletlerle olan ilişkilerde radikal değişikliğe gitmemiş ve mevcut politikalarına devam etmiştir. Erbakan'ın mevcut politikasında değişiklik yapmadığı ülkelerden biri de Amerika Birleşik Devletleridir. Türk dış politikasına bakıldığında genelde Türkiye-ABD ilişkilerinin sık sık değişen iktidarlara rağmen hep resmi boyutta olmuştur. Başbakan Erbakan döneminde de ABD ile ilişkiler değişmemiş hatta Erbakan'ın İslam ülkelerine yaptığı geziler ve bu geziler neticesinde İran, Libya, Mısır vs. gibi ülkelerle ticaret anlaşmaları imzalaması, yine İran ile doğalgaz anlaşmasını imzalaması ABD'yi rahatsız etmiştir. Fakat Başbakan Erbakan döneminde Tansu Çiller ve Abdullah Gül'ün ABD'ye gitmesi ilişkilerin normalleşmesi olarak yorumlanabilir. Bu çerçevede Tansu Çiller'in 1996 Eylül ayında BM Genel Kurulu'nun 51. Dönem toplantısına katılmak üzere ABD'ye gitmiş ve Çiller'in ABD gezisinin gündemini Türkiye'nin Irak politikası, Irak'taki Türkmenler'in durumu, gıda karşılığı petrol satışı, Çekiç Güç'ün geleceği, IMF ve Dünya Bankası'ndan talep edilen krediler ve Türkiye-ABD ilişkileri oluşturmuştur. Yine Şubat 1997 tarihinde Abdullah Gül'ün Washington'a Türk-Amerikan İş Konseyi Toplantılarına katılmak üzere ABD'ye gitmiş fakat bu gezi sırasında ABD'li yetkililerin Gül'e Refahiyol Hükümetinin İran'ı savunmaya devam etmesi halinde Türkiye'ye ambargo uygulayacağı tehdidinde bulunduğu da iddia edilmiştir⁴⁰³. Refahiyol hükümeti döneminde ABD ile ilişkilerin normalleşmesi yönünde atılan adımlardan biri de 1980 yılında Türkiye ve ABD arasında

⁴⁰⁰ “Libya Faciası”, **Milliyet**, 07.10.1996, s.1.

⁴⁰¹ Birand, **a.g.e.**, s. 161.

⁴⁰² Akpınar, **a.g.e.**, s. 128.; Birand, **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁰³ “Ambargo Uyarısı”, **Sabah**, 21 Şubat 1997, s.1.

imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİ)'ni herhangi bir düzenleme yapmadan yenilemiştir⁴⁰⁴.

Tüm bu gelişmeler ABD basınında yer almış ve New York Times Gazetesi Erbakan'ı "Türkiye'deki Pragmatist" olarak gündemine alırken, Washington Post ise Erbakan'ın radikal söyleminden uzak, orta yollu bir hükümet programı kabul ettiğini haber yaparak Türkiye hakkında ılımlı düşüncelerini dile getirmişlerdir⁴⁰⁵.

Aslında Türkiye, ABD ile ilişkilerini ılımlaştırmaya çalışsa da ABD'nin Türkiye'ye bakışı hiç olumlu olmamıştır. Washington Post Gazetesi'nde 10 Ekim 1996 tarihinde yayınlanan makalede tüm bu süreç aslında özetlenmiş. "[...] Bugün Clinton yönetiminin Türk hükümeti için istediği son şey istikrardır. Washington'daki resimler, başbakan Necmettin Erbakan'ın lideri olduğu koalisyon rejiminin düşüp yok olmasını büyük bir istekle beklemektedirler. Türkiye için ufukta görülen ekonomik kriz, Washington'da, İslami köktendincilerin yakında düşecekleri konusundaki umutları arttırmaktadır. Yönetimin doğuya ani bir dönüş yapmasının sebeplerini anlamamak ve takdir etmemek zordur. Erbakan, bu hafta Libya'ya giderek ve Kaddafi ile bir ticaret anlaşması imzalayarak, o başıbozuk ülkeye seyahat edilmemesi konusundaki BM yaptırımlarını ihlal etmiştir. Erbakan, Ağustos ayında da büyük bir coşku havası içinde yine ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki listede adı bulunan İran'ı ziyaret etmişti. Hükümetindeki hiç kimsenin Irak lideri Saddam Hüseyin'le bir kavgasının olmadığını söyleyen Erbakan, Türkiye'yi ABD'nin düşmanlarıyla aynı çizgiye getirmektedir. Erbakan, lideri olduğu İslamiyet temeline dayalı Refah Partisi'ni güçlendirmek ve Türkiye'deki güçlü ordunun ve zayıf laik partilerin batı eğilimlerine karşı durabilmek için, ideolojik ve maddi destek aramaktadır. Ancak, Erbakan'ın kendi kendisini imha etmesini beklemek şeklindeki açığa vurulmayan Clinton politikası son çare olarak başvurulacak bir politikadır.[...] Ancak tutarsız ve bazı hallerde de ihmalkar olan ABD yaklaşımının da Türkiye'nin birdenbire bölgede bir istikrarsızlık unsuru olmasına katkıda bulunmuştur. Yönetim, aşırı vaadte bulunarak, sonra dikkatini keserek ve sonra da zor sorunlardan uzaklaşarak, en kötü unsurların bir araya geldiği bir Amerikan yaklaşımı sergilemiştir.[...] Washington belki şunda haklıdır: Erbakan, kendi mezarını kazacaktır. Libya'da, Kaddafi Türklerin insanlık dışı Kürt politikasını alenen eleştirerek Türkiye'de büyük bir öfkeye yol açtı. Ancak bu, yerleşik bir politika ve liderlik, ileride daha büyük bir sıkıntıya da davetiyedir"⁴⁰⁶.

Yine Mayıs 1997'de Amerikan Kongresi'nin Ortadoğu masası şefi, Carol Migdalovitz "Toparlanamayan Türkiye'nin politik krizi" başlıklı bir rapor hazırlamış ve bu raporda aslında Türkiye'nin içişlerine karışmak istediklerini fakat bu durumda da Türkiye'nin içişlerine karışmakla suçlanacaktı ve hükümetin düşmesi halinde "ABD düşürdü" suçlamasının olmaması için Türkiye ile yakın temas kurulması gerektiği çünkü

⁴⁰⁴ 1980 yılında imzalanan SEİ anlaşmasına göre ABD İncirlik'te en çok 48 uçak bulundurabilecek ve üssün kullanımı da sadece NATO amaçlı mümkün olabilecektir. Özyanık, **a.g.t.**, s.65.

⁴⁰⁵ Özyanık, **a.g.t.**, s.65. "ABD basınında Refahiyol yorumları", **Zaman**, 03 Temmuz 1996, s.1-15.

⁴⁰⁶ Özyanık,**a.g.t.**, s.67.

Türkiye'nin ABD için önemli bir ülke olduğu belirtilmiştir. Raporda geçen: "Türkiye'de ordunun eşsiz bir yeri vardır. Ordu, Atatürk'ün görüşlerinin devamıdır. En çok saygı duyulan kurumdur. Bazı komutanlar sorumluluk almakta sivil politikacılardan daha istekli görünüyorlar.[...] Devleti korumu konusunda ordu hem resmi, hem de resmi olmayan bir güce sahiptir.[...] ancak Erbakan kalmak için herşeyi yapacak [...] milli mutabakat hükümeti kurulabilir[...] bu seçim sistemi ile, Refah ilk seçimde yüzde 21 ile 30 arasında oy alır. [...] Türkiye'deki eleştirilenlere göre Refah'ın amacı bir din devleti kurmaktır"⁴⁰⁷ ifadeler durumu özetler niteliktedir.

5.1.5.3. Avrupa Birliği ile İlişkiler

Avrupa Birliği ile ilişkiler tüm hükümetler döneminde nihai hedef olarak kabul edilmiş ve yıllardır gündemden düşmemiştir. Erbakan Başbakanlığındaki Refahyol hükümeti döneminde de AB ile ilişkiler ciddiye alınmış ve hatta Erbakan'ın 17 Aralık 1996 tarihinde Dublin'de yapılacak AB zirvesine davet edildiğinde, bu ziyaretin iyi değerlendirilmesi gerektiğini ve yapılacak açıklamalarda özenli olunması gerektiğini söylemiştir. Ancak Erbakan'ın AB zirvesine değil de akşam yemeğine davet edildiği anlaşılınca Erbakan bu ziyaretini iptal etmiştir. Fakat Erbakan tüm bu çabalara rağmen AB'nin Türkiye'yi oyaladığını düşünüyordu ve bunu da AB zirvesi programını iptali sonrası basına verdiği demeçte: "Türkiye, Avrupa'ya 1959'da müracaat etmiş. 1963'da Ankara Anlaşması yapılmış. Aradan 33 yıl geçmesine rağmen Türkiye'ye yapılan şu muameleye bakın; Türkiye hala niye tam üye değil?. Çeşitli bahaneler uydurup kandırmışlar. Her vakti geldiğinde yeni bahaneler uydurmuşlar. Bir noktada Türkiye'nin durumu ciddi şekilde ortaya koyması gerekir. Bugünkü durum ne deve ne kuş. Kimseye de Türkiye'ye yaptıkları gibi muamele yapmamışlar. Özel anlaşmalar yapıp, tavizler vermişler. Örneğin İsviçre ve Kuzey Afrika ülkeleri gibi. Şimdi de Doğu Bloğu ülkelerini Türkiye'den önce üye yapmaya çalışıyorlar. Mevcut şartlar, Türkiye'nin aleyhine işliyor. Türkiye, Gümrük Birliğine girdi diye gümrüklerini sıfırladı. İthalat tamamen zararımıza. 5 milyar dolarlık aleyhimize işlem var. Türkiye ticaretinin yarısını Avrupa'ya yapmasına rağmen, Avrupa Birliği'nin ticaretindeki yeri binde 3. Avrupa'nın 350 milyon olduğu düşünülürse, 70 milyonluk Türkiye'nin ticaretteki ağırlığının yüzde 20 olması gerekir. Artık Avrupa'yla çok ciddi konuşmanın vakti gelmiştir. Yeniden masaya oturmak icap edebilir. Avrupa hep aynı plağı çalıyor. Terörü kabul etmiyor, insan hakları diyor. Ama artık biz başta Cumhurbaşkanı olmak üzere bunları söyledikleri zaman 'Bırakın artık bu plağı. Bakın 60-70 milyar dolarlık yatırımımız var. Gelin bunları konuşalım' diyoruz" sözleriyle dile getirmiştir⁴⁰⁸.

AB üyesi ülkelerin Hıristiyan Demokrat partilerinin liderleri tarafından 4 Mart 1997 tarihinde Brüksel'de bir zirve toplantısı yapılmış ve toplantı da AB'nin bir Avrupa

⁴⁰⁷ Yavuz Donat, "İşte Rapor", **Milliyet**, 02.05.1997, s.12.

⁴⁰⁸ "Erbakan: Avrupa bizi kandırıyor", **Milliyet**, 04.12.1996, s.12.

medeniyeti projesi olduğu ve bu nedenle Türkiye'nin üyeliğinin mümkün olmadığı kararına varılmıştır. Bu karar sonrası Çiller yaptığı açıklamada : “Herkes şunu bilsin ki, Türkiye, Atatürk'ün söylediği gibi çağdaş Batı uygarlığının bir parçasıdır. Hiç kimsenin uygarlık konusunda bize öğreteceği bir şey yoktur: Aksine, bizim manevi ve milli değerlerimizin o kültüre vereceği katkı, öğreteceği çok şey vardır⁴⁰⁹” sözleriyle alınan kararı sert bir dille eleştirmiş ve AB'ye üyeliğin Türk halkının seçimi olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Çiller'in bu açıklamalarına karşılık RP adına açıklama yapan parti sözcüsü Süleyman Arif Emre ise Çiller ile aynı fikirde olmadıklarını beyan ederek AB ile ikili ilişkiler geliştirilebileceğini, ancak RP'nin AB ile tam üyeliğe karşı olduğunu ifade etmiş, devamında “ Türkiye'yi AB'ye almayacaklarmış gibi ekonomik kalkınmasını ve ticari ilişkilerini tüm ülkelerle geliştirmelidir. Türkiye bu sayede AB'nin kendisine getireceği yarardan fazlasını sağlayabilir. Biz İsrail'in yaptığı gibi AB'ye girmek yerine ikili ilişkilerimizi geliştirebiliriz. Birleşik Avrupa Devleti oluşturmaya çalışıyorlar. Bu egemenlik hakkımızdan vazgeçmektir”⁴¹⁰ sözleriyle RP'nin görüşünü açıklamıştır.

Alman Dışışleri Bakanı Klaus Kinkel Mart 1997'de Türkiye'yi ziyaretinde Başbakan Erbakan ve Dış İşleri Bakanı Çiller ile görüşmüş ve görüşme sonrası yaptığı açıklamayla: “Tam üyelik için Türkiye henüz hazır değil. Tam üyeliğin dışında, üyelik için aday ülkeler listesinde de şu an görünmüyor. Aday olsa bile, üyeliğin çok uzun zaman alacağı ortada. Tam üyelik yok, ama Gümrük Birliği var. O zaman Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri öyle bir yere oturmalı ki, bu, Gümrük Birliği üzerinde bir işleve sahip olsun. Örneğin, Avrupa'nın çeşitli kurumlarında Türkiye ile birlikte çalışmalar yürütülebilir Bu çalışmalar, hukuk, sosyal ve başka alanlarda Türkiye'nin alması gereken yolda yardımcı olabilir⁴¹¹” aslında Türkiye'yi istemediklerini, ancak prosedür gereği bazı şartları öne sürdüklerini ve Türkiye'nin bu şartları gerçekleştirmesi halinde de bahane bulacaklarını açıkça ifade ederek Türkiye'yi açıkça oyaladıklarını dile getirmiştir. Yine bu Kinkel'in açıklamaları sonrası Avrupa ülkeleri ile temaslarda bulunmak için bir ziyaretlerde bulunan CHP Lideri Deniz Baykal'a, AB dönem başkanı Hollanda'nın Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Maarten Van Traa “Erbakanlı aile fotoğrafı istemiyoruz. Ancak siz olsanız farklı olabilirdi” sözlerini söylemesiyle⁴¹² Türkiye'nin AB üyeliği konusunda açık niyetlerini göstermiş ve Türkiye'yi oyalamalarının asıl nedeninin Erbakan olduğunu göstermiştir. Genel olarak AB ile ilişkilere bakıldığında Başbakan Erbakan, AB ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda özenle davranmış ve tarihi fırsatların kaçırılmamasını her defasında dile getirmiştir fakat AB üyesi ülkeler ise Türkiye'yi istemedikleri için çeşitli sebeplerle Türkiye'nin üyeliğini

⁴⁰⁹ “AB'ye Girmemiz Avrupa'nın Sorunu”, **Cumhuriyet**, 16.03.1997, s. 17.

⁴¹⁰ “Üyeliğe Karşıyız”, **Hürriyet**, 18.03.1997, s.16.

⁴¹¹ “Kinkel, Erbakan'la görüşmek istemedi”, **Milliyet**, 28.03.1997, s.1-18

⁴¹² A. Rezzak Oral, “Batı'dan Baykal'a RP mesajı”, **Milliyet**, 14.04.1997, s.1-16.

geciktirmişlerdir. Asıl niyetleri İslam Ülkeleriyle sıkı ilişkiler içinde olan Erbakan'ı AB ile ilişkilerde uzak tutmaktı.

5.1.6.Refahiyol Hükümeti Döneminde Siyasi ve Sosyal Olaylar

Anayasa Mahkemesi tarafından, laik rejim karşıtı politika ve söylemleri gerekçesiyle daha önce kurduğu Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi kapatılan Erbakan, bu kez Refah Partisi'yle birlikte koalisyon ortağı olmuş ve aynı zamanda Başbakanlığa da ulaşmıştır. Ancak RP ve DYP koalisyon ortaklığının kurulmasından hemen öncesinde ANAP lideri Mesut Yılmaz ve DSP lideri Bülent Ecevit'in yaptığı değerlendirmelerde, Refahiyol koalisyonunun, 'yolsuzlukların örtbas edilmesi için yapılan pazarlık sonucu kurulduğu ve darbe söylentilerinin ayyuka çıktığı bir dönemde siyasetçilerin kendilerini aşır sorumlu davranmaları gerektiği' vurgulanmıştır. Nitekim RP ve DYP koalisyon hükümetinin güven oylaması yapılmadan önce, Bülent Ecevit, DYP'li milletvekillerine, ortak oldukları RP'ye güvenoyu vermemelerini söylemiş, 30 Haziran 1996 günü ise; RP ile koalisyondan rahatsız olan ve bir kısım DYP'li milletvekillerince de desteklenen⁴¹³ "tarihi sorumluluk çağrısı" başlığını taşıyan konuşmada şunları dile getirmişti: "DYP'lilere Türkiye'yi karanlığa gömülmeden kurtarmaları için bu çağrıyı yapıyorum. Bu koalisyon neredeyse kara para aklama operasyonuna dönüştü. Zaten Erbakan da 'Bizimle koalisyon kuran süttan çıkmış ak kaşık gibi olur' demişti. Tansu Çiller ülkeyi RP'li hükümet macerasına sürüklüyor, ancak RP'li bir hükümeti önlemek hala TBMM'nin elindedir. Hem elindedir hem de görevidir. Çünkü milletin RP'ye oy vermeyen yüzde 80'i RP'li bir hükümeti laik, demokratik cumhuriyet için ciddi bir tehlike olarak görmektedir. Milletvekilleri de milletin kaygısını göz önünde tutmakla yükümlüdürler"⁴¹⁴.

Yukarıda ifade edilen tepki ve hoşnutsuzluklara rağmen Erbakan, çeşitli İslam ülkelerine gezme bağlamında İran, Mısır, Libya ve Nijerya gibi büyük İslam ülkelerinde temaslarda bulunmuştur. Özellikle Libya gezisi Devlet başkanı Kaddafi'nin Türkiye ve Kürtlerin haklarına yönelik sözleri, siyaset ve kamuoyu çevrelerinde tepkiyle karşılanmış, nitekim dönemin gazetelerinde de söz konusu olay, diplomatik bir skandal olarak kaydedilmiştir. İç politikada da İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Tayyip Erdoğan'ın Taksim'e cami yapılacağını dile getirmesi okları yeniden RP'ye yükseltmiştir. İç ve dış

⁴¹³Refahiyol Koalisyon Hükümeti'nin güvenoylamasında ret oyu veren DYP'li milletvekillerinin isimleri şunlardır: Emre Gönensay, İsmet Sezgin, Köksal Toptan, Cavit Çağlar, Mehmet Batallı, Gencay Gürün, Mehmet Köstepen, Rıfat Serdaroğlu, Ayseli Göksoy ve Refaaddin Şahin. Bkz. Hüseyin Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s. 210.

⁴¹⁴ Bila, **Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu**, s.365.

politikada yaşanan çalkantılara 3 Kasım 1996 tarihinde meydana gelen Susurluk hadisesi eklenmiştir⁴¹⁵.

Susurluk kazasında ortaya çıkan karanlık ilişkiler neticesinde eleştiri okları yeniden Erbakan ve Çiller'e dönmüştür. Tüm bu olaylar neticesinde 9 Aralık 1996 tarihinde toplanan Yüksek Askeri Şura'nın, radikal İslamcı eğilimleri olan ya da irticacı gruplarla ilişki içinde olan 58 subay ve astsubayı TSK'dan ihraç edilmesini içeren dosyaları Başbakan Erbakan'a sunması TSK ve hükümet arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Nitekim YAŞ'ın bu kararı gerek Başbakan gerekse RP'li milletvekilleri tarafından tepkiyle karşılanmış ve Şura kararlarının yargı denetimine alınması yönünde kampanyalar yürütmüşlerdir. Tepkilere rağmen Erbakan önüne konulan kararı imzalamak zorunda kalmış, ancak YAŞ'ın bu kararına karşılık hükümetin RP kanadı, Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden 50 trilyon liralık bir kesinti yapmıştır⁴¹⁶.

5.1.6.1.Susurluk Olayı

Türkiye'de Cumhuriyet tarihinin belki de en büyük ve etkileri aylarca süren olayı, 3 Kasım 1996 tarihinde Susurluk ilçesi yakınlarında meydana gelen bir trafik kazası ile ortaya çıkmış ve bu olayla birlikte devlet içindeki gayrimeşru ve karanlık ilişkiler de tüm detaylarıyla su yüzüne çıkmıştır. İçinde, 12 Eylül askeri darbesi sonrasında, yurtdışındaki Ermeni terör örgütlerine karşı devlet adına görev üstlenen ülkücü Abdullah Çatlı ile kız arkadaşı Gonca Us, İstanbul Emniyet eski müdür yardımcısı ve Polis Okulu Müdürü Hüseyin Kocadağ ve DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak'ın da yer aldığı siyah bir Mercedes'in bir kamyonu arkadan çarpması sonucu meydana gelen kazada, Abdullah Çatlı ile kız arkadaşı ve Hüseyin Kocadağ yaşamını yitirmiş, Sedat Bucak ise ağır yaralanmıştır⁴¹⁷. Kazanın hemen ardından basın ve yayın organlarında tartışılmaya başlanan 'derin devlet' ve 'polis-mafya-siyaset' üçgeni iddiaları RefahYol koalisyonunun DYP kanadı üzerinde baskı oluşturmuştur. Çiller'in kazada yaralanan Sedat Bucak'ı hastanede ziyaret etmesi ve Abdullah Çatlı için Meclis Genel Kurulu'nda "*Devlet için kurşun atan da kurşun yiyen de bizim için şereflidir*" sözü, basında ciddi eleştirilere neden olmuştur. Aynı günlerde Mesut Yılmaz, Almanya gezisi sonrası Budapeşte'de kaldığı otelde bir kişinin yumruklu saldırısına uğraması siyaseti kızıştırmıştır. Tüm bu gelişmelerden sonra Çiller,

⁴¹⁵ Şaban Sevinç, a.g.e.,s. 156-158; "Utaç Gecesi", **Sabah**, 07.10.1996, s. 1.

⁴¹⁶ Akpınar, a.g.e., s. 134-147.

⁴¹⁷ Akpınar, a.g.e., s. 126.

İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'ın istifasını istemiş, Libya Gezisi kararnamesini imzalamaması yüzünden tepki gösterilen Mehmet Ağar ise, “Herhalde Kaddafi memnun olmuştur” diyerek istifa etmiş ve yerine Meral Akşener getirilmiştir⁴¹⁸. Öte yandan 13 Kasım 1996 tarihinde Meclis'te kazaya ilişkin bir ‘Araştırma Komisyonu’ kurulmuş ve komisyon başkanı RP’li Nevşehir Milletvekili Mehmet Elkatmış, olayın arkasında JİTEM⁴¹⁹’in olabileceğini işaret ederek, Başbakanlık Teftiş Kurulu’nun konuyla ilgili hazırladığı raporun bir bölümünün ‘devlet sırrı’ olduğunu iddia etmiştir⁴²⁰. Susurluk kazasını devlette ve siyasetteki çürümenin bir fotoğrafı olarak değerlendiren M.Ali Birand ise, olaydan sonra ortaya çıkan tabloyu: “Susurluk, görevleri terörle mücadele etmek olanların, ülkeyi yönetmek adına yola çıkanların, kamu görevlilerinin uyuşturucu tacirleriyle girdiği sıkı işbirliğinin, karanlık ilişkilerin, çürümüşlüğü, kokuşmuşluğu, hukuksuzluğu, haraçların, fidyelerin, faili meçhullerin, yargısız infazların ve derin devletin fotoğrafıydı. O fotoğrafta mafya liderleri, ülkücü katiller⁴²¹, kurye kızlar, PKK itirafçıları, özel hareketçi polisler, emniyet güçleri, siyasilere, istihbarat elemanları, işadamları, askerler, silah kaçakçıları yerlerini aldılar. Kısa zamanda anlaşıldı ki Susurluk aslında yıllardır alttan alta süregelen düzenin adıydı⁴²²” sözleriyle anlatmıştır.

Kazadan bir buçuk ay sonra istihbarat birimlerinin Başbakanlık için hazırladığı raporda: “Bizatihi trafik kazası olayı, izahı zor veya savunulamayacak bir beraberliği net olarak ortaya koymaktadır. Kaza yapılan araçta bulunan silahlar, belgeler ve diğer bulgular ise araçta bulunanların suç amaçlı bir faaliyet içinde bulduklarına kuvvetli emare niteliğindedir. Bazı belge ve bulgular ise esasen bizzat suç teşkil etmektedir. Susurluk’ta meydana gelen kaza, devletin bazı kuruluşlarını, bu kuruluşların tasarruflarını, bir kısım siyasetçi ve bürokratı tartışılır hale getirmiştir...Olayla bağlantılı çevreler, geçmişte kalan ve çeşitli dönemlerde tartışılmış olan bazı

⁴¹⁸ Tansu Çiller, sürpriz bir atama yaparak İstanbul Milletvekili Meral Akşener’i İçişleri Bakanlığı’na getirmiştir. M. Ali Birand, 28 Şubat belgesinde Meral Akşener’i eşi ile tanıştıran kişinin Abdullah Çatlı olması, aynı zamanda bir dönem Akşener’in ağabeyinin iş ortağı olmasını da talihin garip bir cilvesi olduğunu söylemiştir. Bkz: M.Ali Birand, **28 Şubat Belgeseli**, www.youtube.com/watch?v=3dWvQPCPnc, 15.03.2017.

⁴¹⁹ Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele ya da kısaca JİTEM, İçişleri Bakanlığı’nın onayı olmadan ve Genelkurmay Başkanlığı’ndan görüş alınmadan Jandarma Genel Komutanlığı’nın kendi inisiyatifiyle kurulan ve terörle mücadele kapsamında faaliyet yürüten bir oluşumdur. Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/J%C4%B0TEM>, 15.02.2017.

⁴²⁰ Türkiye’de “devlet sırrı” kavramı her zaman tartışma yaratmıştır. Bilgi Edinme Kanunu’na göre; “Açıklanması halinde devletin emniyetine, dış ilişkilerine, milli savunmasına ve milli güvenliğine açıkça zarar verecek, niteliği itibarıyla devlet sırrı olan ve yetkili makamlar tarafından usulüne uygun şekilde gizlilik dereceleri ile korunan bilgi ve dokümanlar, bu kanun kapsamı dışındadır.” denilerek “devlet sırrı” tanımlanmaya çalışılmıştır. Bkz: **4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu**, kabul tarihi: 09.10.2003, madde:16.; İsmail Gülmez, **28 Şubat 1997 Askeri Darbesi Ve Türk Eğitim Sistemi’ne Etkileri**, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014, s. 90-92.

⁴²¹ Birand, ülkücü kişiler sözkonusu olduğunda “katiller” gibi ifadeleri rahatlıkla kullanmaktadır. Hatta İçişleri Bakanı olarak atanan M.Akşener’i eşi ile tanıştıran kişinin A. Çatlı olduğunu söyleyerek zımnem bir imada bulunmuştur. Birand’ın bu tutumu, objektif değildir.

⁴²² Birand, **a.g.e.**, s. 166-168.

konuları gündeme getirerek, son zamanlarda vuku bulan olaylarla ilişkilerin kamufle etme, yayma eğilimindedirler”⁴²³ şeklinde ifadeler yer almıştır.

5.1.6.2. Refah Partili Belediyelerin ve Milletvekillerinin Eylem ve Söylemleri ve muhalif tepkiler

Türkiye’de, 3 Kasım 1996’da meydana gelen Susurluk skandalının etkileri tüm şiddetiyle sürerken, koalisyonun RP kanadına karşı siyaset ve kamuoyunda, özellikle askeri çevrelerde tepkiler yavaş yavaş yükselmeye başlamıştı.

Kamuoyunda Susurluk olayına karşı duyulan tepki, 10 Kasım Atatürk’ü anma yürüyüşünde RP ve hükümete duyulan tepkiyle birleşmiş ve Ankara’da yüzbinlerce insanın katılımıyla Cumhuriyet tarihinin en geniş katılımlı protesto yürüyüşü düzenlenmiştir. Kızılay’da 200 bin kişinin katıldığı bu yürüyüş ve aynı gün Kayseri’de yaşananlar ise mevcut tepkinin kurumsal boyutlara taşınmasına neden olmuştur. Ankara Türk bayrakları önünde kalabalık grup tarafından laiklik sloganları atılırken diğer taraftan Kayseri’de RP’li Belediye Başkanı Şükrü Karatepe, “Hakim güçler ‘Ya bizim gibi yaşarsınız ya da her türlü fitneyi fesadı içinize sokarız’ diyorlar. Bu yüzden de RP’li Bakanlar bile kendi dünya görüşlerini bakanlıklarına yansıtamıyorlar. Bu sabah ben de resmi görevim, sıfatım nedeniyle bir törene katıldım. Süslü püslü görünüşüme bakıp ta laik olduğumu sakın sanmayın. İncancımıza saygı duyulmadığı sövüldüğü bir dönemde, içim kan ağlayarak bugünkü törenlere katıldım. Belki Başbakan’ın, bakanların, milletvekillerinin bazı mecburiyetleri vardır. Ancak, sizin hiçbir mecburiyetiniz yok. Bu düzen değişmeli. Müslümanlar içlerindeki hırsı, kini, nefreti eksik etmesin”⁴²⁴ diyerek aslında laik olmadığını söylemeye çalışmıştır⁴²⁵. Bu konuşmadan ötürü Karatepe, “halkı din farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek” suçlamasıyla DGM’de yargılandıktan sonra ve 1 yıl hapse mahkum olmuştur.⁴²⁶

Yaşanan Susurluk kazası ve 10 Kasım da Şükrü Karatepe’nin konuşmaları muhalif kesimlerde protestolara sebep olmuştur. Buna tepki olarak “Yurttaş Girişimi” adlı bir grup tarafından “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” kampanyaları başlatılmış ve vatandaşlar her akşam saat 21.00’de bir dakika boyunca evlerinin ışıklarını kapatarak protestoya çağırılmıştır⁴²⁷. İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerde başlayan bu eylem Erbakan tarafından “*çocukça bir davranış*” olarak nitelendirilmiş ve Erbakan protesto

⁴²³ Kara, **a.g.e.**, s. 309.

⁴²⁴ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s217.

⁴²⁵ Akpınar, **a.g.e.**, s. 160; Işıl Tuna, **a.g.t.**, s. 113.

⁴²⁶ Birand, **Son Darbe: 28 Şubat**, s. 185-186.

⁴²⁷ Gülmez, **a.g.t.**, s. 93.

eylemini başlatanlar için: “Denizde damla bile değiller. Akli başında insanlar böyle şeyler yapmaz. Bir insan hasetten yapacak bir şey bulamazsa elektriği kapatır. Birkaç nasipsiz insanın yapacağı bu tür şeylerden etkilenmeyiz. Etkilenenler zayıf insanlardır. Bunun etkisinde kalıp farfarayla bunu yaymak, aynı şekilde hata ve suçtur. 70 milyonluk Türkiye böyle fesatlarla yerinden oynamaz”⁴²⁸ sözlerini söyleyerek ışık kapatma eylemine katılanların “Gulu gulu dansı” yaptığını söylemiştir⁴²⁹.

5.1.6.3. 28 Aralık Baskını

REFAH-YOL döneminde gündemi meşgul eden bir gelişme de Fadime Şahin olayıydı. Fadime Şahin, 28 Aralık 1996 tarihinde Aczmendi Tarikatı Lideri Müslüm Gündüz ile bir evde yarı çıplak şekilde yakalanmış ve medyada tarikatların gerçek yüzüyle ilgili birçok tartışma yaşanmıştır. Kameralar eşliğinde eve baskın düzenlenince Müslüm Gündüz kameralara “Bu kadın benim 20 yıllık karım Saniye” diyerek kendini savunmuştur. 24 yaşında olan Fadime Şahin ise gözyaşları içinde kanal kanal dolaşarak Tarikat Şeyhlerinin tuzağına nasıl düştüğünü anlatmıştır. Anlattıklarına göre önce İslam’ı öğrenmek için gittiği tarikat evinde şeyh Ali Kalkancı’nın tecavüzüne uğramış, düştüğü bunalımdan kurtulmak için bu kez başka şeyhe, yani Müslüm Gündüz’e giderek onun da tuzağına düştüğünü söyleyerek suçluların cezasını çekmesini talep ediyordu⁴³⁰. Fadime Şahin, televizyon kanallarında hikayesini anlatırken, bir yandan tarikat şeyhlerinin tuzağına nasıl düştüğünü anlatarak Müslümanları kimseye kanmamaları için şu sözlerle uyarmıştır: “*Dindarım, liseyi bitirince, Fatih’teki Ali Kalkancı Hoca’nın dergâhına gittim. Kalkancı güzel bulduğu kızları nikâhına alıyor. Beni de zorla nikâhına aldı. Müslüm Gündüz’ü 4 ay önce ablamın evinde gördüm. Bana, bir sahtekâr rast gelmiş dedikten sonra, üzerimdeki büyüü çözmemiz için nikâh yapmamızı istedi*⁴³¹. *Ben her zaman dindar bir insandım. Dini duygularım sömürüldü, sadece benim değil diğer kızlarında, ayrıca erkeklerde sömürülüyor. Erkeklerin de mesela paraları, birçok şeyleri alınarak bunlardan yararlanıyorlar. Toplumumuzda bunları görüyoruz.*”⁴³² Kamuoyu ekranları başında nefesini tutarak Fadime Şahin’i izliyordu. Gazeteci Mehmet Ali Birand ise bu olayın Refah Partisini hedef haline getirdiğini ve mücadelenin partiler arasında değil, TSK ile Refah Partisi arasında olduğunu söylemiştir⁴³³. Yaşananlardan sonra NTV canlı yayınına katılan, Müslim Gündüz ise; Fadime Şahin ile ilişkisi hakkındaki sorulara sinirlenerek, “*Fadime Şahin’le dini nikâhlydık. Laik sistemin benim dini nikâhımı sorgulamaya ne hakkı var?*”

⁴²⁸ Özer, a.g.t., s.56.

⁴²⁹ Birand, **Son Darbe: 28 Şubat** s. 172.

⁴³⁰ Birand, **Son Darbe 28 Şubat Belgeseli**,7. Bölüm, www.youtube.com/watch?v=bKz_dFeZnI4, 12.03.2016.

⁴³¹ Şamil Tayyar, a.g.e., s.47.

⁴³² Birand, **Son Darbe 28 Şubat Belgeseli**,7. Bölüm, www.youtube.com/watch?v=bKz_dFeZnI4, 12.03.2017.

⁴³³ Birand, **Son Darbe 28 Şubat Belgeseli**,7. Bölüm, www.youtube.com/watch?v=bKz_dFeZnI4, 12.03.2017.

Nüfus cüzdanına, bakar 18 yaşını geçmiş mi? Geçmiş. Alır ağzının payını oturur. Laikler nasıl bizi insan görmüyorsa biz de onları insan görmüyoruz.... Bir adam hem Müslüman hem laik olamaz” cevabını vermiştir. Kendisine yöneltilen “Laiklik nedir?” sorusuna *"Devletin bütün dinlere eşit mesafede olması değil mi? Bunun adı gâvurluktur. Ben rejime karşıyım, Kemalist rejimin sonu gelmiştir. Rejim bizi yere vurdu. Ama biz de rejimi yıktık"* şeklinde cevap vermiştir⁴³⁴.

Yaşanan bu olay medyayı uzunca bir süre meşgul etmiştir. Medya, Gündüz’ün demeçlerini Refah Partisi’nin demeçleri ile bütünleştirmiş, Aczimendileri Refah Partisi ile ilişkilendirmiştir. Türkiye, Fadime Şahin ve Müslüm Gündüz olayına kilitlenmişken DYP’den ihraç edilen Hüsamettin Cindoruk ve de DYP’den istifa eden İsmet Sezgin, Rifat Serdaroğlu ve Refaiddin Şahin, 7 Ocak 1997 tarihinde Hüsamettin Cindoruk başkanlığında Demokrat Türkiye Partisi (DTP) kurmuşlardır⁴³⁵.

5.1.6.4. Başbakanlık Konutunda Verilen iftar Yemeği

REFAH-YOL döneminde meydana gelen gelişmelerden biri de Başbakan Erbakan’ın 11 Ocak 1997 Cumartesi akşamı Diyanet İşleri eski başkanlarına, İlahiyat Fakülteleri dekanlarına ve önde gelen din adamlarına Başbakanlık konutunda iftar yemeği vermesi olmuştur. Bu gelişme, medya ve kulisleri hareketlendirmiş ve söz konusu yemek, basın çevrelerinde adeta bomba etkisi yaratmıştır. Erbakan yemekte *“Allah-u Teala’nın yardımı, sizlerin himmetiyle Başbakanlıkta size hizmet mümkün oldu”* sözleriyle yemeğe katılanlara teşekkür etmiştir⁴³⁶. Başta askeri çevreler olmak üzere RP içinde aktif görev yapan insanların da tepkisini çeken bu davet, ciddi anlamda hoşnutsuzluklara sebep olmuştur. Koalisyon ortağı DYP de bu yemeğe katılmamış ve olaya da sessiz kalmamıştır. DYP’li Sanayi Bakanı Yalım Erez; *“Başbakanlık konutundaki görüntüler Türkiye için hoş değildi”* sözleriyle tepkisini dile getirirken, DYP Genel Başkan Yardımcısı Hasan Ekinci de, birkaç gün sonra Çiller’in bilgisi dahilinde *“Erbakan kafamızı bozuyor”* ifadesiyle rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Libya krizinden bu yana RP’nin ve Başbakan Erbakan’ın uygulama ve

⁴³⁴ Feray İşler, **Türkiye’yi 28 Şubat Sürecine Götüren Gelişmeler ve Medyanın 28 Şubat Sürecindeki Rolü**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.67.

⁴³⁵ “DTP Fireyle Kuruldu”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1997, s.5.

⁴³⁶ Faruk Bildirici, **Hanedanın Son Prensi Mesut Yılmaz ve ANAP’lı Yıllar**, s. 315.

icraatlarını yakından takip eden yüksek yargı ise aynı süreçte Erbakan'ın yasaları ihlali ile ilgili deliller topluyor ve isimsiz demeçler vererek Başbakan Erbakan'ı eleştiriyordu⁴³⁷.

Gazeteci Hakan Akpınar Başbakan Erbakan'ın 11 Ocak 1997 tarihinde başbakanlık konutunda verilen iftar yemeğini eserinde şöyle anlatmıştır: “İftar yemeğine katılanların görüntüsü uzun süre belleklerden silinmedi. Tarikat liderleri, sarıkları, cübbeleri, ellerinde asaları ve göbeklerine kadar uzanan sakallarıyla Devrim Kanunları'na inat Başbakanlık Konutu'na gelmişlerdi. Kadiriler, Nakşibendiler, Nurcular, Menzilciler, Şeriatçı yazarlar, ‘din baronları’... Kısacası laiklik karşıtı cephenin hepsi oradaydı. (...) Tarikat liderlerini taşıyan otomobillerin hepsi son modeldi. Mercedes’ler, Amerikan malı lüks jeep’ler... Hepsi art arda konutun arka kapısından içeri gidiyorlardı. Kamera ve flaş ışıklarıyla aydınlanan camların ardında görünen yüzlerdeki rahatsızlık dikkat çekiciydi. Bazıları, yüzlerini cübbeleri ya da elleriyle kapatıyorlardı. Erbakan, tarikat liderlerine tek tek kapıda karşıladı, ellerini sıktı, yemeğe geçildi. İslami cemaatlerin liderleri, alt kattaki geniş salona kurulan uzun masada yerlerini aldılar. Arka fonda tasavvuf müziği vardı. Erbakan, davetini geri çevirmeyerek “iftara lütfeden” cemaate şükranlarını sunan kısa bir konuşma yaptı. Hükümet icraatının “hayırlara vesile olacağını” üzerine basa basa söyleyen Erbakan, İslam alemi adına çalıştıklarını özenle vurguladı. Bazı çevrelerin hükümeti yıkmaya çalıştıklarından şikayet eden Erbakan, o gece Hükümet ortağı Doğru Yol Partisi ile uyumlu bir çalışma içinde olduklarını da cemaate birinci ağızdan duyurdu. İnananların üzerindeki baskının kalkacağını ve hak düzenin kurulacağını söyleyen Erbakan, ‘sizlerin dualarını bekliyoruz’ diyerek konuşmasını noktalamıştı. Cemaatten birisi de iftar sırasında dua okudu”⁴³⁸. Başbakan Erbakan'ın düzenlediği iftar yemeğiyle ilgili olarak 2002 yılında Habertürk kanalında, Saadet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan o geceyle: “O yemek son derece yerinde bir hareketti. Ben başbakan olsaydım bu yemeği düzenlerdim ve ileride başbakan olursam da böyle bir yemek vermekten kesinlikle kaçınmam... Ne idi o yemek? Başbakan Erbakan Ramazan ayı münasebetiyle, Diyanet'in oluşturduğu bir listeden hareketle, Müslümanların ileri gelenlerine bir yemek vermiştir. Müslümanlar söz konusu olunca hepiniz alevleniyorsunuz. Ama mesele, o yemek, kutsal günleri dolayısıyla bu ülkenin vatandaşları olan Hıristiyan dininin temsilcilerine ya da yine vatandaşımız olan Musevilerin dini açıdan ileri gelenlerine verilseydi, hangi biriniz iki satır eleştiri yazısı yazabilirdiniz?”⁴³⁹. şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Sivil toplum ve kamuoyu çevrelerinde RP ve koalisyona karşı tepki ve protestolar sürerken, diğer taraftan RP'nin iç politika ve uygulamalarından rahatsızlık duyan, DGM

⁴³⁷ Akpınar, **a.g.e.**, s. 163-164; Tuna, **a.g.t.**, s. 114.

⁴³⁸ Akpınar, **a.g.e.**, s. 156-158.

⁴³⁹ Ekrem Kızıltaş, “Bir Çeşit Turnusol Kâğıdı Olarak 28 Şubat”, **28 Şubat Post modern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2007, s. 64.

Başsavcılığı, Aralık 1996'da RP'nin kapatılması istemiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na başvurusunu yapmış, hazırlanan fezlekede: "RP'nin Türkiye'de üniversite imtihanlarını kazanamayan İmam Hatip Okulu mezunlarını Kahire'de bulunan el-Ezher Üniversitesi'ne göndermesi, bu kişilere sahte diploma sağlanması; Mısır'da, Almanya'da, Fransa'da Türkiye'nin laik devlet düzeninin yıkılarak Şeriat Devleti kurulması için yürütülen faaliyetlerle ilgili hazırlık evrakı sureti, Refah Partililerin yurtdışında yürüttükleri propaganda faaliyetleriyle ilgili 24.11.1996 tarihinde Kanal D'de yayınlanan "Teketek" programına ait video kaseti ve bu kasetin çözümü, Refah Partisi Ankara Milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan'ın 1992 yılında Almanya'da yaptığı konuşmayla ilgili gazetelerde yer alan haberler, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Necati Çelik'in "Kim Cumhuriyet adına, Atatürk adına konuşuyorsa, yüzlerine tükürün" şeklindeki sözlerinin yer aldığı gazete haberleri, Refah Partisi Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın Gümrük Birliği'ne girilmesi konusunda sarfettiği "Hiç kimse Türkiye için heveslenmesin, bu işi ya oyla ya kanla düzeltereğiz" şeklindeki sözlerinin yer aldığı 16.12.1996 tarihli gazete haberleri, Refah Partisi Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın "Çatlasanız da patlasanız da ben Hizbullah'ım. Türkiye'nin yüzde 98'i Hizbullah'tır. Hizbullah olmayanlar, hizb-u Şeytandır" şeklindeki sözlerinin yer aldığı gazete haberleri 2820 sayılı Siyasi Partiler hükümleri uyarınca, gönderilmiştir. Arz olunur"⁴⁴⁰ ifadelerine yer verilmiştir.

Öte yandan koalisyonun DYP kanadı, hükümette artan sıkıntılar ve toplum ve askeri kesimin tepkileri nedeniyle RP'siz hükümet arayışlarına yöneltmiştir. Nitekim Tansu Çiller 1997'nin Ocak ayında kendisinin Başbakanlığında bir koalisyon kurulması için ANAP'a teklifte bulunmuştur. Ancak bu teklif ANAP Başkanlık Divanı'nda reddedilmiştir⁴⁴¹.

5.1.6.5. Kudüs Gecesi ve Sincan'da Tankların Yürütülmesi

Refahyol hükümetine karşı askeri çevreleri harekete geçiren olay ise, 1 Şubat 1997 tarihinde Ankara Sincan'da RP'li Belediye Başkanı'nın düzenlediği 'Kudüs Gecesi' toplantısı olmuştur. Toplantı salonunda Hamas ve Hizbullah liderlerinin posterleri asılırken, geceye davet edilen İran Büyükelçisi Rıza Bagheri'nin de konuşmasında 'şeriat çağrısı' yapması, Sincan sokaklarında tankların yürütülmesi olayına gerekçe oluşturmuştur. Bu durum daha sonra Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir tarafından "demokrasiye balans ayarı yaptık" sözleriyle savunulmuştur. Nitekim olaydan dört gün sonra Hürriyet gazetesinde "Tepki Yağıyor" başlığıyla verilen haberde RP'li Belediye Başkanı ve İran Büyükelçisi suçlanırken, askeri çevrenin tepkisi de "Asker'de Şok" manşetiyle aktarılmış ve Genel Kurmay Başkanı Org.İsmail Hakkı Karadayı'nın "İşte gerçek yüzleri, söyleyecek söz bulamıyorum" ifadesi de aynı başlık altında verilmiş, haberin verilmesinden bir gün sonra da 15 tank ve 20 askeri araç Sincan sokaklarında

⁴⁴⁰ Hongur, a.g.t., s. 49.

⁴⁴¹ HÇavuşoğlu, a.g.t., s. 220.

yürütülmüştür⁴⁴². Yaşananlara sessiz kalmayan DSP lideri Bülent Ecevit ise; Sincan'da yaşananların karanlık ve felaketin göstergesi olduğunu belirterek tepkisini: “*Laik demokratik cumhuriyete açıkça meydan okunmuştur. Karanlık ve baskıcı İran devrimini Türkiye'ye de aktarmanın provası sahnelenmiştir*”⁴⁴³ diyerek görüşlerini sert bir dille dile getirmiştir.

Tankların yürütülmesiyle beraber kamuoyu ve siyasette oluşan tepki, etkisini göstermiş ve hemen ertesi günü, İçişleri Bakanı Meral Akşener Sincan'daki Kudüs Gecesi'ne ev sahipliği yapan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ı görevden almıştır. Cumhurbaşkanı Demirel ise olaylardan duyduğu rahatsızlığı Refahyol Hükümeti'ne mektup ve telefonla uyarılar yaparak dile getirmiş, bazen de verdiği demeçler ve konuşmalarında bu uyarıları açık olarak yapmıştır⁴⁴⁴. Genelkurmay Eski Başkanı, Doğru Yol Partisi Milletvekili Doğan Güreş: “*Sincan olayı rezalettir. Türkiye İran değildir. Türkiye, laikliğe tamamen yapışmıştır... Kimseyi tahrik etmek istemiyorum. Ama aklımız başımıza gelsin*”⁴⁴⁵ diyerek laikliğe vurgu yapmıştır. Erzurum İl Jandarma Komutanı Tümgeneral Osman Özbek, Artvin'de yaptığı bir konuşmada: “*Başbakan değil, bilmem ne bakanı olursa olsun, 13 sene Pkk ile mücadele etmişsem bunlarla da mücadele edeceğim*” diyerek gerilimi tırmandırmıştır⁴⁴⁶. Genelkurmay Başkanı Vekili Orgeneral Hikmet Köksal da “*Kimsenin ağzına fermuar çekecek değiliz.*” diyerek Osman Özbek'i savunmuştur⁴⁴⁷.

Tüm bu gelişmeler neticesinde 18 Şubat 1997 tarihinde, Tansu Çiller'in TEDAŞ ile ilgili olarak Yüce Divan'a gönderilmesine ilişkin önerge, 172 evet oyuna karşı 327 hayır oyuyla, reddedilmiş, TOFAŞ ihalesiyle ilgili önerge ise 257 evet oyuna karşı 271 hayır oyuyla reddedilmiştir⁴⁴⁸. Aynı gün DYP Kütahya milletvekili Mehmet Korkmaz partisinden istifa etmiştir. 19 Şubat 1997 tarihinde Tansu Çiller'in malvarlığıyla ilgili yapılan oylamada 263 milletvekili Çiller'in Yüce Divan'a gitmesi yönünde oy kullanırken, 270 milletvekili ret oyu kullanmıştır⁴⁴⁹. Çiller. RP'nin desteğiyle yüce divana gitmeyerek aklanmıştır. 25 Şubat 1997 tarihinde ise CHP ve DSP'nin REFAH-YOL hükümeti hakkında verdikleri gensoru

⁴⁴² Anıl Demir, **28 Şubat'tan 27 Nisan'a Ordu-Siyaset İlişkisi: Hürriyet Gazetesi İncelemesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 37.

⁴⁴³ “Ecevit: Terör Hazırlığı”, **Milliyet**, 04.02.1997.

⁴⁴⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 322.

⁴⁴⁵ Birand, **Son Darbe: 28 Şubat**, s.198-199.

⁴⁴⁶ Kara, **A.g.e.**, s. 322-323.

⁴⁴⁷ **A.g.e.**, s. 323-324.

⁴⁴⁸ “RP, Çiller'i Kurtardı”, **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1997, s.1.

⁴⁴⁹ “Refah Kurtardı”, **Milliyet**, 20 Şubat 1997, s.1.

önergeleri, gensorunun gündeme alınması konusunda yapılan oylamada 246 evet oyuna karşılık 281 oyuyla reddedilmiştir⁴⁵⁰.

5.1.7. 28 Şubat Kararları ve Refahiyol Hükümeti'nin Sona Ermesi

YAŞ kararlarıyla 30 Ağustos 1996 tarihinde bazı subay ve astsubayların TSK ile ilişkisinin kesilmek istenmesine RP'li milletvekillerinin tepki göstermesi⁴⁵¹, Başbakan Erbakan'ın İran ziyareti, Mısır ziyaretinde yaşanan bayrak krizi, Libya ziyareti, Susurluk hadisesi ve Susurluk komisyonunun Genelkurmay Başkanı ve Jandarma Genel Komutanını dinlemek istemesi, Refah Partili belediye başkanı Şükrü Karatepe'nin 10 Kasım törenlerinde yaptığı konuşma, Refah Partisi üyelerince Taksim'e, Çankaya'ya cami yapılması söylemleri⁴⁵², sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri, Fadime Şahin olayı Başbakanlıkta verilen iftar yemeği ve Kudüs gecesinde yaşananlar TSK'yı rahatsız etmiş ve TSK tüm bu yaşananlardan duyduğu rahatsızlığı her defasında dile getirmiştir⁴⁵³. Emekli Orgeneral Kemal Yavuz, 21 Ocak 1996 tarihinde katıldığı televizyon programında "TSK, Anayasa'da belirtilen hususlara hangi parti ne kadar yakınsa, o partiye o derece yakındır. Hangi parti Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet ilkelerine tavır alırsa TSK da o partiye tavrılıdır" diyerek aslında TSK'nın düşünceleri hakkında bilgi vermiştir⁴⁵⁴. MGK öncesi Erbakan ise kendisini laiklik karşıtı görenlere herkesin yerine oturmasını ve RP'yi laiklik karşıtı olarak görmemelerini söylemiştir⁴⁵⁵.

MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç, 27 Şubat 1997 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i ziyaret etmiş ve bir gün sonra yapılacak MGK toplantısına askeri kanadın bir raporla geleceğini bildirmiş ve raporun bir örneğini de Cumhurbaşkanı'na vermiştir. Cumhurbaşkanı da bu raporu Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'e vermiştir⁴⁵⁶.

Milli Güvenlik Toplantısı 28 Şubat 1997 cuma günü saat 15:10'da başladı. Toplantıya askeri kanat kendilerince hazırlamış oldukları bir raporla gelmiş ve toplantı

⁴⁵⁰ "Hükümet Gensoru Snavını Atlattı", **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1997, s.5.

⁴⁵¹ "Erbakan İmzaladı", **Milliyet**, 11.12.1996, s.1., "Ordu Rahatsız", **Sabah**, 13.12.1996., s.1.

⁴⁵² "Refah'a 3 Uyarı", **Sabah**, 01.02.1997., s.1.

⁴⁵³ H Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.222. "Köşke 5 Görüş", **Milliyet**, 31.01.1997., s.1.

⁴⁵⁴ Ali Özgan, **28 Şubat Sürecinin Siyasal Açısından Neden ve Sonuçları**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2008, s.74.

⁴⁵⁵ "Gözler Cuma'da", **Hürriyet**, 26.02.1997, s.1.

⁴⁵⁶ Özgan, **A.g.t.**, s.75., "En Kritik MGK", **Sabah**, 18.02.1997, s.1.

yaklaşık 9 saat sürmüştür⁴⁵⁷. Gazeteci Mehmet Ali Birand'a göre; "Türk Demokrasisi o gün orada, MGK toplantısında, zorlu bir sınava giriyordu⁴⁵⁸". Toplantıda MİT ve askeri kanat, İslamcı kesimin Atatürk'ün kurduğu laik Türkiye Cumhuriyetine karşı faaliyet gösterdiğini belirtmiş. Genelkurmay Başkanı Karadayı ise; "*Laiklik bizim için demokrasi kadar önemlidir, Din ahlaktır, ahlaksız adamın dini olmaz*" sözleriyle tepkisini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel ise Türkiye Cumhuriyeti'nin irtica tehdidiyle karşı karşıya olduğunu ve bu durumun da kendisini rahatsız ettiğini dile getirmiştir. Tüm bunlar karşısında hükümet kanadından söz alan DYP lideri Tansu Çiller; Partisinin laikliğin güvencesi olarak görülmesini istemiştir. Başbakan Erbakan ise; Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimini değiştirmek gibi bir gayelerinin olmadığını, bu durumu kamuoyunda basının abarttığını söylemiş ve kendi hükümetleri döneminde yapılan icraatları anlatmaya başladığı esnada Oramiral Erkaya Erbakan'ın sözünü keserek, "Konumuz icraatın içinden değil, irtica. Biz bu konuya cevap verilmesini istiyoruz" diyerek tepkisini göstermiştir⁴⁵⁹. Toplantı sonunda 18 maddeden oluşan bir karar alınmıştır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya, Başbakan Erbakan'a dönerek "*Bu listede yazılanların tümünün uygulanmasını istiyoruz*" demiştir. Güven Erkaya'nın bu sözleri MGK'da alınan kararların tavsiye niteliğinde olmadığı anlaşılmaktadır⁴⁶⁰.

MGK tarafından 28 Şubat 1997 tarihinde yapılan toplantıda kabul edilen 18 maddeden oluşan kararlar şöyledir:

1. Anayasa'mızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine Anayasa'nın dördüncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.
2. Tarikatlarla bağlantılı Özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmalıdır

⁴⁵⁷ "En Uzun Gün", **Milliyet**, 28.02.1997, s.1.

⁴⁵⁸ Birand, **Son Darbe: 28 Şubat**, s. 207.

⁴⁵⁹ Akpınar, **a.g.e.**, s.195-200.

⁴⁶⁰ Birand, **a.g.e.**, s. 211.

3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk Milleti'ni çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından;

A) 8 yıllık kesintisiz eğitim tüm yurtda uygulamaya konulmalı;

B) Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kur'an kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk İlke ve İnkılaplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasal istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.

6. Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile, men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.

7. İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura Kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek Türk Silahlı Kuvvetleri'ni dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının Silahlı Kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8. İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütler ile irtibatları nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkan verilmemelidir.

9. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler, diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumların bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.
10. Ülkemizi çağdışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel çatışmadan rejim aleyhtarı, faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.
11. Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.
12. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Siyasal Partiler Yasası; Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedede kesin önlemler alınmalıdır.
13. Kıyafetlerle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöneltmek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.
14. Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlarla ait ruhsat işlemleri polis veya jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.
15. Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasa dışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.
17. Ülke sorunlarının çözümünü “Millet kavramı yerine ümmet kavramı” bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollarla önlenmelidir.
18. Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.⁴⁶¹

Erbakan, MGK kararlarını hemen imzalamamış ve parti liderleri ile bu durumu görüşmek için liderler ile görüşmeler gerçekleştirmişti⁴⁶². Erbakan ilk günler, MGK kararları için “MGK kararlarını beraber aldık, Komutanlar ile tam bir fikir birliği ve uyum içindeyiz, hiçbir sorun yok” sözlerini söylemiş, bu sözler karşısında Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak “Ordu Atatürk'e inananlarla uyum içindedir” yanıtını vermiştir.⁴⁶³ Çiller ise Erbakan'ın açıklamalarına karşılık; “Türkiye'de laiklik devam edecektir, bunu teminatı biziz. Demokrasi devam edecektir, bunu teminatı silahlı kuvvetlerimizdir” sözleriyle ortamı yumuşatmaya çalışmıştır⁴⁶⁴. MGK kararlarını henüz imzalamadığı için Erbakan ile görüşen Çiller, koalisyon protokolünün ihlal edildiği ve MGK kararlarının imzalanmaması durumunda DYP'nin hükümetten çekileceğini söylemesi üzerine Erbakan 5 Mart 1997 tarihinde MGK kararlarını imzalamış ve sonrasında “İmzalamasaydım, Çiller koalisyonu bozacaktı” sözleriyle imzalama gerekçesini dile getirmiştir⁴⁶⁵.

Erbakan MGK kararlarını imzaladıktan sonra bu kararları Bakanlar Kurulu gündemine getirmiş ve “MGK Bildirisi çok haklıdır. Türkiye'de sadece şimdi değil, irtica tehlikesi 200 yıldır vardır. Biz de bu teklife katılıyoruz”⁴⁶⁶ sözleriyle bakanlara konu hakkında açıklama yapmıştır. Erbakan MGK kararlarını Meclis gündemine de getirmek istemiştir, fakat MGK

⁴⁶¹ Hulki Cevizoğlu, **28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi**, 2. Baskı, Ankara, Ceviz Kabuğu Yayınları, 2001, s. 227-230.

⁴⁶² “İmza Gerilimi”, **Sabah**, 03.03.1997, s.1.

⁴⁶³ Nevzat Bölügiray, **28 Şubat Süreci-2**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2000, s. 219-220., “RP'yle Mutabık Değiliz”, **Radikal**, 03.03.1997, s. 1.

⁴⁶⁴ Bölügiray, **a.g.e.**, s. 220.

⁴⁶⁵ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.223., “Paşa Paşa İmzaladı”, **Sabah**, 06.03.1997, s.1.

⁴⁶⁶ Bölügiray, **a.g.e.**, s.220.

kararları gizli olduğu için meclise getirilememiştir. Konu hakkında açıklama yapan Çiller de; “İstiyoruz ki her şeyin sahibi olan Meclis’te bir genel görüşme açılın ve bunların gereği Meclis’te her şekilde tartışılın. Çünkü her şeyin üst makamı Meclis’tir”⁴⁶⁷. Sözleriyle Erbakan’ı desteklemiştir.

28 Şubat sürecini Başbakan Necmettin Erbakan; “Türkiye’de en Milli Görüşçü kuruluşumuz ordumuzdur. Ordumuz tamamen Milli Görüşçüdür ve bugün de bizim görüşlerimizi en fazla takdir eden müessese ordu muzdur... Bizim ordumuz 800 bin kişilik bir ordu. Hepsi Milli Görüşçüdür ama içinde üç-beş kişilik bir tane cunta kurarsanız bunun vasıtasıyla birtakım aksiyonlar yapabilirsiniz. Yaptığınızda ne oldu yani, brifingler verdiniz, demokrasi tamamen çiğnediniz. Partiyi kapatın, şunu bunu dediniz... Ben 28 Şubat’ta istifa etmedim. 28 Şubat’ta bilakis askerlere gereken açıklamaları yaptım. Onlara dedim ki: “Bak siz dış etkenlerle Türkiye’de tehlike varmış gibi kabul edip ‘şunlar şunlar yapılmalıdır’ diye milli menfaatlere aykırı bir takım tehditlerde bulunuyorsunuz. Teklifleriniz Anayasa’ya aykırı. Aykırı mı, değil mi gelin münakaşasını yapalım. Biz Anayasayı çiğneyerek koruyamayız...” Beş saat Anayasa’nın ikinci maddesi anlatıldı. Diyorlarki “TC demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti”. Tamam, ama onun üzerinde madde var, insan haklarına saygılı olacak ve aynı zamanda da adil olacak”⁴⁶⁸ sözleriyle açıklamıştır. Refahyol hükümetinin DYP’li İçişleri Bakanı Meral Akşener ise: “Karşı çıkarsınız. Cumhurbaşkanlığı’nın kapısında “Biz bırakıyoruz, muhtıra verenler buyursun” dersiniz ve bu başka bir mücadelenin yolunu açar. Refahyol hükümeti bunu yapmadı... RP yıllarca tabanına söz vermiş, ha bire partisi kapatılmış ve nihayet başbakanlığı yakalamış. O meşruiyeti orada bulmak istiyor. Doğru Yol Partisi’ne gelince ANAP’la aynı koridordan beslenen siyasi yapı olarak, merkez sağ seçmen üzerinde müthiş bir rekabeti var ve o da orada ANAP’ın seçmenini kendine kilitlemek, yani o rekabetten üstün çıkmak için orada kalmak istiyor. DYP kanadında irticaya yönelik endişelerin bir kısmına da samimiyetle inanıldığını düşünüyorum. Mesela, DYP kanadı PKK mücadelesinden dolayı o dönem için askerle olan ilişkilerde kendisini neredeyse silah arkadaşı görüyordu. Sayın Çiller askeriyenin öfkesini giderebileceğini düşünüyordu. Erbakan Hoca’ysa o siyasi geleneğin bu ülkeyi yönetebileceğini, bir kesintiye uğramadan yönetebileceğini tabanına yansıtmaya çalışıyordu. Birinci önceliği buydu”⁴⁶⁹ sözleriyle açıklamıştır.

Başbakan Erbakan MGK kararlarını imzalamış ama kararları uygulamaya geçirilmesi konusunda yavaş hareket etmiştir. Genelkurmay ise Erbakan’ın kararları konusunda isteksizliğini görmüş ve Refahyol hükümetinin iktidardan düşmesini ve yerine kararları uygulayacak başka bir hükümetin gelmesini istiyordu⁴⁷⁰. TSK bu doğrultuda gazetecilere, hakim ve savcılara, sivil toplum kuruluşlarına irtica brifingleri vererek kamuoyunca Refahyol’un Cumhuriyet için nasıl bir tehlike olduğunun anlaşılmasını istemiş ve bu şekilde mevcut iktidarı istifaya zorlamak istemiştir. Genelkurmay’ın irtica brifingleri sürerken

⁴⁶⁷ Akpınar, **a.g.e.**, s .214.

⁴⁶⁸ A.e.,s.212.

⁴⁶⁹ Birand, **Son Darbe: 28 Şubat**, s. 212.

⁴⁷⁰ “Bu kararlara tam uyulacak”, **Hürriyet**, 26.03.1997., s1.

RP'nin seçmen tabanı ise, yaşananlar karşısında 12 Mayıs 1997 tarihinde Sultanahmet Meydanında “İmam Hatiplere Dokunmayın” sloganıyla protesto gösterileri düzenleyerek tepkilerini dile getirmişlerdir⁴⁷¹. Genelkurmay'ın irtica brifingleri sürerken 11 Haziran'da Batı Çalışma Grubu olarak adlandırılan Genelkurmay'daki çalışma grubu tarafından gazetecilere bir brifing daha verilmiştir⁴⁷². Genelkurmay Karargahı'nda gazetecilere verilen brifingde:

“**DURUM:** İrticai hareketler, iç ayaklanma noktasına gelmiştir. 30 radikal örgüt teröre başlayabilir. Siyasal İslam adı altındaki irtica, Türkiye Cumhuriyetini açıkça yıkmaya çalışıyor. Önemli birçok devlet kadrosu irticanın eline geçti. Mülki İdare, Maliye, Yargı ve emniyet 'teki kadrolaşma tehlikeli bir boyuta ulaştı. Siyasi İslami kesim kararları uygulatmamak için cephe oluşturdu, MGK kararları uygulanmadı ve bunlar askerlerin dayatması olarak sunuldu. Böylece Türk Silahlı Kuvvetleri hedef gösterildi. Siyasi İslam propaganda araçlarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir komuta sistemini çökertmeye çalışmaktadır. Ordu, dine karşı imiş gibi gösterilerek halkla karşı karşıya getirilmek istendi. Siyasi İslam, amacına ulaşmak için bölücü terör örgütü PKK ile işbirliği yapmaktadır. Milli Gençlik Vakfı ve HADEP yoğun bir temas içindedir ki örgüt birlikte eylem düzenlemektedir. **SONUÇ:** İrtica ile mücadele, anayasal rejimin korunması için mücadele haline gelmiştir. Bu sinsi bir mücadele değildir. Tehdit büyük boyuttadır. Bununla mücadelede memleketini seven kimse tarafsız kalamaz. **KARAR:** Anayasa ve Türk Silahlı Kuvvetler Kanunu ile Yönetmeliği, bize anayasal rejimi koruma ve kollama görevi vermektedir. Bu çerçevede Türk Silahlı Kuvvetleri, belirtilen durumdan vazife çıkarmaktadır. Bu vazife de şudur: İç Hizmet Yönetmeliği'nin 85. Maddesi gereğince, Türk Yurdu ve Cumhuriyetine yönelik iç tehdide karşı gerektiğinde silahlı koruma görevi de yerine getirilecektir⁴⁷³” ifadelerine yer verilerek İrticaya karşı gerekirse silah kullanılabileceği söylenmiştir.

Genelkurmay tarafından verilen brifinge katılanlar yıllar sonra Mehmet Ali Birand'ın hazırladığı 28 Şubat Belgesinde şu açıklamalarda bulunmuşlardır:

Güneri Civaoglu (Milliyet Gazetesi Yazarı): “O zamanın şartlarında en demokratik görüneni oydu. Bugünün şartlarına bakarsanız “Olacak şey mi?” dersiniz. Ama o zamana kadar bizim alıştığımız şey; asker muhtıra verir, sokağa çıkar, tankları yürütür, höt zöt eder, çağırırlar Çankaya'ya liderleri, orada bir diskur çekerler, falan filan... Yani şimdi bunları

⁴⁷¹ “RP'yle Mutabık Değiliz”, **Radikal**, 03.03.1997, s. 1.

⁴⁷² Yalansız, **a.g.e.**, s. 472.

⁴⁷³ “Gerekirse Silah Bile Kullanırız”, **Hürriyet**, 12.06.1997, s. 1.

yapmayıp da sadece toplumun belirli kesimlerine brifingler vermek o zaman çok antidemokratik görünmüyordu”⁴⁷⁴.

Nazlı ılıcak (Akşam Gazetesi Yazarı): “Burada sivil bürokrasisinin hiçbir ehemmiyeti yok ilk başlangıçta. Burada medyanın çok büyük rolü var. Medyayı kullandılar psikolojik harekât olarak. Böyle bir psikolojik harekât medya olmadan gerçekleşmezdi”⁴⁷⁵.

Fikret Bila (Milliyet Gazetesi Ankara Temsilcisi): “Siyaset kurumunun kendi işlevini yerine getirememiş olmasından kaynaklanan mahcubiyetle sorumluluk medyaya yöneltiliyor. Aslında siyaset kurumu askerin karşısına çıkmamıştır, 28 Şubat'ta onun karşısında dik bir duruş sergileyememiştir... Medyanın fonksiyonu olmuş mudur, olmuştur, ama medyanın fonksiyonu birinci derece bir fonksiyon değildir. Mesela şu soruya cevap vermeleri gerekir; basın adına bunu sorabilir hani, Erbakan tankın üstüne çıktı da biz yazmadık mı? Böyle bir şey olmadı. Siyaset kurumu kendi gücüyle uyumlu bir tepki vermedi ki, Erbakan MGK'dan, “Ben bunları imzalamıyorum” diyerek rest çekip çıkmadı ki. Niye o zaman suçlu medyaya yönlendiriyorlar”⁴⁷⁶.

Ali Bayramoğlu (Yeni Yüzyıl Gazetesi Yazarı): “O brifinglerde bir tanesini izledim... Zannediyorum bir ya da iki gün sonra da, basının kara sayfası, utanç sayfası, diye bir yazı yazdım. Çünkü hakikaten Korgeneral Çetin Doğan, o zaman hareket dairesinin başındaydı. İşte Power Pointlerle sadece Türkiye'nin genel durumunu değil, ne yapılması gerektiğini, Silahlı Kuvvetler'in gerekirse nasıl duruma el koyacağını ve basının vazifelerini hatırlatan bir konuşma yaptı. Tabii aslında bu bir bakıma utanç verici bir durumdu. Sayılar, okullar gibi... İşte o dönemde açıp baktığınız zaman Silahlı Kuvvetler'in tehlike olarak gördüğü toplumsal kesimin yapısı, sayısı, etkinliği, faaliyeti üzerine vermiş olduğu ve bunları tabii “Dünya batıyor, mahvoluyoruz, Türkiye yeşeriyor” diye verdiği bir şeydi”⁴⁷⁷.

Zafer Mutlu (Sabah Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni): “Brifing saçma sapandı, çok rahatsız oldum, bir daha da gitmedim... Üsluptaki amatörlük. Primitif, yani hiçbirisi şık da değildi. Hiç hoşlanmadım ve bir daha da gitmedim”⁴⁷⁸.

Beşir Atalay (Kırıkkale Üniversitesi Kurucu Rektörü): “Bir defa davet geldi, tabii YÖK tarafından duyuruluyordu. Ben ilkinde katılmadım, yardımcımı gönderdim. Sonra herhalde

⁴⁷⁴M. Ali Birand, Son Darbe 28 Şubat Belgeseli, 8. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=yToDIzLdEHU>, 29.03.2017.

⁴⁷⁵ M. Ali Birand, **a.g.b.**, 8. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=yToDIzLdEHU>, 29.03.2017.

⁴⁷⁶ M. Ali Birand, **a.g.b.**, 8. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=yToDIzLdEHU>, 18.03.2017.

⁴⁷⁷ M. Ali Birand, **a.g.b.**, 8. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=yToDIzLdEHU>, 19.02.2017.

⁴⁷⁸ M. Ali Birand, **a.g.b.**, 8. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=yToDIzLdEHU>, 24.03.2017.

yeni bir brifing düzenlenmiş, yine rektörler için. Bu defa şöyle bir yazı geldi: “Yerinize kimseyi göndermeyip bizzat katılırsanız...” Ben de o zaman gittim bakalım, ne anlatılıyor diye... Sloganımsı basın haberleri ile, hiçbir ciddi kurgusu olmayan, hiçbir temeli olmayan, çok yüzeysel bir şey olarak hatırlıyorum”⁴⁷⁹.

Gazetecilere verilen brifing karşısında Tansu Çiller, Sultanahmet meydanında demokrasiyi savunan bir miting yapmıştır. Çiller, Sultanahmet mitinginde “Teşvik kapsamında Sabah Grubu’na 275, Doğan Holding’e 573, Koç Grubu’na 55,4 trilyon devlet desteği verildi... Bacınız 1994’te geldi, bunu kesti... Ben bunu yapınca ne oldu, bu bacınıza kampanyalar oldu, iftira kampanyaları yaptılar”⁴⁸⁰. Sözleriyle gelinen bu noktadan gazetecileri sorumlu tutmuştur. Miting gününü Sedat Aloğlu: “Otobüsün üzerine çıktık dizildik. Tansu Hanım da güzel mesajlar verecek diye bekliyorum. Bir gece evvelki tam 180 derece dönüşten, kavga çıkacağından, kavga çıkarmak istediğinden haberim yok. Tansu Hanım çok sert bir ses tonuyla çeşitli kesimlere, medyaya, Doğan Grubu’na saldırmaya başladı”⁴⁸¹ sözleriyle miting gününde yaşadığı şaşkınlığı dile getirmiştir.

DYP milletvekilleri Çiller’in miting konuşmasından rahatsızlık duymuş ve bu rahatsızlığı DYP milletvekillerinden Sedat Aloğlu: “Bakın Tansu Hanım” dedim, “gerilimi artıracak bir miting yapacaksınız ben yokum orada. Bana müsaade edin, ben kendi yoluma ayrılalım... Hayır, uzlaşmacı bir şey yapacaksınız ben bunun yardımcısı olurum.” “Uzlaşmacı bir şey yapacağız söz” dedi, Tansu Hanım bana. “İçeriğini sen hazırla” dedi, ben 10 madde hazırladım. Hazırlamakla yetinmedim, bunları bastırdım ve tarihe de not düşün diye o gün bir planörle biz onları o şeyin otobüsün üzerinden atacağız, o şekilde konuştuk. Bunların hepsi uzlaşmacı maddeler, çağdaş mesajlar, serbest piyasa ekonomisi, sağda birlik beraberlik, Türkiye’nin tansiyonunu indirici güzel maddeler. Fakat bazen akacak kan damarda durmazmış ya bir defa kronolojik sıraya göre gideyim, bir gün evvel Doğan Grubu’nun bir gazetesinde Çiller’e yönelik ağır bir eleştiri var. O akşam, benim haberim yok, epey sonra öğreniyorum, o akşam Tansu Hanım ve birkaç akıl hocası bir araya geliyorlar ve ertesi günü bu yazıya karşı bir savaş açılması gerektiğine kanaat getiriyorlar ve dolayısıyla işin rengi o şekilde değişiyor”⁴⁸² sözleriyle açıklamıştır.

Genelkurmay Başkanlığının irtica brifingleri devam etmiştir. Bu brifinglere gazeteciler, hakim ve savcılar çağrılmış ve valilerinde çağrılması düşünülmüştü. Bu duruma hükümet kanadı tepki göstermiş ve valilerin brifinge çağrılmasını yıllar sonra İçişleri bakanı Meral Akşener: “Askeriye ha bire brifing veriyor. En son savcılara ve hakimleri çağırdılar. Hakimlerimiz, savcılarımız o brifingi 8 dakika ayakta alkışladı... Sonra dendi ki: “Valiler çağrılacak.” Ben o zaman dedim ki:

⁴⁷⁹ M. Ali Birand, **a.g.b.**, 8. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=yToDIzLdEHU>, 19.03.2017.

⁴⁸⁰ M. Ali Birand, **Son Darbe: 28 Şubat.**, s.227.

⁴⁸¹ **A.e.**, s. 227.

⁴⁸² **A.e.**, s. 226-227.

“Valiler çağırılabilir. Valilerden giden olursa, kaç kişi giderse, bu 81 ilin 81 valisi giderse hepsini açığa alırım.” Ve benim alacağımı düşündüler. Valiler çağrılmadı. Bunun üzerine işte o masada, “Söyleyin o hanıma” şeklinde malum tehdit yapıldı”⁴⁸³ sözleriyle valilerin çağrılmasına olan tepkisini sert ve kararlı bir şekilde dile getirmiştir. Meral Akşener’in sözünü ettiği malum tehdit ise bir generalin İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Teoman Ünüsal’a “Git söyle o kadına, ileri geri konuşmasın. Gelirsek İçişleri Bakanlığı’nın önünde onu yağlı kazığa oturturuz...” sözüydü⁴⁸⁴.

Tüm bu yaşananlar karşısında DYP milletvekilleri ve DYP’li bakanlar DYP’nin koalisyonundan ayrılmasını istemişlerdir⁴⁸⁵. DYP’li Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalım Erez ve Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna 26 Nisan 1997 tarihinde, 17 Mayıs’ta Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Işıl Saygın görevinden istifa etmiştir. Yaşanan istifalar sonrası 20 Mayıs 1997 tarihinde ise TBMM’de Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında, CHP ANAP, DTP ve DSP tarafından verilen gensoru önergesinin gündeme alınması 271 oyla reddedilmiştir. Tüm bu yaşananlardan sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, 21 Mayıs 1997 tarihinde, RP hakkında “Laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği ve ülkeyi iç savaşa sürüklediği” gerekçesiyle, kapatma istemiyle dava açmıştır. Bu duruma Başbakan Erbakan “Bugün sabahleyin tam bir sürpriz olarak Sayın Cumhuriyet Başsavcısı’nın bir teşebbüsünden haberdar oldum. Bu gerçekle hiç alakası olmayan iddianameden ibarettir. Basit bir iddiadır çünkü; Refah Partimiz laikliğin bekçisidir”⁴⁸⁶ sözleriyle tepkisini göstermiştir.

23 Mayıs 1997 tarihinde DYP Genel Başkan Yardımcısı Necmettin Cevheri, Çanakkale milletvekili Hikmet Aydın ve Iğdır milletvekili Şamil Ayrım, bir gün sonra İstanbul milletvekili Cefhi Kamhi ve Ankara milletvekili İlhan Aküzüm, 30 Mayıs günü de DYP İstanbul milletvekili Yıldırım Aktuna partisinden istifa etmiştir⁴⁸⁷. Yaşanan istifalar Çiller’i hayli tedirgin etmiş ve Çiller, Erbakan ile görüşerek “Ben partimi tutamıyorum bizi parçalamaya çalışıyorlar, istifalar başladı. Bu hükümet tıkanmıştır. Sayın Erbakan, Başbakanlık görevi bana geçerse, ekim ayında gideceğimiz bir erken seçim gerginliğin aşılmasına yardımcı olur”⁴⁸⁸ diyerek gelen nokta dile getirmiştir. Çiller, Erbakan ve Yazıcıoğlu ile birlikte 18 Haziran 1997 tarihinde Başbakanlık’ta bir görüşme gerçekleştirmiş ve üç lider arasında yapılan görüşmede, yeni hükümet için bir “ittifak zaptı” imzalanmıştır. Zapta göre, Erbakan başbakanlığı Çiller’e devredecek, Çiller’in Başbakanlığında kurulacak olan hükümete BBP de güvenoyu desteği

⁴⁸³ M.Ali Birand, **a.g.b.**, <https://www.youtube.com/watch?v=yToDIzLdEHU>, 10.03.2017.

⁴⁸⁴ M. Ali Birand, **Son Darbe: 28 Şubat**, s.234.

⁴⁸⁵ “Hoca’ya ‘Çekilin’ Mektubu”, **Yeni Asır**, 26 Nisan 1997, s. 10.

⁴⁸⁶ Birand, **Son Darbe: 28 Şubat**, s. 232.

⁴⁸⁷ Çavuşoğlu, **a.g.t.**, s.225-227.

⁴⁸⁸ Birand, **a.g.b.**, 9. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=IPFfWKDfICw>, 10.03.2017.

verecekti⁴⁸⁹. Erbakan, görüşme sonrası Çankaya Köşkü'ne giderek Cumhurbaşkanı Demirel'e istifasını sunmuş ve yeni hükümet için imzalanan ittifak zaptını da Demirel'e sunmuştur. Böylece 11 ay 10 gün süren Refahiyol iktidarı sona ermiştir⁴⁹⁰. Cumhurbaşkanlığı'ndan 20 Haziran 1997 tarihinde konuya ilişkin açıklama yapılmış ve yapılan açıklamada “Başbakanlığın devri diye bir durum ve teamülün bulunmadığı” ifade edilmiş⁴⁹¹ ve aynı gün ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’ a hükümeti kurma görevi verilmiştir. Erbakan hayal kırıklığı yaşadığını söyleyerek “Bu bir Çankaya Hükümetidir. Çünkü bunu Demirel kurmuştur. Bu kartel medyasının desteğiyle işbaşına gelmiş bir hükümettir. Rantiye hükümetidir, Kumarhaneciler hükümetidir, zorlama, antidemokratik bir hükümettir”⁴⁹² sözleriyle Yılmaz’a verilen hükümeti kurma görevini eleştirmiştir. Çiller ise Demirel'i Çankaya darbesi yapmakla suçlamış ve “Bir demokrasi mücahidini, meşru zeminden hiç ayrılmayacak, dayatmacılığa sonuna kadar karşı koyacak ve demokrasi mücadelesinden hiç ödün vermeyecek bir kişiyi Çankaya'ya taşıdığımızı zannettik, tarih bize böyle söylemeyi kısmet etmedi. Üzüntüm budur”⁴⁹³ sözleriyle üzüntüsünü dile getirmiştir.

Yıllar sonra DYP İstanbul İl Başkanı Celal Adan ve DYP Artvin Milletvekili Hasan Ekinci o günkü dönemi şöyle anlatmışlardır:

Celal Adan (DYP İstanbul İl Başkanı): “Yani eğer Çiller, o gün bizim söylediğimiz bir şey var, “Demirel'e posta koy” dedik. Çık, “Bununla bir ilişkim yok” de. Hatta “Demirelci varsa partiden at” dedik. Yapmadı, yapamadı, yapamazdı. O partiyi kurmuş bir insana karşı bu tavrı alamazdı. Dolayısıyla merkez sağın bitişine en büyük sebeplerden bir tanesi Demirel olmuştur. Çünkü Demirel, Çiller'den daha Doğru Yol Partili. O 28 Şubat'ın mimarı olarak algılandı. Bir sürü de haklı gerekçeler koydu ortaya ve bu oldu... Merkez sağ tamamen Demirel'in tutumundan dolayı tasfiye oldu. Bir daha da toparlanması mümkün olmadı. Demirel 28 Şubat'tan kendisini ayıramadı, merkez sağ çökertti”⁴⁹⁴.

Hasan Ekinci (DYP Artvin Milletvekili): “Eğer burada demokratik yollarla hükümet yeniden kurulsaydı ve DYP'den istifa ettirilerek, birilerini bir yerlere götürerek merkez sağ, Türk demokrasisinin omurgasız sayılan Demokrat Parti, Adalet Partisi gibi demokrasinin en güçlü siyaset kurumu olan DYP böyle parçalanmasaydı bu günlere gelinmezdi”⁴⁹⁵.

⁴⁸⁹ Bila, **a.g.e.**, s. 390.

⁴⁹⁰ Akpınar, **a.g.e.**, s. 325.

⁴⁹¹ Bila, **a.g.e.**, s. 391.

⁴⁹² Kara, **a.g.e.**, s. 336.

⁴⁹³ Birand, **a.g.e.**, s. 244.

⁴⁹⁴ Birand, **a.g.b.**, <https://www.youtube.com/watch?v=IPFfWKDfICw>, 10.04.2017.

⁴⁹⁵ Birand, **a.g.b.**, <https://www.youtube.com/watch?v=IPFfWKDfICw>, 01.04.2017.

Dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden de Erbakan ile ilgili bir anısını yıllar sonra şu sözlerle anlatmıştır: “Genel Başkan Erbakan yaklaştı bana, dedi ki: “Sayın başkan ben bir bilim adamıyım, hiç akla ve bilime uygun olan laikliğe karşı olur muyuz? Biz laikliğin bayraklarıyız, hatta teminatıyız” dedi. Bende tutamadım kendimi arkadaşlarıma dedim: “Herhalde ben emekli olunca bu partiye üye yazılacağım”⁴⁹⁶.

Tüm bu yaşananlardan sonra RP, “Laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu” gerekçesiyle 16 Ocak 1998 tarihinde kapatıldı. Erbakan’a 5 yıl siyaset yasağı getirildi. Erbakan kararı AİHM’ne götüreceğini açıklamış ve parti tabanını sükûnete davet etmiştir. Ne var ki, AİHM de RP’nin kapatılma kararını yerinde bulmuştur. Erbakan, partisinin kapatılmasına ve kendisine getirilen 5 yıllık siyaset yasağına binaen partililere hitaben yaptığı konuşmasında: “Partiler değişebilir, ama ideal aşk, azim değişmez. Parti değişse dahi aynı ideale daha büyük bir gayretle koşan yeni partileri bu millet kuracaktır ve bu idealler mutlaka en kısa zamanda gerçekleşecektir. En kısa zamanda kurulacak olan yeniden büyük Türkiye’nin ışığı altında kucaklaşmak üzere tüm milletimizi Allah’a emanet ediyorum” sözleriyle veda etmiştir⁴⁹⁷.

5.1.8. REFAH-YOL Hükümetinin Değerlendirilmesi

Refahiyol hükümeti dönemine genel olarak bakıldığında koalisyon ortağı iç politikada aktifken, dış politikada ise RP aktif olmuştur. Hükümet iş başına geldiğinde üst düzey bürokratları değiştirip, İstanbul ve Ankara belediyelerinden bürokrasiye atamalar gerçekleştirilmiş ve özellikle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Adalet Bakanlığı ve Kültür Bakanlıklarına atamalar yapılmıştır⁴⁹⁸. İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü Mete Törüner ve SSK Genel Müdürü Kemal Kılıçdaroğlu görevlerinden alınırken, Etibank, Maksam, TMO Genel Müdürleri de değiştirilmiştir⁴⁹⁹. DYP kanadı ise RP’nin bürokraside kadrolaşmasını eleştirmiş ve DYP’li bürokratları görevden almasını endişeyle izlemiştir. Kadrolaşma konusundaki bu rahatsızlık koalisyon protokolünü sarsacak boyuta gelmiştir⁵⁰⁰. Yine Çiller’in Başbakan Yardımcısı ve Dış işleri bakanı olmasına rağmen ülkeler ile ilişkilerde ve hükümetin dış politikasının belirlenmesinde Erbakan belirleyici olmuştur. Özellikle Erbakan’ın Libya ziyaretinde RP ile DYP arasında ipler kopma noktasına gelmiştir. Erbakan’ın Mısır, Libya ve Nijerya’yı ziyaret etmesi ve

⁴⁹⁶ Birand, a.g.b., <https://www.youtube.com/watch?v=IPFfWKdfCw>, 20.03.2017.

⁴⁹⁷ Birand, a.g.e., s. 261-264.

⁴⁹⁸ “Bürokrasi Tam Göçtü”, *Milliyet*, 26 Eylül 1996, s.18.

⁴⁹⁹ “RP Kadroları İş Başında”, *Yeni Asır*, 29 Eylül 1996, s. 10.

⁵⁰⁰ “REFAHYOL’da Kadrolaşma Sıkıntısı”, *Milliyet*, 6 Ocak 1997, s. 19.

sonrasında, Libya lideri Kaddafi'nin bir çadırda Erbakan ile yaptığı görüşmede sarf ettiği sözler, Başbakanlık konutunda vermiş olduğu iftar yemeği, 3 Kasım 1996 tarihinde Susurluk'ta meydana gelen bir trafik kazasında mafya, siyasetçi ve polisin de içinde yer aldığı ilişkiler ve bu kazanın toplumda meydana getirdiği refleksler, örneğin Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık eylemi, Fadime Şahin olayı ülkeyi 28 Şubat'ın başlıca nedenleri olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰¹ Bu olaylardan sonra DYP kanadından bir çok milletvekili DYP'nin koalisyondan çekilmesi talebinde bulunmuşlardır. Fakat Koalisyonun bozulmasını istemeyen Çiller hakkında verilen gensoru önergeleri RP'li milletvekillerinin desteğiyle reddedilmiş ve yaşananlar neticesinde bir çok DYP milletvekili partilerinden ve görevlerinden istifa etmiştir. DYP'deki kriz Demokrat Türkiye Partisi (DTP)'nin doğmasına yol açmıştır. Serhan Yücel'e göre DTP, sadece Refahyol'a karşı olan DYP'lilerin oluşturduğu bir siyasi teşekkül olmayıp arkasında başka güçler var gibi görünmektedir.⁵⁰²

28 Şubat kararlarının alınmasından sonra DYP milletvekillerinin koalisyondan çekilme konusunda Çiller'e olan baskı netice vermiş ve Çiller de Erbakan ile görüşerek: *“Ben partimi tutamıyorum bizi parçalamaya çalışıyorlar, istifalar başladı. Bu hükümet tıkanmıştır. Sayın Erbakan, Başbakanlık görevi bana geçerse, ekim ayında gideceğimiz bir erken seçim gerginliğinin aşılmasına yardımcı olur”* demesiyle Başbakan Erbakan görevinden istifa etmiş ve REFAHYOL hükümeti son bulmuştur.

Dr.Serhan Yücel'e göre DYP'nin Refah Partisi ile koalisyona gitmesi üstelik Başbakanın da Necmettin Erbakan olması DYP için sonun başlangıcı olmuştur. DP-AP-DYP geleneği 27 Mayıs Darbesi'nin ardından yaşanan geçiş dönemini saymazsak kurduğu bütün hükümetlerde (koalisyonlar dâhil) mutlaka başbakanlığı uhdesinde bulundurmuydu. 24 Aralık 1995 Genel Seçimlerinden önce Çiller'in “PKK'dan bile tehlikeli” dediği RP'yi iktidara taşıması ve Erbakan'ı Başbakanlığına getirmesi DYP tabanında çatlağa sebep olmuş ve bu olaydan sonra fiilen DYP'nin çözülme süreci başlamıştır. 1995 seçimleri ile A takımı diye adlandırılan Genel Kurmay Eski Başkanı Doğan Güreş, Eski Emniyet Genel Müdürü Mehmet Açar, İstanbul Eski Emniyet Müdürü Necdet Menzir gibi isimler DYP çizgisine monte edilmişti. Bu gibi isimler RP ile yapılacak koalisyona siyasi değil, pragmatist bir perspektifle bakmıştı. Gerçi Doğan Güreş, RP ile yapılacak koalisyonu asla tasvip etmeyeceğini söylese de Refahyol Hükümeti'nin kurulmasına tepki vermemiştir. Diğer

⁵⁰¹ Abdulkadir Gölcü, **Siyasi Parti Kapatma Davalarının Türk Yazılı Basınında Sunumu: RP ve DTP Örneği**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s.72-75.

⁵⁰² M. Serhan Yücel ile yapılan görüşme, 14 Haziran 2016/ 21.30.

tarafından DYP içindeki gelenekçi yapı Refahiyol Koalisyonu'na önce sessiz kalmış ancak Refahiyol döneminde yaşanan Başbakan Erbakan'ın Libya gezisi, Sincan'da sergilenen bir tiyatro oyunu ve tarikat liderlerine Başbakanlık konutunda verilen iftar yemeği gibi gelişmeler DTP'nin doğmasına yol açmıştır. Serhan Yücel'e göre Tansu Çiller'in Genel Başkanlığa seçilmesiyle birlikte DYP, Demirel'in tapulu malı olmaktan çıkmaya başlamış ve partide ihraç ve istifalar birbirini izlemiştir. Demirel'e yakınlığı ile bilinen bazı isimler 1995 seçimlerinde aday gösterilmeyerek tasfiye edildi, 1995'te parlamentoya giren bazı milletvekilleri de Refahiyol İktidarının son günlerinde partiden ayrıldı. 7 Ocak 1997 tarihinde kurulan DTP, DYP'den ilk ciddi kopuş olmuştur⁵⁰³.

Sonuç olarak Refahiyol hükümetinin bir şekilde iktidardan uzaklaştırılması, toplumsal desteğin azaltılması ve yapılacak olan müdahalenin gerekçelerini oluşturmak için yukarıda zikredilen olaylar silsilesi yaşanmıştır.

⁵⁰³ M. Serhan Yücel ile yapılan görüşme, 12 Haziran 2016/ 21.45.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili siyasi yaşamına bakıldığında 1980 yılına kadar olan süreçte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) olmak üzere iki köklü hareketin varlığı dikkat çekmektedir. Yeter söz milletindir sloganı ile 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP, 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle kapatılmış, ancak partinin misyonu ve tabanı daha sonra Adalet Partisi çatısı altında toplanmıştır. 12 Mart 1971 Muhtırası DP-AP çizgisinde Demokratik Parti kırılmasına yol açsa da bu dalgalanma kısa sürmüş, Adalet Partisi merkez sağ çizginin en güçlü yapısı olma özelliğini 12 Eylül 1980 darbesine kadar sürdürmüştür.

12 Eylül 1980 darbesinin ardından 16 Ekim 1981'de kabul edilen 2533 Sayılı Siyasî Partilerin Feshine Dair Kanun, 12 Eylül tarihi itibarıyla faaliyette bulunan bütün siyasi partileri kapatmıştır. Böylelikle çok partili siyasi hayatta biri merkez sağ, diğeri merkez solda yer alan iki büyük partili dönem sona ermiştir. Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne devrolan merkez sağ çizgi, 80'li ve 90'lı yıllarda iki farklı parti tarafından temsil edilmiştir. Ancak, Doğru Yol Partisinin koalisyon hükümetleri içinde yer aldığı 1990'lı yıllar aynı zamanda İslami hareketlerin güçlendiği ve daha talepkar olduğu; Refah Partisinin yerel yönetimleri üstlendiği yıllar olmuştur. Bu ise Türkiye'de laik-anti laik tartışmalarını alevlendirmiş ve sonunda 28 Şubat post modern darbe yaşanmıştır. Bu süreçte Doğru Yol Partisi, Tansu Çiller döneminde RP ile ortak hükümet kurmasına rağmen söz konusu partinin doğduğu klasik sağ gelenek ve onun temsilcileri, ortaya çıkan bu yeni muhafazakar İslamcı talepler karşısında laik kesimlerin yanında yer almıştır. Bu geleneğin temsilcisi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in izlediği bir senfoni orkestra konserinden sonra “ İşte Çağdaş Türkiye” demesi ve başörtüsüyle okumak isteyen kızlara “Suudi Arabistan'a gitsinler” çağrısı yapması, söz konusu geleneğin tabanında büyük hayal kırıklıkları yaşanmasına sebep olmuş ve sonunda bu muhafazakar seçmen, 2002 seçimlerinde, geleneksel sağ partileri terk ederek kendini yeni muhafazakar demokrat parti olarak tanıtan AK Parti'yi yönelmiş ve onu tek başına iktidar yapmıştır.

1990'lı yıllara genel olarak bakıldığında neredeyse her yıl bir hükümet kurulmuştur. Kısa vadeli seçim kaygılarıyla hareket edilmesi, hükümeti oluşturan parti liderlerinin kişisel çatışmalarının yaşanması, koalisyon hükümetinin bozularak

erken genel seçimlere gidilmek zorunda kalınması nedeniyle ekonomide, sosyal boyutta, dış politikada ve demokratikleşme konusunda uzun vadeli çözümler getirilememiştir. Bu durum ülkede siyasi istikrarsızlığa, ekonomik istikrarsızlığa ve sosyal çalkantıların artmasına neden olmuştur. Siyasi istikrarsızlığın yaşandığı dönemde uzun vadeli çözümler üretilemediği için terör eylemlerinin şiddetinin arttığı, faili meçhul cinayetlerin arttığı ve yaşandığı bir dönem olmuştur. Koalisyon hükümetleri döneminde seçim kaygısıyla hareket edilmesi, koalisyonu oluşturan partilerin bir birlerini suçladıkları bir ortamda ülke sorunlarına yeterince vakit ayrılmamış ve oluşan bu ortamda faili meçhul cinayetler kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan faili meçhul cinayetler neticesinde cinayetlerin üzerine gidilememiş, failer bulunamamış ve sadece yetkililer görevlerinden alınarak gündem değiştirilmeye çalışılmıştır. Yine Koalisyon dönemlerinde terörle mücadelede başarılı olunamamıştır. Neredeyse her yıl hükümetin değiştiği bir ortamda terör örgütlerine operasyonlar yapılamamış, yapılan operasyonlarda da başarılı olunamamıştır. Ülkedeki siyasi belirsizlikten yararlanan terör örgütleri doğu ve güneydoğuda köyleri, karakolları basarak vatandaşları, asker ve polisi şehit etmişlerdir. Hükümetler ise sadece bu yaşananları kınayıcı sözler söyleyerek ve bu yaşananlardan ihmali olan görevlileri görevden alarak gündem değiştirmeye çalışmışlardır.

Bilindiği gibi demokratik ülkelerde medya, dördüncü güç(yasama, yürütme ve yargıdan sonra) olarak kabul edilmiştir.Batılı demokratik ülkelerde medya güç dengesinde önemli işlev görürken Türkiye’de, medya, daha belirleyici bir rol üstlenmiştir. Öyle ki; medya, hükümetlerin kurulup yıkılmasında gerek yaptığı haberlerle ve gerekse de bilfiil müdahaleleriyle aktif ve etkin olmaya çalışmıştır ve çoğu kez de olmuştur.. Daha da ilgi çekici husus, ordu-siyasetçi çatışmasında medya, büyük oranda ordu tarafında yer almıştır. Bu durum da medyanın tarafsız olmadığını göstermiştir.

Diğer taraftan, 1990’lı yıllarda görülen koalisyonlar döneminde asker veya ordu, biraz da yürütmenin siyaseten zayıflığından istifadeyle yürütme ve yargı üzerinde söz sahibi olmaya çalışmış; adeta, bir “vesayetçi işlev” üstlenmiştir.Bu durum, 28 Şubat döneminde daha da belirgin bir hal almıştır. Mesela, 28 Şubat döneminde asker, yargı mensuplarına brifingler vermiş, valiler ve gazeteciler brifinglere çağırılmıştır. Bu süreçte en ilgi çekici olanı ise, yargı mensupları ile gazetecilerin hiçbiri bu brifinglere gitmemelik yapmamıştır. Asker, bu tarz yaklaşımları ile “rejimin koruyucusu” olduğunu gösterirken, sözü edilen kesimlerin askerden gelen bu çağrılara uymaları da askerin bu rolünü kabullendiklerini ortaya koymuştur.Tabiatıyla bu hal, istikrarsızlığı artırırken ülke ekonomisini de olumsuz

etkilemiştir.

Hiç şüphesiz böylesi bir siyasi ortamda ülkeyi yönetmeye çalışan koalisyon hükümetlerinin işi de hem siyasi ve hem de ekonomik açıdan zor olmuştur. Öyle ki, kronikleşen enflasyon %70'lere çıkmış, kişi başı milli gelir yükseltilememiş, kamu açıkları azaltılamamış, yolsuzluklar yaşanmış, özellikle dönemin hükümetleri, hükümet harcamalarını karşılamak için bütçe dışı kaynaklara başvurmuştur.

İç politikada yaşanan olumsuzluklar ülkenin dış politikasını ve bu arada, AB ile olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu da dönemin hükümetleri ile AB arasındaki ilişkilerin kısa vadeli olmasına, üyelik süreciyle ilgili kalıcı siyasi adımların atılmasına engel teşkil etmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 2002'ye kadar Türk siyasetine hâkim olan koalisyon hükümetlerinin demokratik ve ekonomik problemlerin boyutlarını daha da arttırdığını, yaşanan istikrarsızlıkların temel sorumluları olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı koalisyon hükümetlerinin var olduğu 1990'lı yıllar Türkiye için kayıp yıllardır. Bu dönem, 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidara gelmesiyle son bulmuştur. Daha da önemlisi, yeni kurulmuş bir partinin, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidara gelmesi ve seçimlerde % 34 kadar oy alması halkın koalisyon hükümetlerine yönelik verdiği bir cevap olduğu kadar, o dönemin siyasi partilerinin siyaseten cezalandırılması anlamına da gelmiştir. Halkın koalisyon hükümetlerine yönelik olumsuz algısı o kadar güçlü olmalı ki, Haziran 2015 yılında yapılan seçimlerde tek başına iktidar seçeneğinin çıkmaması, yeni hükümetin aylar geçmesine rağmen kurulamaması ve de 2015 yazında yaşanan siyasi gelişmeler ile terör olaylarının etkisiyle halk, Kasım 2015'de yapılan genel seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'ni yeniden tek başına iktidara getirmiştir. Koalisyonlar dönemine son vermek, tekrardan kayıp yıllar yaşanmaması için 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halkoylamasıyla Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmiştir. Unutulmamalıdır ki, Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesinde koalisyon hükümetlerinin olumsuz etkisi bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

A.SÜRELİ YAYINLAR

1-GAZETELER

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Radikal

Resmi gazete

Sabah

Tercüman

Türkiye

Yeni Asır

Yeni Yüzyıl

Zaman

2-TBMM TUTANAKLARI

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: I, Tarih: 25.11.1991.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCIV, Tarih: 10.10.1995.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCIV, Tarih: 13.10.1995.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCIV, Tarih: 15.10.1995.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCV, Tarih: 31.10.1995.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCVI, Tarih: 03.11.1995.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XIX, Cilt: XCVI, Tarih: 05.11.1995.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XX, Cilt:II, Tarih: 07.03.1996.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XX, Cilt: II, Tarih: 12.03.1996.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XX, Cilt:VII, Tarih: 03.07.1996.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XX, Cilt:VIII, Tarih: 06.07.1996.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: XX, Cilt: VIII, Tarih: 08.07.1996,

B.ARAŞTIRMA ESERLERİ

1-KİTAPLAR

Akfırat, Adnan: **Eşref Bitlis Suikastı**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.

Akpınar, Hakan: **28 Şubat Postmodern Darbenin Öyküsü**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2001.

Akşin, Sina: **Siyasal Tarih (1789-1908), Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600- 1908**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

Aleskerov, Fuad -vd: **Seçimden Koalisyonla Siyasal Karar Alma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Arcayürek, Cüneyt: **28 Şubat'a İlk Adım: Büyüklere Masallar Küçüklere Gerçekler**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.

Arcayürek, Cüneyt: **Bekleyen Adam'ın Gerçekleşen Düşü**, Ankara, Bilgi Yayınları, 2000.

- Bila, Fikret: **Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001.
- Bildirici, Faruk: **Hanedanın Son Prensi**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2003.
- Bilgiç, Sadettin: **Hatıralar**, 2. Baskı, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 2002
- Birand, M.Ali, Soner Yalçın: **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2001.
- Birand, M. Ali: **Son Darbe 28 Şubat**, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2012.
- Birand, M.Ali, Can Dündar: **Demir kırıntı Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- Cemal, Hasan: **12 Eylül Günlüğü Demokrasi Korkusu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986.
- Cevizoğlu, Hulki: **28 Şubat: Bir Hükümet Nasıl Devrildi**, 2.Baskı, Ankara, Ceviz Kabuğu Yayınları, 2001.
- Demirel, Tanel: **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Devrim, Hakkı: **Demokrasinin 50. Yılı 1945–1995**, İstanbul, Radikal Gazetesi Yayını, 1995.
- Dikkaya, Mehmet, vd.: “Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm”, **Osmanlı'dan İki Bin'li Yıllara Türkiye'nin Ekonomik Tarihi**, Ed. Adem Çaylak vd. Ankara, Savaş Kitabevi, 2013.
- Donat, Yavuz: **Öncesi ve sonrasıyla 28 Şubat**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- Duran, Burhanettin: **Türk Parlamento Tarihi (1991-1995)**, C. I, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012.

- Duran, Fuad, Hasan Ersel: **Seçimden Koalisyona Siyasal Karar Alma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Dündar, Can,Celal Kazdağlı: **Ergenekon: Devlet İçinde Devlet**, 12. Baskı, İstanbul, İmge Yayınevi, 2005.
- Ekinci, Necdet: **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, 1. Baskı, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.
- Eroğul, Cem: **Demokrat Parti Tarihi Ve İdeolojisi**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay, 1990.
- Güner, Engin: **Başdanışman Engin Güner Anlatıyor: Özal’lı Yıllarım**, Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul, Doğan Yayıncılık, 2014.
- Güner, Engin: **Özallı Yıllarım**, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2014.
- Ilıcak, Nazlı : **Zincirbozan Mektupları (Demirel’den Nazlı Ilıcak’a, Nazlı Ilıcak’tan Demirel’e)**, İstanbul, Dem Yayınları,1990.
- Kara, Muzaffer Ayhan: **Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu Koalisyonlar**, İstanbul, Otopsi Yayınları, Haziran 2004.
- Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996.
- Kızıлтаş, Ekrem: **“Bir Çeşit Turnusol Kâğıdı Olarak 28 Şubat”, 28 Şubat Post modern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2007.
- Koçak, Cemil: **İktidar ve Demokratlar**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

- Koçak, Cemil: **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti**, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Kongar, Emre: **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Kurumahmut, Ali: **Ege’de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Mardin, Şerif: **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Neziroğlu, İrfan, vd.: **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (1989-1995)**, C. VIII. Ankara, TBMM Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neziroğlu, İrfan, vd.: **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları**, Ankara, TBMM Basımevi, C. IX. 2014.
- Oğuz, Ahmet: **Mahalli İktidardan Merkezi İktidara Başbakan Erbakan**, Usta Matbaacılık, Ankara, 1997.
- Özcan, Azmi: **Değişen Dünyada Türk Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayınları, 2011, s.9
- Özdemir, Hikmet: **Tarih ve Politika**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.
- Saybaşılı, Kemali: **DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995.
- Sevinç, Şaban: **Yenilmiş Komutanlar Müzesi**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000.
- Tanör, Bülent: **Bugünkü Türkiye (1980-1995)**, Haz. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997.
- Tayyar, Şamil: **Kıt’a Dur! İstanbul**, Timaş Yayınları, 2009.
- Tokgöz, Erdinç: **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)**, İmaj Yayınevi, 2007.

- Tuncer, Erol: **Osmanlı'dan Günümüze Seçim Sistemleri (1877-2002)**, Ankara, TESAV Yayınları, 2003.
- Tunçay, Mete: **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1981-2000): Cilt: 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.**
- TÜİK,: **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, 2012.**
- Yalansız, Nedim: **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri, 1961-2002, Buke Yayınları, İstanbul, 2006.**
- Yalçın, Soner: **Binbaşı Ersever'in İtirafı, 20.baskı, Doğan Kitap, İstanbul, (t.y).**
- Yeşil, Ahmet: **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği, Türkler Ansiklopedisi,C.16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.**
- Yücel ,M. Serhan: **Çankaya'dan Beştepe'ye, İstanbul, Ülke Yayınevi, 2016.**
- Yücel, M. Serhan: **Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005), Alfa Yayınları, İstanbul, Şubat 2006.**
- Yücel, M. Serhan: **Demokrat Parti, İstanbul, Ülke Kitapları, 2001.**

2-MAKALELER

- Akdoğu, Serpil Kahraman: "Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci Ve Krizlerin Kısa Bir Özeti", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, C.XIV, S.II, Afyon, 2012.**

Çaylak, Adem, Ş.Nişancı: “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu?”, - **Türkiye’nin Ekonomi Politikası 1923-2007**, Ed. M.Dikkaya,D.Özyakışır-A.Üzümcü,Ankara, Orion Kitapevi, 2008.

Hatıplı, Mustafa: “Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması ve Anlaşma’nın Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. XXIX., Kırgızistan, 2012.

Karaçor, Zeynep,Volkan Alptekin: “1980 sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, sayı 11, Nisan 2006.

Yavaşgel, Emine: Seçimlerin Demokratikleşme Tarihi Sürecinde Cumhuriyet Türkiye’sinde Temsilde Adalet ve Siyasi İstikrar Arayışı”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: XXIII.

Yılmaz, Reha: “Kafkasya’da Çözölemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2**, (t.y).

3-TEZLER

Aldan, Ejder: **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Yıllarının Demokrasi Kavramı Ekseninde Sosyolojik İncelenmesi: Demokrat Parti Uygulamaları**, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2012.

- Ardıç, Hülya : **“1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi”**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, 2004.
- Çavuşoğlu, Hüseyin: **Türk Siyasal Yaşamında Doğru Yol Partisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- Çaylak, Adem: **Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,2004.
- Demir, Anıl: **28 Şubat’tan 27 Nisan’a Ordu-Siyaset İlişkisi: Hürriyet Gazetesi İncelemesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- Demirtaş, A.Şakir: **Türkiye’de 1991-1995 Dönemi Koalisyon Hükümetleri ve Siyasi Muhalefet**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998.
- Denk, Erdem: **Egemenliği Tartışılabilir Adalar Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Çalışma**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.
- Doğan, Kenan: **Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinde Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2001.
- Erdoğan, Murat: **Seçim Sistemleri ile Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

- Gölcü, Abdulkadir: **Siyasi Parti Kapatma Davalarının Türk Yazılı Basınında Sunumu: RP ve DTP Örneği**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.
- Gülmez, İsmail: **28 Şubat 1997 Askeri Darbesi Ve Türk Eğitim Sistemi'ne Etkileri**, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014.
- Güzel, Mustafa: **Kardak Krizi Sorunu Kapsamında Türk-Yunan İlişkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.
- Hongur, Andaç: **28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya Ve Siyasal İktidar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- İşler, Feray: **Türkiye'yi 28 Şubat Sürecine Götüren Gelişmeler ve Medyanın 28 Şubat Sürecindeki Rolü**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- Karabulut, Umut: **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikaları (1983-2004)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008.
- Karlı, İhsan: **1946-2007 Türk Basınında Milletvekili Genel Seçimleri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

- Kaya, Ayşe: **Mali Sürdürülebilirlik: Teori Ve Türkiye Uygulaması**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.
- Kırca, Deniz: **Geçmişte Kalan İnsan Hakları İle Yüzleşmek: Onarıcı Adalet Yaklaşımı Kapsamında Sivas Katliamı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Özer, Nuri Paşa: **Gazete Haberlerinde Manipülasyon: 28 Şubat Örneği**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- Özgan, Ali: **28 Şubat Sürecinin Siyasal Açından Neden ve Sonuçları**, Muğla Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2008.
- Özyanık, Seçil: **REFAHYOL Hükümetinin Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, 2005.
- Sarı, Seda: **Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri (1923-1938)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2011.
- Süllü, Zübeyde: **1994 Yerel Seçimlerinde Refah Partisi'nin Mesaj Stratejileri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.
- Tuna, Işıl: **Necmettin Erbakan'ın Siyasi Hayatının Türk Siyasi Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.

- Turhan, Yeşim: **Merkez Sağ Partilerin Ekonomi Politikaları Üzerine Bir İnceleme**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2010.
- Yüce, Yavuz: **Türkiye’de Siyasi Partilerin Dış Politika Programları (1983-2007)**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2012.
- Yücel, M. Serhan: **Türk Siyasal Hayatında Cumhurbaşkanı Seçimleri**, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, 2012.

C.YAPILAN GÖRÜŞMELER

Dr. M. Serhan Yücel ile yapılan görüşme, 6-15 Haziran 2016.

D.İNTERNET KAYNAKLARI

http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/2121054453_Makale-5.pdf, 21.02.2017.

<http://ikt.hku.edu.tr/Dosyalar/28092016111222.pdf> , 21.01.2017.

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar/merkezi/2009/02/13/2574/bekir-aga-bolugu>, 25.06.2016.

<http://www.dp.org.tr/Default.aspx?islem=galeridetay&modul=5&id=259>. 01.01.2017.

<http://www.dp.org.tr/Default.aspx?islem=galeridetay&modul=5&id=260>. 01.01.2017.

<http://www.ekonomi.gov.tr>, 17.02.2017.

<http://www.haberler.com/HUSAMETTİN-CİNDORUK/biyografisi/>, 01.01.2017.

<http://www.haberler.com/sivas-olaylariyla-ilgili-gazeteci-soner-dogan-haberi/>,
12.02.2017.

http://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang--tr/index.htm, 20.04.2016.

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=6>, 17.02.2017. 10.02.2015.

http://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-_oecd_.tr.mfa,
20.04.2016.

http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa,
20.04.2016.

http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-_agit_.tr.mfa,
20.04.2016.

<http://www.milliyet.com.tr/yunanistan-dan-20-yil-sonra-gelen-dunya-2264263>,
20.06.2016.

<http://www.on5yirmi5.com/haber/guncel/olaylar/96952/nusret-demiral-sivasi-aziz-nesin-tahrik-etti.html>, 12.02.2017.

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler>, 20 Şubat 2015.

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler>, 15 Ocak 2015.

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB54.htm>, 12.03.2017.

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP52.htm>, 26.02.2016.

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP53.htm>, 08.03.2016.

<http://www.yeniakit.com.tr/haber/madimak-olayi-oncesi-aziz-nesin-roportaji-78805.html>,

http://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Benazir_Butto, 17.02.2017.

http://www.yeniasya.com.tr/roportaj/demirel-zincirbozan-da-taban-yeni-partiyi-ne-zaman-kuracagiz-diyor_369465 , 03.01.2017.

<https://minervadergi.org/2017/01/15/gurkan-timurlenk-yazdi-sivas-katliami/>,
11.02.2017.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/J%C4%B0TEM> , 15.02.2017.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1991, 15.04.2016.

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP50.htm>, 21.02.2017.

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c002/tbmm20002022.pdf>, 08.3.2016, s. 154.

<https://www.youtube.com/watch?v=GpNYQ4BTpTM&list=PLE1A78D385FBAF9E7&index=11>, 11.11.2014.

<https://www.youtube.com/watch?v=IPFfWKDfICw>, 10.03.2017.

www.tbmm.gov.tr/develop/owa/anayasa.uc?p1=109 , 14.02.2016.

www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP50.htm, 15.02.2017

www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o52.htm, 20.02.2016.

www.youtube.com/watch?v=3dWvQPCPnc, 15.03.2017.

www.youtube.com/watch?v=bKz_dFeZnI4, 12.03.2017.

www.youtube.com/watch?v=QblMo7Kw__s, 12.03.2016.

www.youtube.com/watch?v=wYIyNhCo8EY, 12.03.2017.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yazi_dizileri/665658/30_yil_once_bugunu_yazdi.html, 26.04.2017

<http://www.radikal.com.tr/turkiye/ve-esref-bitlis-davasi-kapandi-1512684/>, 26.04.2017.

<http://www.star.com.tr/pazar/bekir-aga-bolugu-haber-744909/>.

